T.C.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

İSLAM HUKUKU BİLİM DALI

İLAVELİ MECMUA-İ CEDİDE VE DÖNEMİN YENİ MESELELERİNİN FIKHÎ AÇIDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Yüksek Lisans Tezi

SÜMEYYE ŞİMŞEK

İstanbul, 2016

T.C.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

İSLAM HUKUKU BİLİM DALI

İLAVELİ MECMUA-İ CEDİDE VE DÖNEMİN YENİ MESELELERİNİN FIKHÎ AÇIDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Yüksek Lisans Tezi

SÜMEYYE ŞİMŞEK

Danışman: DOÇ. DR. İSMAİL CEBECİ

İstanbul, 2016

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

TEZ ONAY BELGESİ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ Anabilim Dalı İSLAM HUKUKU Bilim Dalı TEZLİ YÜKSEK LİSANS öğrencisi SÜMEYYE ŞİMŞEK'nın İLAVELİ MECMUA-İ CEDİDE VE DÖNEMİN YENİ MESELELERİNİN FIKHÎ AÇIDAN DEĞERLENDİRİLMESİ adlı tez çalışması, Enstitümüz Yönetim Kurulunun 1.09.2016 tarih ve 2016-34/11 sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından oy birliği / ~~oy çokluğu~~ ile Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Tez Savunma Tarihi 06/09/2016

Öğretim Üyesi Adı Soyadı			**İmzası**
1.	Tez Danışmanı	Doç. Dr. İSMAİL CEBECİ	
2.	Jüri Üyesi	Prof. Dr. HASAN HACAK	
3.	Jüri Üyesi	Doç. Dr. BİLAL BAŞ	

ÖZET

Osmanlı Devleti'nin modernleşme dönemini temsil eden ve meşihat tarafından yayınlanan İlaveli Mecmua-i Cedide daha önce müstakil bir çalışmaya konu olmamıştır. Bu çalışmada İlaveli Mecmua-i Cedide içerik ve biçimsel özellikler bakımından ayrıntılı bir şekilde tanıtılmış, eserde fetvası yer alan şeyhülislamlar tespit edilmiş ve bu şeyhülislamlar hakkında biyografik bilgiler verilmiştir. Ayrıca eserde yer alan ve modernleşme dönemini temsil eder nitelikte olan bazı fetvalar, bu konular hakkında yazılmış bir takım makale ve risaleler çerçevesinde ele alınmıştır. Böylece fıkhî meselelerin Osmanlı'nın son dönemlerinde nasıl ele alındığı incelenmiş ve meselelerin sosyal boyutuna dikkat çekilmiştir.

Anahtar kelimeler: İlaveli Mecmua-i Cedide, Osmanlı Devleti, Modernleşme, Osmanlı Fetva Literatürü

ABSTRACT

İlaveli Mecmua-i Cedide is a fatwa book published by the Ottoman Fetvahane and represents the modernization period of the Ottoman Empire. Despite its significance, it has not been studied separately. This study introduces İlaveli Mecmua-i Cedide, its content and features in a detailed way, identifies the *Shaykh al-Islam*s whose fatwas are included in the book, and gives biographical information about these *Shaykh al-Islam*s. Moreover, some fatwas from the book that represent the modernization period are examined with the help of some articles and treatises written in the same years. Thus, the way legal problems are handled in the late Ottoman period is examined, and the social aspect of these legal problems is emphasized.

Keywords: İlaveli Mecmua-i Cedide, Ottoman Empire, Modernization, Ottoman Fatwa Literature

TEŞEKKÜR

Bu tezin hazırlanmasındaki yardımları ve sabrından dolayı danışmanım Doç. Dr. İsmail Cebeci'ye, tez savunmasında değerli önerilerde bulunan Prof. Dr. Hasan Hacak ve Doç. Dr. Bilal Baş'a, tez konusunun belirlenmesinde yol gösteren Yrd. Doç. Dr. Eyyüp Said Kaya'ya, kaynaklara ulaşmamı sağlayan İSAM Kütüphanesi'ne ve bu süreçte yanımda olan aileme ve arkadaşlarıma teşekkür ederim.

Sümeyye Şimşek

İstanbul, 2016

İÇİNDEKİLER

TABLO LİSTESİ iv

ŞEKİLLER LİSTESİ v

KISALTMALAR vi

GİRİŞ 1

I. KONUNUN TAKDİMİ 1

II. KAYNAKLAR VE YÖNTEM 2

III. LİTERATÜR DEĞERLENDİRMESİ 3

BİRİNCİ BÖLÜM

İLAVELİ MECMUA-İ CEDİDE

I. ESERİN GENEL ÖZELLİKLERİ 6

A. Eser 6

B. Fetva Örnekleri 11

C. Mecelle'ye Yapılan Atıflar 13

II. ESERDE FETVASI YER ALAN ŞEYHÜLİSLAMLAR 20

A. Şeyhülislam Biyografileri 24

1. Kemalpaşazâde Ahmed Şemseddin Efendi (d. 1468 - ö. 1533) 24

2. Ebussuud Efendi (d. 1490 - ö. 1575) 24

3. Dürrizâde Seyyid Mehmed Arif Efendi (d. 1740 - ö. 1800) 25

4. Reiszâde Mustafa Aşir Efendi (d. 1729 - ö. 1804) 26

5. Samanizâde Ömer Hulusi Efendi (d. 1728 - ö. 1812) 26

6. Mehmed Ataullah Efendi (d. 1760 - ö. 1811) 27

7. Dürrizâde Seyyid Abdullah Efendi (ö. 1828) 27
8. Çelebizâde Seyyid Mehmed Zeynelabidin Efendi (d. 1749 - ö. 1824) 28
9. Mekkizâde Mustafa Asım Efendi (d. 1773 - ö. 1846) 28
10. Hacı Halil Efendi (ö. 1821) 29
11. Yasincizâde Seyyid Abdülvehhab Efendi (d. 1758 - ö. 1883) 29
12. Sıtkızâde Ahmed Reşid Efendi (d. 1757 - ö. 1834) 30
13. Kadızâde Mehmed Tahir Efendi (d. 1747 - ö. 1838) 30
14. İsmetbeyzâde Ahmet Arif Hikmet Bey Efendi (d. 1786 - ö. 1859) 31
15. Meşrebzâde Mehmed Arif Efendi (d. 1791 - ö. 1858) 31
16. Seyyid Mehmed Saadeddin Efendi (d. 1798 - ö. 1866) 32
17. Atıfzâde Ömer Hüsameddin Efendi (d. 1799 - ö. 1871) 32
18. Hacı Mehmet Refik Efendi (d. 1814 - ö. 1871) 33
19. Hasan Fehmi Efendi (d. 1795 - ö. 1880) 33
20. Ahmed Muhtar Bey Efendi (d. 1807 - ö. 1882) 33
21. Hasan Hayrullah Efendi (d. 1834 - ö. 1898) 34
22. Kara Halil Efendi (d. 1804 - ö. 1880) 35
23. Uryânîzâde Ahmed Esad Efendi (d. 1814 - ö. 1889) 35
24. Bodrumlu Ömer Lütfi Efendi (d. 1817 - ö. 1897) 36
25. Hâlidefendizâde Mehmed Cemaleddin Efendi (d. 1848 - ö. 1919) 37
26. Mehmed Ziyaeddin Efendi (d. 1847 - ö. 1917) 38
27. Pîrîzâde Mehmed Sahib Molla Bey Efendi (d. 1838 - ö. 1910) 38
28. Hüseyin Hüsnü Çelebi Efendi (d. 1849 - ö. 1912) 39
29. Musa Kazım Efendi (d. 1858 - ö. 1920) 39

İKİNCİ BÖLÜM

ESERDE YER ALAN YENİ MESELELER

VE BU MESELELER HAKKINDAKİ TARTIŞMALAR

I. DİŞ DOLGUSU 42

A. Altın Kullanımı 46

B. Diş Tedavisi ve Gusül 49

C. Hayvan Dişi Kullanımı 52

D. Diş Dolgusu Hakkındaki Fetvaya ve Bu Fetva Etrafındaki Görüşlere Yöneltilen Eleştiriler 53

II. TELGRAF İLE RÜ'YET-İ HİLALİN BİLDİRİLMESİ 60

III. ŞAPKA TAKMAK 65

IV. OSMANLI DONANMASINA KURBAN BAĞIŞLAMAK 72

V. DİĞER MESELELER 75

A. Şimendifer ile Yolculuk ve Seferilik 76

B. Çiçek Aşısı 77

C. Ramazan'da Oruç Tutmayan Kişi 79

SONUÇ 81

EKLER 84

KAYNAKÇA 93

TABLO LİSTESİ

Tablo 1: Mecmua-i Cedide ve İlaveli Mecmua-i Cedide'de Yer Alan Şeyhülislamlar, Görev Tarihleri ve Mecmualardaki Fetva Sayıları 85

Tablo 2: Mecmua-i Cedide ve İlaveli Mecmua-i Cedide'nin Bölümleri ve Bu Bölümlerde Yer Alan Fetva Sayıları 89

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: Mecmua-i Cedide'de Yer Alan Fetvaların Dağılımı 92

Şekil 2: İlaveli Mecmua-i Cedide'de Yer Alan Fetvaların Dağılımı 92

KISALTMALAR

bkz. Bakınız

c. Cilt

çev. Çeviren

d. Doğum

DİA Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

ed. Editör

H. Hicri

Hz. Hazreti

Hzl. Hazırlayan

İMC İlaveli Mecmua-i Cedide

MC Mecmua-i Cedide

ö. Ölüm

R. Rumi

s. Sayfa

sy. Sayı

thk. Tahkik

t.y. Tarih yok

y.y. Yayın yeri yok

GİRİŞ

I. KONUNUN TAKDİMİ

Fıkhî meselelerin tarihsel boyutu da teorik boyutu kadar önemlidir. Ancak kimi zaman yapılan fıkıh çalışmalarında tarihi bağlamın göz ardı edildiği fark edilmektedir. Teorik bilgiler için danışılacak ilk kaynaklar klasik füru eserleri olmakla birlikte var olan meselelerin tarihsel dönüşümlerinin ve yeni ortaya çıkan meselelere üretilen çözümlerin füru eserlerine yansıması zaman almaktadır. Bu noktada fetva literatürü, dönemsel meseleler hakkında bilgi sahibi olmak için başvurulacak en elverişli kaynaklardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim bir dönemde ortaya çıkan yeni ihtiyaçlara en erken cevap veren eserlerin fetva eserleri olduğu söylenebilir.

Osmanlı hukuk tarihi incelemelerinde de fetvalar yadsınamaz değere sahiptir. Osmanlı toplumunda bireyler günlük hayatta karşılaştıkları problemler ile ilgili en yüksek mercii olarak şeyhülislamlığa başvurarak bu meselelerin çözümünü talep etmişler ve meşihat verdiği fetvalar ile bu sorulara cevap üretmiştir. Bu fetvalar, verildikleri dönemin sosyal yapısını anlamlandırmak ve o dönemde toplumda var olan problemleri görmek açısından büyük önem taşımaktadır. Şeyhülislamların verdiği fetvalar 18. yüzyıldan sonra toplanarak mecmualara kaydedilmeye başlamış ve bu mecmualar kimi zaman basılarak toplumun istifadesine sunulmuştur. Şeyhülislam fetvalarının yer aldığı mecmualar incelendiğinde, şeyhülislamlığa gelen soruların büyük çoğunluğunun yüzyıllar boyunca benzer konular ile alakalı olduğunun görülmesine rağmen, şeyhülislamların bu soruları değerlendirme biçimleri ve verdikleri cevaplar değişiklik arz etmektedir. Ayrıca bu mecmualar, hazırlandıkları dönemin problemlerini yansıtan özgün fetvalar da içermektedir. Bu tür fetvaların oranı az olsa da meselelerin sosyal boyutunu ve tartışmaların seyrini göstermeleri açısından büyük öneme haizdir.

1911 yılında meşihat tarafından yayınlanan *İlaveli Mecmua-i Cedide*, 1881-1882 yılında yayınlanan *Mecmua-i Cedide* isimli eserin ilaveli baskısıdır. İlaveli Mecmua-i Cedide'nin içerisinde fetvalarına yer verilen şeyhülislamların görev tarihleri dikkate alındığında, eserin Osmanlı'nın modernleşme dönemini temsil ettiği anlaşılmaktadır. Eserde yer alan bazı fetvalar bu dönemde toplumda yaşanan değişimlere ve tartışılan konulara ışık tutmaktadır. Bu çalışmanın ikinci bölümünde bu fetvalar ele alınacaktır.

II. KAYNAKLAR VE YÖNTEM

Bu çalışmanın konusunu genel olarak İlaveli Mecmua-i Cedide, özel olarak ise modernleşme döneminde Osmanlı toplumunda ortaya çıkan ve bu eserde yer alan yeni fıkhî meseleler oluşturmaktadır. Çalışmada, İlaveli Mecmua-i Cedide aracılığı ile fetva literatüründe modernleşme sürecinin izlerini sürmek hedeflenmiştir. Bu hedefi gerçekleştirmek amacı ile eserde yer alan yeni meselelere dair fetvalar, bu meseleler ile ilgili aynı dönemde yazılmış makale ve risalelerin ışığında ele alınmıştır. Bu çalışma, modernleşmenin fetva literatürüne yansımasını görmeyi sağlayacağı için önem teşkil etmektedir.

İki bölümden oluşan bu çalışmanın ilk bölümünde İlaveli Mecmua-i Cedide'nin biçimsel özellikleri, içeriği, Mecmua-i Cedide ile karşılaştırılması, fetva örnekleri, mecmuada fetvası yer alan şeyhülislamlar ve fetva sayıları konu edilmiş; ardından bu şeyhülislamlar hakkında kısa biyografik bilgiler verilmiştir. Şeyhülislamlar hakkındaki bilgilere kısa da olsa yer verilmesi, bu şeyhülislamların dönemin siyasal olayları ile ilişkilerinin görülmesi ve verdikleri güncel fetvalar ile bağlantı kurulması bakımından önem taşımaktadır.

Çalışmanın ikinci bölümünde ise, eserde yer alan yeni meselelere dair fetvalar incelenmiştir. Diş dolgusu, telgraf ile rü'yet-i hilalin haber verilmesi, şapka takmak, Osmanlı donanmasına kurban bağışlamak, tren ile yolculuk ve seferilik, çiçek aşısı ve Ramazan'da oruç tutmayan kişinin durumu hakkında olan bu fetvalar caiz olup olmamalarının ötesinde; verildikleri dönemde nasıl ele alındıkları ve etraflarında cereyan

eden tartışmalar bakımından incelenmiştir. Bu nedenle çalışmanın ikinci bölümünün kaynağını füru kitapları yerine o dönemde yazılan risaleler ve dergilerde yayınlanan makaleler oluşturmaktadır. Bu risale ve makaleler aracılığı ile modernleşme sürecinde ortaya çıkan yeni fıkhî meselelerin gelişimini görmek mümkün olmaktadır. Ayrıca gerekli görüldüğünde tartışılan konuların tarihi seyri ile alakalı ikincil kaynaklara başvurulmuştur.

Fetvaların verildikleri dönemin tarihi, sosyal ve siyasi arka planından bağımsız düşünülemeyeceği, çalışmanın konusunu oluşturan İlaveli Mecmua-i Cedide'de yer alan şu örneklerden de anlaşılabilir: Eserde şapka takmanın küfre neden olduğuna dair verilen fetvadan sonra bu konu hakkındaki tartışmalara o dönemde yazılmış olan risale ve makalelerde rastlanmaktadır. Bu yazılar incelendiğinde ise, zamanla meselenin dini sahanın dışına çıkarak artık bir batılılaşma/modernleşme ve gelenekçilik/İslamcılık meselesine dönüştüğü söylenebilir. Osmanlı donanmasına kurban bağışlamak ile ilgili fetva ve bu konudaki yazılar incelendiğinde ise, Donanma Cemiyeti'nin insanların dini duygularının harekete geçirerek donanmaya yardım etmelerini sağlama çabaları ortaya çıkmaktadır. Örneklerde de görüldüğü üzere, fetvaların verildiği dönemde yazılmış olan makale ve risaleler aracılığı ile meselelerin ele alınış biçimini incelemek ve bu meseleler hakkındaki tartışmaların seyrine ve değişimine tanıklık etmek mümkün hale gelmektedir.

III. LİTERATÜR DEĞERLENDİRMESİ

İlaveli Mecmua-i Cedide gerek şeyhülislamlığın yayınladığı son eserlerden biri olması, gerekse içerdiği yeni meseleler hakkındaki fetvalar nedeni ile büyük öneme sahip olmasına rağmen bugüne kadar hakkında detaylı bir araştırma yapılmamış; bazı çalışmalarda yalnızca eser ile ilgili genel bilgilere değinilmiştir. Ferhat Koca, Musa Kazım Efendi hakkındaki çalışmasında, Musa Kazım Efendi'nin yayınlanan fetvalarının bulunduğu kaynaklardan biri olarak İlaveli Mecmua-i Cedide'ye işaret etmiş ve eser hakkında bilgiler vermiştir. Eserin mukaddimesinde yer alan bir takım bilgilere de değinen Koca, eserde yirmi dört şeyhülislamın fetvalarının yer aldığından bahsetmiş ve bu

şeyhülislamların bir listesini vermiştir.[1] Fakat bu listede bir takım hata ve eksikler bulunmaktadır. Bu hata ve eksiklere tezin birinci bölümünde değinilecektir. "Osmanlı Döneminde Fetva Literatürü" isimli makalesinde Şükrü Özen, İlaveli Mecmua-i Cedide hakkında eserin mukaddimesinden de yararlanarak genel bilgiler vermiştir. Ayrıca eserde yer alan fetvaların asıl itibariyle 1745-1918 yılları arasında yani Pîrîzâde Mehmed Sâhib Efendi (ö. 1162/1748) ile Musa Kâzım Efendi (ö. 1338/1920) ve bu ikisi arasında görev yapmış olan şeyhülislamlar tarafından verildiğini söylemiştir.[2] Fakat tarafımızdan tespit edildiğine göre, eserde Dürrizâde Mehmed Arif Efendi'nin ikinci görev tarihi olan 1792 yılından itibaren verilen fetvalar yer almaktadır. Bu konu ileride ayrıntılı olarak incelenecektir. Eser hakkında bilgi veren bir diğer çalışma Pehlül Düzenli'nin "*İstanbul Müftülüğü Kütüphanesinde Bulunan Meşihat Fetvaları*" başlıklı yüksek lisans tezidir. Bu tezde Düzenli, İlaveli Mecmua-i Cedide hakkında kısaca genel bilgiler vermiş; daha sonra eserde yer alan fetva örnekleri nakletmiştir.[3] Bu çalışmalar dışında İlaveli Mecmua-i Cedide'ye değinen ya da atıfta bulunan bazı çalışmalar mevcutsa da eser bugüne kadar ayrıntılı olarak ele alınmamış, müstakil bir çalışmaya konu olmamıştır. Bu tezde eser ayrıntılı olarak incelenerek bu boşluk doldurulmaya çalışılmıştır. Ayrıca eserde yer alan bir takım fetvalar kapsamında eserin modernite ile ilgisi kurulmaya çalışılmıştır.

[1] Ferhat Koca, **Şeyhülislam Musa Kazım Efendi'nin Hayatı ve Fetvaları**, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2002, s. 139-141.
[2] Şükrü Özen, "Osmanlı Döneminde Fetva Literatürü", **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, c. III, sy. 5 (2005), s. 279-280.
[3] Pehlül Düzenli, "İstanbul Müftülüğü Kütüphanesinde Bulunan Meşihat Fetvaları", (**Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Marmara Üniversitesi SBE, 1995), s. 101-104.

BİRİNCİ BÖLÜM

İLAVELİ MECMUA-İ CEDİDE

Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinde şeyhülislam fetvalarının sistematik olarak kaydedildiğine dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.[4] Fetva kaydına dair ilk bilgi 17. yüzyıla aittir.[5] Bu dönemde görev yapmış olan Şeyhülislam Zekeriyyazâde Yahya Efendi'nin (ö. 1644) fetvaları bir deftere yazılmıştır.[6] Fakat bu uygulamanın tam olarak hangi dönemden sonra bir gelenek haline geldiği bilinmemektedir. 18. yüzyıla gelindiğinde ise fetvahanede fetva kaydına mahsus bir mecmuanın bulunduğu görülmektedir. 1299/1881-1882 yılında matbu hale getirilen Mecmua-i Cedide'nin mukaddimesinde mecmuayı derleyen fetva emini Mehmed Nuri, fetvahanece verilen fetvaların bu isim altında kaydedilmesinin takip edilen eski bir usul olduğunu belirtmektedir.[7] Nitekim Bursalı Mehmet Tahir, 18. yüzyıl ve sonrasında şeyhülislamlar tarafından verilen fetvaların Mecmua-i Cedide ismi altında bir kitapta toplandığını söylemektedir.[8]

Bu bölümde 1881-1882 yılında meşihat tarafından yayınlanan Mecmua-i Cedide'nin ikinci baskısı olan ve fetvahane müsevvidlerinden Hacı Ali el-Murteza tarafından tedvin edilen İlaveli Mecmua-i Cedide'nin biçimsel ve içeriksel özellikleri ile ilgili bilgilere yer verilmiş, eserin ilk baskısı olan Mecmua-i Cedide ile bazı karşılaştırmalar

[4] Özen, s. 255.
[5] Özen, s. 256.
[6] Bu fetvalar daha sonra Esîrî Mehmed Efendi (ö. 1092/1681) tarafından derlenmiştir. Özen, s. 256.
[7] Mehmed Nuri (hzl.), **Mecmua-i Cedide**, İstanbul: Esad Efendi Matbaası, 1299, s. 2; Yakovalı Hacı Ali el-Murtaza (hzl), **İlaveli Mecmua-i Cedide**, İstanbul: Matbaa-i Hayriye, 1329, s. 2-3. (Bundan sonra dipnotlarda Mecmua-i Cedide MC, İlaveli Mecmua-i Cedide İMC olarak kısaltılacaktır.)
[8] Bursalı Mehmed Tahir, **Osmanlı Müellifleri**, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1333, c. II, s. 62.

yapılmış, eserde yer alan fetvaların özelliklerini görebilmek amacıyla bazı fetva örnekleri nakledilmiştir. Ayrıca eserde yer alan şeyhülislamlar ve fetva sayıları tespit edilmiş, ardından bu şeyhülislamlar hakkında kısa biyografik bilgiler verilmiştir.

I. ESERİN GENEL ÖZELLİKLERİ

A. Eser

Bu çalışmanın konusu olan Mecmua-i Cedide ve İlaveli Mecmua-i Cedide'nin mukaddimelerinde eserlerin oluşum süreci hakkında şu bilgiler verilmektedir: Fetvahaneden fetva talep edildiğinde, önce muteber Türkçe fetva kitaplarına başvurulurdu. Hâdiseye uygun fetva sureti bulunamadığında, güvenilir Arapça eserlerden ilgili kısımlar tercüme edilir ve fetva sureti hazırlanırdı. Bu fetva sureti şeyhülislamın onayından sonra müsevvidler tarafından fetva kaydına mahsus Mecmua-i Cedide adı verilen mecmuaya kaydedilirdi.[9] Söz konusu mecmua fetvalar ilave edildikçe yeniden düzenlenirdi.[10] Bu uygulamanın bir sonucu olarak fetvahanede birçok fetva sureti birikmiş, bazı suretler nukûlü[11] ile birlikte yazılmışsa da çoğunun nukûlü ihmal edilmiştir. Mecmuadan istifadenin zorlaşması üzerine dönemin şeyhülislamı Uryânîzâde Esad Efendi'nin izni ile fetva emini Mehmed Nuri[12] ve beş-altı kişilik ilmî bir heyet tarafından fetva suretlerine nukûl bulunarak bu nukûller her fetvanın altına yazılmış ve ortaya çıkan metin Mecmua-i Cedide adı ile 1299 yılında İstanbul Esad Efendi Matbaası tarafından yayımlanmıştır.[13] Aradan geçen 29 yıl zarfında eserin baskısı tükenmiş, eskisinin yaklaşık üç katı kadar fetva sureti birikmiş ve yine nukûlün yazımı terk edilmiştir. Bunun üzerine Şeyhülislam Musa Kazım Efendi'nin emri ile Fetvahane-i Âlî müsevvidlerinden Yakovalı Hacı Ali el-Murtaza

[9] Bu mecmuanın neden "cedide" olarak vasıflandırıldığına dair bir bilgiye rastlanmamıştır.
[10] MC, s. 2-3. İMC, s. 2-3.
[11] Nakil kelimesinin çoğulu olan nukûl, fetvaların altına muteber kabul edilen fıkıh kitaplarından yapılan alıntılardır. Osmanlı Devleti'nde müftüler verdikleri fetvaların altına nukûl yazmak ile zorunlu tutulmuştur, fakat şeyhülislamların böyle bir zorunluluğu yoktur. Şeyhülislam fetvalarının altına nukûller daha sonra fetva eminleri ve müsevvidler gibi fetvahane memurları tarafından eklenmiştir.
[12] Mehmed Nuri ile ilgili bilgi için bkz. Talip Ayar, "Osmanlı Devleti'nde Fetva Eminliği (1826-1922)", (**Yayınlanmamış Doktora Tezi**, Ankara Üniversitesi SBE, 2011), s. 231-234; Sultan Abdülhamid'in hal' fetvasında oynadığı rol için bkz. Abdülkadir Altunsu, **Osmanlı Şeyhülislamları**, Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1972, s. 223-224.
[13] MC, s. 2-3; İMC, s. 2-3.

tarafından yeni biriken fetvalara nakiller eklenmiştir ve bu fetvalar ilgili bölümlerin altına yerleştirilmiştir. Yapılan bu eklemeler ile eser, fetvahanenin onayından sonra İlaveli Mecmua-i Cedide adı ile 1329 yılında Matbaa-i Hayriye ve Şürekâsı tarafından İstanbul'da basılmıştır. İki cilt bir arada basılan eser 675 sayfadır. Eserin fihristi iki cilt olarak bölümlendirilmiş olmasına rağmen eserin içerisinde ciltler herhangi bir şekilde ayrılmamış, sayfa numaraları devam ettirilmiştir.

İlaveli Mecmua-i Cedide'nin iç kapağında 1326-1329 olarak verilen basım tarihlerinden ilki Rumi, ikincisi Hicri'dir. Bu iki tarihten hareketle yapılacak bir hesaplama ile, eserin Miladi 1911 yılında, 2 Ocak-13 Mart arası bir tarihte yayımlandığı anlaşılmaktadır.

Eserin başlangıcında fihrist ve hata-sevab cetveli adı verilen bir tashih tablosu bulunmaktadır. Ayrıca bu geniş cetvele ek olarak sonuna da küçük bir tashih tablosu eklenmiştir.

Eserin mukaddimesinde kısaca fetva veriliş süreci, bu sürecin sonunda verilen fetvaların kaydedilmesi, Mecmua-i Cedide ve İlaveli Mecmua-i Cedide'nin hazırlanış aşamaları hakkında bilgi verilmektedir. Mukaddimenin bir kısmı Mehmed Nuri tarafından Mecmua-i Cedide'ye yazılan mukaddimeden alıntıdır.

Eserin mukaddimesini dua, besmele ve hamdele takip etmektedir. Eserdeki ilk fetva bir işe besmele ile başlamanın gerekliliği hakkındadır. Besmele ile ilgili fetvadan sonra, kitabın ilk bölümü olan "*el-Mesâilü'l-Müteallika bî'l-İ'tikâdiyyât*" üç fetva içermektedir. Bu bölüm ve besmele ile ilgili ilk fetva Mecmua-i Cedide'de yer almamaktadır. Mecmua-i Cedide klasik fıkıh kitapları tasnifinde olduğu gibi "*Kitabü't-Taharet*" ile başlamaktadır. *Kitabü't-Taharet*, İlaveli Mecmua-i Cedide'nin ise ikinci bölümünü teşkil etmektedir. Mecmua-i Cedide "*Kitabü'l-Ferâiz*" ve ardından "*Tezyil*" bölümü ile sona ererken, İlaveli Mecmua-i Cedide'de tezyilden sonra arazi ve mer'a ile ilgili bölümler eklenmiştir.

Fıkıh bâblarına göre tasnif edilen kitap, 111 bölümden (kitab, bab, mesâil vs.) oluşmaktadır.[14] Eserin 50 ana konudan ("kitab"dan) oluştuğu söylenebilir.[15] Diğer bölümler bu ana konuların alt başlıkları mahiyetindedir. Mecmua-i Cedide ise 43'ü kitab olmak üzere 98 bölümden oluşmaktadır.

İlaveli Mecmua-i Cedide'nin Mecmua-i Cedide'nin yeni baskısı olmasının doğal bir sonucu olarak, her bölümde önce Mecmua-i Cedide'de yer alan fetvalar verilmiş, daha sonra Mecmua-i Cedide'den sonraki dönemde verilen fetvalar ilave edilmiştir. Ancak bu işlemin her zaman kronolojik sıra dikkate alınarak yapılmış olmadığı göze çarpmaktadır. Zaman zaman sonraki dönem şeyhülislamlarının fetvalarının Mecmua-i Cedide'deki daha erken dönem şeyhülislamlarının fetvalarının aralarına eklendiğine rastlanmaktadır. Bunun nedeni, araya eklenen fetvaların doğrudan o konu ile alakalı olmasıdır.

Mecmua-i Cedide'de yer alan 713 fetva 1792-1889 yılları arasında görev yapmış olan 21 şeyhülislam tarafından verilmiştir. Bu şeyhülislamlar ve eserde yer alan fetva sayıları şu şekildedir: Dürrizâde Mehmed Arif Efendi (4 fetva), Mustafa Aşir Efendi (1 fetva), Samanizâde Ömer Hulusi Efendi (1 fetva), Mehmed Ataullah Efendi (3 fetva), Dürrizâde Seyyid Abdullah Efendi (8 fetva), Çelebizâde Seyyid Mehmed Zeynelabidin Efendi (43 fetva), Mekkizâde Mustafa Asım Efendi (83 fetva), Hacı Halil Efendi (21 fetva), Yasincizâde Abdülvehhab Efendi (26 fetva), Sıtkızâde Ahmed Reşid Efendi (9 fetva), Kadızâde Mehmed Tahir Efendi (8 fetva), İsmetbeyzâde Ahmed Arif Hikmet Bey Efendi (58 fetva), Meşrebzâde Mehmed Arif Efendi (104 fetva), Seyyid Mehmed Saadettin Efendi (77 fetva), Atıfzâde Ömer Hüsameddin Efendi (32 fetva), Hacı Mehmed Refik Efendi (14 fetva), Hasan Fehmi Efendi (39 fetva), Ahmed Muhtar Efendi (40 fetva), Hasan Hayrullah Efendi (25 fetva), Kara Halil Efendi (9 fetva), Uryânîzâde Ahmet Esad Efendi (83 fetva).[16] Ayrıca 25 fetvanın kim tarafından verildiği not edilmemiştir.

[14] 48 kitab, 24 bab, 39 alt başlık.
[15] "*Kitabü's-Salat*" altında yer alan "*Babü'z-Zekat*" ve tezyilden sonra ele alınan "*Fi'l-Arazi*" bölümleri de ana başlık olarak kabul edilmiştir.
[16] Ayrıntılı şeyhülislam listesi için bkz. Tablo 2.

İlaveli Mecmua-i Cedide'de fetva sayısı 1681'e çıkarılmış ve Mecmua-i Cedide'de yer alan son şeyhülislam Uryânîzâde Ahmet Esad Efendi'den sonra görev yapmış olan altı şeyhülislamın fetvaları da esere dâhil edilmiştir. Ayrıca klasik dönem şeyhülislamlarından Kemalpaşazâde ve Ebussuûd Efendi'nin de birer fetvaları eklenmiştir. Fetvaların 40 tanesinin ise kime ait oldukları belirtilmemiştir. Yakovalı Ali el-Murtaza eseri tedvin ederken, Mecmua-i Cedide'de isimsiz olarak verilen bazı fetvaların hangi şeyhülislamlar tarafından verildiğini tespit etmiş,[17] bazı fetvaların ise nispet edildikleri şeyhülislam isimlerini değiştirerek tashihte bulunmuştur.[18] Bu şekilde bir tashihin nedeninin aynı fetvanın farklı şeyhülislamlarca kendi zamanlarında tekrar verilmesi olduğu düşünülmektedir.[19] Ayrıca Mecmua-i Cedide'de isim zikredilerek yer verilen bazı fetvaların İlaveli Mecmua-i Cedide'de isimsiz olarak yer aldığı göze çarpmaktadır.[20]

İlaveli Mecmua-i Cedide'de fetvası yer alan şeyhülislamların görev tarihlerine göre kronolojik listesi ve fetva sayıları şu şekildedir: Kemalpaşazâde Ahmed Şemseddin Efendi (1 fetva), Ebussuud Efendi (1 fetva), Dürrizâde Mehmed Arif Efendi (4 fetva), Mustafa Aşir Efendi (1 fetva), Samanizâde Ömer Hulusi Efendi (3 fetva), Mehmed Ataullah Efendi (3 fetva), Dürrizâde Seyyid Abdullah Efendi (10 fetva), Çelebizâde Seyyid Mehmed Zeynelabidin Efendi (43 fetva), Mekkizâde Mustafa Asım Efendi (98 fetva), Hacı Halil Efendi (23 fetva), Yasincizâde Abdülvehhab Efendi (30 fetva), Sıtkızâde Ahmed Reşid Efendi (4 fetva), Kadızâde Mehmed Tahir Efendi (7 fetva), İsmetbeyzâde Ahmed

[17] MC s. 154'te isimsiz olarak verilen fetvanın altına İMC'de (s. 418) Ömer Hulusi Efendi'nin ismi eklenmiştir. Ayrıca MC s. 158'de isimsiz olarak verilen fetva İMC'de (s. 424) Mehmed Saadettin Efendi'nin ismini taşımaktadır. Fakat bu fetvadan önce ve sonra zikredilen fetvaların Mehmed Saadettin Efendi'ye ait olması nedeni ile MC'de unutularak boş bırakılmış olması muhtemeldir ve bu tam bir tespit sayılmaz.

[18] Örneğin MC s. 49'da Mehmed Saadettin Efendi'ye ait olarak verilen fetva, İMC s. 170'te Musa Kazım Efendi'ye ait olarak verilmiştir. Üzerinde tashihte bulunulan diğer fetvaların sayfa numaraları şöyledir: MC s. 14, 57, 58, 87, 112, 119, 131, 132, 145, 196, 229; İMC s. 50, 195, 197, 279, 333, 353, 371, 373, 399, 505, 585.

[19] Fetâvâ-yı Feyziyye hakkında Emine Arslan benzer bir tespitte bulunmuştur. Bkz. Emine Arslan, "Nukûllü Fetvâ Mecmûaları ve Mehmed Fıkhî'nin el-Ecvibetü'l-Kâni`a Adlı Eserinin Bunlar Arasındaki Yeri", (**Yayınlanmamış Doktora Tezi**, Marmara Üniversitesi SBE, 2010), s. 76.

[20] MC s. 160'ta Ömer Hüsamettin Efendi'ye ve s.211'de Uryanizâde Esad Efendi'ye ait olarak verilen fetvalar ilaveli baskıda (s. 426 ve 542) isim zikredilmeden verilmiştir. Bu sebebini tespit edemediğimiz bilinçli bir tercih olabileceği gibi dizgiden kaynaklanan bir hata da olabilir. Bunların yanı sıra, MC s. 163, 165 ve 188'de İsmetbeyzâde, Ahmed Muhtar ve Mehmed Saadettin Efendilere ait fetvalar da İMC'de (s. 433, 437 ve 490) isimsiz olarak sunulmuştur. Fakat bu fetvaların öncesinde ve/ya sonrasındaki fetvaların aynı şeyhülislama ait olması, burada hata/unutma ihtimalini daha fazla ön plana çıkarmaktadır.

Arif Hikmet Bey Efendi (69 fetva), Meşrebzâde Mehmed Arif Efendi (110 fetva), Seyyid Mehmed Saadettin Efendi (106 fetva), Atıfzâde Ömer Hüsameddin Efendi (30 fetva), Hacı Mehmed Refik Efendi (17 fetva), Hasan Fehmi Efendi (59 fetva), Ahmed Muhtar Efendi (58 fetva), Hasan Hayrullah Efendi (32 fetva), Kara Halil Efendi (11 fetva), Uryânîzâde Ahmed Esad Efendi (337 fetva), Bodrumlu Ömer Lütfi Efendi (103 fetva), Halidefendizâde Mehmed Cemaleddin Efendi (360 fetva), Mehmed Ziyaeddin Efendi (5 fetva), Mehmed Sahib Molla Bey Efendi (20 fetva), Hüseyin Hüsnü Çelebi Efendi (41 fetva), Musa Kazım Efendi (55 fetva).

Fetvaların altına fetvayı veren şeyhülislamın yalnızca unvanının yazılması ya da aynı ada sahip şeyhülislamların olması gibi nedenler ile kim tarafından verildiği açık olmayan fetvalar bulunmaktadır. Yukarıdaki liste oluşturulurken bir takım karinelerden hareketle bu şeyhülislamların kimler olduğu tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu konu ayrıntılı olarak ileride ele alınacaktır.[21]

Eserde yer alan fetvaların büyük çoğunluğu Türkçe olmasına rağmen bazı Arapça fetvalar da bulunmaktadır.[22] Mecmua-i Cedide'deki Arapça fetva sayısı 18 iken, İlaveli Mecmua-i Cedide'de bu sayı 76'dır. Türkçe fetva mecmualarında Arapça fetva yer almasının nedeni genellikle bu fetvaların Arap bölgelerinden talep edilmesidir. Fakat İlaveli Mecmua-i Cedide'de yer alan Arapça fetvaların hiçbirinde bölge ismi zikredilmemesi ve fetvaların genel meseleler ile alakalı gözükmesi burada aynı sebebin var olduğunu söyleyebilmek için yeterli imkânı tanımamaktadır. Ayrıca üç fetva Arapça ve Türkçe ibareler karışık[23] olarak hazırlanmıştır.[24]

17. yüzyıldan itibaren şeyhülislam fetvalarında takip edilen usul[25] üzere İlaveli Mecmua-i Cedide'de de sorular ayrıntılı olarak hazırlanmış, cevaplar "olur/olurlar" veya

[21] Bkz. s. 20-24.
[22] Örneğin bakınız İMC s. 38, 101, 217.
[23] Türkçe fetvanın içinde Arapça vakfiye ibareleri, Arapça fetvanın içinde Türkçe talak lafızları gibi.
[24] İMC s. 216-217, 230-232, 641-642.
[25] Uriel Heyd, "Some Aspects of the Ottoman Fetvā", **Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London**, c. 32, sy 1 (1969), s. 42.

"olmaz/olmazlar" şeklinde tek kelime ile verilmiştir. Sorunun bitimine parantez içinde "el-Cevab" ibaresi yerleştirilmiş ve ardından yanıt zikredilmiştir. Soru ve cevabın ardından fetvaların hangi şeyhülislam tarafından verildiği parantez içlerinde *"Ketebehû el-fakîr* *şeyhülislam adı* *ufiye anh"* ibaresi ile not edilmiştir. Fetvaların altına Hanefi mezhebince muteber kabul edilen çeşitli fıkıh kitaplarından nukûl eklenmiştir. Nakiller fetva metinlerinden daha küçük punto ile yazılmış ve kaynak isimleri parantez içinde verilmiştir.

Eserde fetva talep edenlerin gerçek isimleri kullanılmamış, Müslüman erkekler için Zeyd, Amr, Bekir gibi isimler; Müslüman kadınlar için Hind, Hatice, Zeyneb gibi isimler kullanılmıştır. Gayrimüslimler için ise "Zeyd-i zimmî, Zeyd-i Nasrânî, Zeyd-i gayrimüslim, Hind-i gayrimüslime" gibi ibareler kullanılmıştır.[26]

B. Fetva Örnekleri

Yukarıda eserin genel yapısı hakkında verilen bilgilerin daha iyi anlaşılması amacı ile bu başlık altında çeşitli fetva örneklerine yer verilecektir. Bu fetvalardan birincisi Türkçe fetva metni ve Arapça nukûlden oluşan standart bir fetvadır. Ayrıca bazı fetvalarda olduğu gibi bu fetvada da bir kenar notu yer almaktadır. Söz konusu fetva metni ve nukûlün tarafımızca yapılmış tercümesi şu şekildedir:

Örnek fetva 1:

> *Zeyd milk akarını şu kadar akçeye Amr'a bey' edip lakin meblağ-ı mezburu kabz etmemekle akarı Amr'a teslim eylemese Amr meblağ-ı mezburu vermeden ol akarı Zeyd'den almak istedikte Zeyd meblağ-ı mezburu ahz etmeyince akarı habs edip vermemeye [kâdir] olur mu?*
>
> *el-Cevab: Olur.*
>
> *(Ketebehû el-fakir Mehmed Arif ufiye anh)*[27]

[26] Örneğin bkz. İMC, s. 208, 535, 602, 608.
[27] MC, s. 89-90, İMC, s. 289.

Nukûl tercümesi:

Eğer ücret peşin ise, satıcının ücreti elde edebilmek için mebii [akid konusu malı] hapsetme hakkı vardır (Tatarhaniyye, Bey' konusunun dördüncü kısmı). Eğer ücret peşin ise, satıcının ücreti elde edebilmek için malı hapsetme hakkı vardır; eğer ücret müeccel [vadeli] ise böyle bir hakkı olmaz. Çünkü vade koyarak kendisinin eşitlik konusundaki hakkı düşmüş olur. Fakat karşı tarafın [mebii alma] hakkı düşmez. (Muhit-i Radavi). Velhasıl borcun te'cil edilmesi [vadelenmesi] üç şekilde olur: sarf ve selem bedelinde olursa batıl; borç, ikale, şefi' ve ölünün borcunda sahih gayr-ı lazım; bunun dışında kalanlar ise lazımdır. (ed-Dürrü'l-Muhtar)[28]

Kenar notu: *Ve kezâ fi Mecelle madde 278. Peşin satışta müşteri semeni tamamen te'diye edinceye dek bayiin mebii habs ve tevkif etmek hakkı vardır.*[29]

Bazen birbiri ile bağlantılı fetvalar peş peşe verilmiş ve ilk fetvadan sonra zikredilen fetvalar "bu surette" ibaresi ile başlamıştır.[30] Bu fetvaların genellikle yalnızca bir tanesine nukûl eklenmiştir. Aşağıdaki örnekte ise birbiri ile bağlantılı iki fetva nukûlsüz olarak verilmiştir.

Örnek fetva 2:

Zeyd fevt olup li-ebeveyn er karındaşı kızları Hind ve Zeyneb'i terk etdikde tereke-i Zeyd Hind ve Zeyneb'e verilse sahih olur mu?

(el-Cevab) Olur.

Bu surette emîn-i beyti'l-mâl olan Amr tereke-i Zeyd'e müdahaleye kâdir olur mu?

(el-Cevab) Olmaz.

[28] MC, s. 89-90, İMC, s. 289.
[29] MC, s. 89-90, İMC, s. 289.
[30] Örneğin bkz. İMC, s. 198, 323, 617.

(Ketebehû el-fakîr Mehmed Arif ufiye anh)[31]

Eserde Arapça fetvaların da yer aldığından daha önce bahsedilmişti. Arapça fetvaların başında "İnsanların müracaat kapısı olan şeyhülislamın şu konudaki görüşü nedir?"[32] anlamına gelen " ما قول شيخ الاسلام دام بابه مرجعا للانام " ibaresi yer almaktadır. Ayrıca Arapça fetvalarda Türkçe fetvaların aksine cevaplar genellikle tek kelimelik değil detaylı olarak verilmiştir. Ancak tek kelimelik cevaplar verildiğine dair örnekler de mevcuttur.

Örnek fetva 3:

ما قول شيخ الاسلام دام بابه مرجعا للانام

فى وقف شرط واقفه ان يكون المتولى من اولاده و اولاد اولاده و كان زيد متوليا على موجب هذا الشرط هل للقاضى ان يولى غيره بلا خيانة ولو ولاه هل يصير متوليا ام لا

(الجواب) لا

(كتبه الفقير عريانى زاده احمد اسعد عفى عنه) [33]

C. Mecelle'ye Yapılan Atıflar

İlaveli Mecmua-i Cedide'de yer alan fetvaların sayfa kenarında kimi zaman çeşitli notlara rastlanmaktadır. Bu notlarda eserin metnindeki konu ile ilgili çeşitli açıklamalar,

[31] MC, s. 232; İMC, s. 592.
[32] Bu ibarenin tercümesi şu eserden alınmıştır: Süleyman Kaya ve Diğerleri (hzl.), **Behcetü'l-Fetâvâ**, İstanbul: Klasik, 2011, s. 241.
[33] İMC, s. 250. Bu fetvanın anlamı şöyledir: "İnsanların müracaat kapısı olan şeyhülislamın şu konudaki görüşü nedir? Vâkıfın, mütevellinin kendi çocuklarından veya çocuklarının çocuklarından olmasını şart koştuğu vakıfta Zeyd bu şart gereğince mütevelli olmuş olsa, kadının [Zeyd'in] hıyaneti olmaksızın ondan başkasını mütevelli tayin etme hakkı olur mu? Tayin etse bu kişi mütevelli olur mu, olmaz mı? (el-Cevab) Olmaz. (Ketebehû el-fakir Uryânîzâde Ahmed Esad ufiye anh)"

farklı eserlerden alınmış fetvalar ve bazen de Mecelle maddelerine atıflar yer almaktadır. Kırk bir fetvanın kenarında bu şekilde Mecelle'ye atıfta bulunulduğu tespit edilmiştir. Bu atıflardan otuz dokuz tanesi ilgili fetvaların Mecelle ile mutabık olduğunu belirtmekte iken, iki tanesi fetvaların Mecelle'ye muhalif olduğunu bildirmektedir.

Aşağıda, Mecelle ile mutabık olduğuna atıfta bulunulan fetva örnekleri yer almaktadır:

Örnek fetva 1:

Zeyd'in Amr'a düyûn-ı muhtelifesi olmakla Amr'a şu kadar kuruş eda ettikten sonra kangi deyne mahsub eylediğinde ihtilaf eyleseler kavl me'a'l-yemin Zeyd'in olur mu?

(el-Cevab) Olur.

(Ketebehû el-fakir Hüseyin Hüsnü Çelebi ufiye anh) [34]

Kenar Notu: *Ve keza fi'l-Mecelle madde 1775: Muhtelif düyunu olan kimesne dainine bir mikdar şey verdikten sonra kangi deynine mahsuben vermiş olduğunu dava ederse söz anındır.*[35]

Görüldüğü üzere bu örnekte kenar notunda fetvanın yalnızca hangi Mecelle maddesi ile alakalı olduğu not edilmemiş, aynı zamanda bu Mecelle maddesi de alıntılanmıştır.

Örnek fetva 2:

Zeyd şu kadar eşyasını zevcesi Hind'e hibe edip ba'dehü teslim ve kabz bulunmadan Zeyd fevt olsa hibe-i mezbur batıla olur mu?

(el-Cevab) Olur.

(Ketebehû el-fakir Uryânîzâde Ahmed Esad ufiye anh) [36]

[34] İMC, s. 366.
[35] İMC, s. 366.

Kenar Notu: *Ve keza fi'l-Mecelle fi madde 849.*[37]

İlk örneğin aksine burada sadece Mecelle madde numarasına atıfta bulunulmakla yetinilmiş, madde metnine yer verilmemiştir. Burada söz konusu olan 849 numaralı Mecelle maddesi şu şekildedir: "Kable'l-kabz vâhib yahut mevhûbun leh fevt olsa hibe batıl olur."

Örnek fetva 3:

Bir karye ahalisi evladına talim-i Kuran etmek için bir sene tamamına dek Zeyd'i şu kadar akçe istîcar edip Zeyd dahi bir sene tamamına dek evlad-ı mezbureye talim-i Kuran eylese Zeyd ecr-i müsemmayı ahaliden almaya kadir olur mu?

(el-Cevab) Olur.

(Ketebehû el-fakir Musa Kazım ufiye anh) [38]

Kenar Notu: *Ve aynühü fi'l-Mecelle fi madde 570.*[39]

Burada da sadece numarası zikredilmekle yetinilen 570 numaralı Mecelle maddesi şöyledir: "Bir karye ahalisi bir hoca yahut imam ya müezzin istîcar edip anlar dahi ifa-yı hizmet eyleseler ücretlerini ol karye ahalisinden alırlar."

Eserde iki yerde fetvaların Mecelle'ye muhalif olduğunun not düşüldüğü söylenmişti. Bunların ilkinde peş peşe verilen üç fetvanın iki Mecelle maddesine muhalif olduğuna işaret edilmektedir:

(1) Zeyd Amr ile ale'l-iştirâk mâlik olup arazi-i emiriyye üzerine mağrûse olan meyve eşcârından hisse-i şâyiasını Amr'dan izninsiz Bekr'e bey' ve teslim eylese bey'-i mezbûr caiz olur mu?

(el-Cevab) Olmaz.

---

[36] İMC, s. 474.
[37] İMC, s. 474.
[38] İMC, s. 495.
[39] İMC, s. 495.

(Ketebehû el-fakir Mekkizâde Mustafa Asım ufiye anh)

(2) Bu surette Amr razı olmayıp Bekr'in verdiği semeni Zeyd'in üzerine reddedip hisse-i mezbûreyi Bekr'den almaya kâdir olur mu?

(el-Cevab) Olmaz.

(Ketebehû el-fakir Mekkizâde Mustafa Asım ufiye anh)

(3) Zeyd Amr ile ale'l-iştirâk icâreteyn ile mutasarrıf olduğu değirmen derûnunda mevcud ber vech-i iştirâk mâlik oldukları gedik tâbir olunur âlât-ı lâzıme-i ma'lûmeden hisse-i şâyi'asını Amr'ın izninsiz Bekr'e bey' eylese bey'-i mezbûr caiz olur mu?

(el-Cevab) Olmaz.

(Ketebehû el-fakir Mekkizâde Mustafa Asım ufiye anh)

Kenar Notu: *İş bu bir iki üç işaretli olan fetvalar Mecelle'nin 215 ve 16 maddelere muhalif idüğü.*[40]

İlaveli Mecmua-i Cedide'de *Babü Bey'i'l-Fasid ve'ş-Şurutü'l-Mefsede* bölümü içerisinde zikredilen bu fetvalar yukarıda görüldüğü gibi 1, 2 ve 3 olarak numaralandırılmış ve fetvaların Mecelle'nin 215 ve 216. maddelerine muhalif olduğu belirtilmiştir. Mecelle'de *Kitabü'l-Büyu', Fasl-ı Sânî*'de yer alan söz konusu maddeler şunlardır:

215. madde: "Bir kimse hisse-i şâyi'asını şerîkinden izin almaksızın âhara satabilir."

216. madde: "Arz'a tebe'an hakk-ı mürûrun ve hakk-ı şirbin ve hakk-ı mesîlin ve kanavâta tebe'an suyun bey'i caizdir."

İlk fetvanın nukûlünde *el-Fetâva'l-Bezzâziyye*'den nakledildiğine göre, iki kişinin ortak olduğu ağaçlarda bir ortağın kendi hisselerini diğer ortağın izni olmadan başkasına satması caiz değildir. Bu ortağın kendi hissesinin diğer ortağa satması ise caizdir. Üç ortağın bulunması durumunda, bir ortağın hissesini diğer ortaklardan birine satması caiz

[40] İMC, s. 305.

değilken iki ortağın hisselerini birlikte üçüncü ortağa satmaları caizdir. Aynı durum ekinler üzerindeki ortaklıklar için de geçerlidir. Nukûlde ayrıca el-*Muhitu'l-Burhani*'den bir evin on hissesinden birinin satılması durumunda bu satışın caiz olduğu ve bu konuda icma bulunduğu nakledilmektedir.[41]

Nukûlden anlaşılacağı üzere ortaklığa konu olan bir evin (ve buradan hareketle bir gayrimenkulün) ortaklardan biri tarafından diğer bir ortağa ya da yabancı birine satılması caizdir. Bu konuda Mecelle'de de aynı görüş kabul edilmiştir. Ortaklık konusunun ağaçlar ve ekinler olması durumunda ise, İlaveli Mecmua-i Cedide'de zikredilen fetvalar ve Mecelle maddesi arasında bir zıtlık söz konusudur. Şeyhülislam Mekkizâde Mustafa Asım Efendi tarafından verilen fetvalarda ağaçlardaki hissenin ortaktan habersiz bir şekilde satışının caiz olmayacağı belirtilirken, Mecelle'de kişinin ağaçlardaki ve ekindeki hissesini gayrimenkullerde olduğu gibi ortağının izni olmaksızın satabileceği[42] kabul edilmiştir.

Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye'nin mukaddimesi ve birici kitabı olan *Kitabü'l-Büyû*' 8 Muharrem 1286 (1869) tarihli padişah iradesi ile yürürlüğe girmiştir.[43] Fetvaları veren Mekkizâde Mustafa Asım Efendi ise 1818-1819, 1823-1825 ve 1833-1846 yılları arasında olmak üzere üç kez şeyhülislamlık görevini yerine getirmiştir. Mekkizâde Mustafa Asım Efendi'nin son şeyhülislamlık görevinin bitiş yılı olan 1846'dan yirmi üç yıl sonra yürürlüğe giren Mecelle'nin satım kitabında meşihatın verdiği bir fetvanın aksine bir madde bulunması olağandır. Nitekim Mecelle'nin hazırlanışında Hanefi mezhebi içerisinde muhtar olmayan görüşler de kabul edilmiştir. Fakat Mecelle'nin satım kitabının yürürlüğe girmesinden kırk iki sene sonra basılmış olan İlaveli Mecmua-i Cedide'ye Mecelle'ye muhalif olan bu fetvaların dâhil edilmiş olması dikkat çekicidir. Ayrıca eserin ilk baskısı olan Mecmua-i Cedide'de bu fetvaların yer almayıp, ilaveli baskıya eklenmesi de dikkate değer bir diğer noktadır.

---

[41] İMC, s. 305.

[42] Eminefendizâde Küçük Ali Haydar Efendi, **Dürerü'l-Hükkam Şerhu Mecelleti'l-Ahkam**, Raşit Gündoğdu, Osman Erdem (çev.), İstanbul: Osmanlı Yayınevi, t.y., c. I, s. 213-215.

[43] Cihan Osmanağaoğlu Karahasanoğlu, "Mecelle-i Ahkam-ı Adliyye'nin Yürürlüğe Girişi ve Türk Hukuk Tarihi Bakımından Önemi", **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, sy. 29 (2011), s. 99.

Mecelle'ye muhalif olduğu belirtilen ikinci fetva ise, hem Mecmua-i Cedide hem de İlaveli Mecmua-i Cedide'de yer almaktadır. Hapis bahsinde yer alan fetva şöyledir:

> *Zeyd Amr'dan "Zimmetinde deyn-i şer'îden şu kadar akçe hakkım vardır" deyu dava ettikte Amr ikrar ya inkâr etmeyip sükut eylese hâkim "İkrar ya inkârdan birini ta'yin eyle" deyu Amr'a cebre kâdir olur mu?*
>
> *(el-Cevab) Olur.*
>
> *(Ketebehû el-fakir Yasincizâde Seyyid Abdülvehhab ufiye anh)*
>
> **Kenar Notu:** *İş bu mesele 1822 maddeye muhalif idüğü.*[44]

Bu fetvanın nukûlünde *Fetâva İbn Nüceym*'den nakledildiği üzere başkasının hak iddia ettiği kişi mahkeme huzurunda kendisine yöneltilen bu iddiaya cevap vermeyip sükût etse, hâkimin onu cevap vermesi için hapisle dahi olsa zorlamaya hakkı vardır. Ayrıca *Dürerü'l-Hükkâm*'da belirtildiğine göre, "inkâr da etmiyorum, ikrar da etmiyorum" diyen müddea aleyh, yemin etmeye zorlanmaz. İnkâr ya da ikrar etmesi için hapsedilir.[45]

Kenar notunda fetvanın muhalif olduğuna işaret edilen Mecelle maddesi şöyledir:

1822. madde: "Müddea aleyh ber vech-i bâlâ ledel isticvab lâ ve neâm bir cevab vermeyip de sükûtunda israr ederse sükûtü inkâr addolunur.

Ve kezalik ikrar da etmem inkâr da etmem deyu cevab verirse bu cevabı dahi inkâr addolunur ve iki suretde dahi müddeiden ber vech-i bâlâ beyyinne taleb kılınır."

Mecelle'nin 26 Şaban 1293 (1876) tarihinde yürürlüğe giren[46] *Kitabü'l-Kaza* bölümü içerisinde yer alan bu maddenin şerhinde Ebu Hanife ve İmam Muhammed'in, inkar da ikrar da etmediğini söyleyen kişinin inkar ettiğinin kabul edilmesi görüşünde iken,

[44] MC, s. 113; İMC, s. 339.
[45] İMC, s. 339.
[46] Osmanağaoğlu Karahasanoğlu, s. 101.

Ebu Yusuf'un bunu inkar kabul etmeyip, kişinin hapsedilmesi gerektiği görüşünde olduğu belirtilmektedir.[47]

İlaveli Mecmua-i Cedide'deki fetvanın sahibi olan ve 1821-1822 ve 1828-1833 yılları arasında iki kez şeyhülislamlık yapmış olan Yasincizâde Seyyid Abdülvehhab Efendi, fetvasını Ebu Yusuf'un görüşüne binaen vermiş iken, bu fetvadan yaklaşık kırk üç yıl sonra yürürlüğe giren Mecelle maddesinde Ebu Hanife ve İmam Muhammed'in görüşleri kabul edilmiştir. Mekkizâde Mustafa Asım Efendi tarafından verilen satım akdi ile ilgili fetvada olduğu gibi, burada da önce fetva verilmiş, daha sonra Mecelle maddesi bu fetvaya zıt bir görüş ile hazırlanmıştır. Bu fetva Mecmua-i Cedide'de de yer almaktadır; fakat ilaveli baskıdakinin aksine Mecelle'ye muhalif olduğuna dair herhangi bir kayıt düşülmemiştir. Bunun nedeni eserde hiçbir yerde Mecelle'ye atıfta bulunulmamış olmasıdır. Nitekim ilaveli baskıda Mecelle'ye mutabık olduğu kenar notunda belirtilen fetvalar da Mecmua-i Cedide'de herhangi bir atıf yapılmadan zikredilmektedir.

İlaveli Mecmua-i Cedide'de Mecelle'ye muhalif olduğu belirtilen fetvaların yer almasının, Meşihat makamının Mecelle'yi dikkatte almayarak kendisini kanundan üstün gördüğüne dair bir şüpheyi akla getirebilse de gerçekte böyle bir yorum yapmak zordur. Zira Mecelle'ye atıfta bulunulan kırk bir fetvanın yalnızca ikisi Mecelle'ye muhaliftir. Otuz dokuz yerde verilen fetvaların Mecelle ile mutabık olduğunun zikredilmesi, eseri yayınlayan meşihat makamının Mecelle'yi dikkate aldığının göstergesidir. Aslında fetvaların Mecelle'ye muhalif olduğunun özellikle belirtilmesi de Şeyhülislamlığın bu yönde bir hassasiyeti olduğu şeklinde yorumlanabilir. Belki de bu şekilde şerh düşülmemiş olsaydı eserin Mecelle'yi dikkate almadığını söylemek mümkün olabilirdi. Mecmua-i Cedide'de belirtilmeyip ilaveli ikinci baskıda özellikle kenar notları eklenmesi de bu durumun gözetildiği izlenimi vermektedir. Ayrıca Mecelle'ye muhalif olduğu belirtilen tüm fetvaların Mecelle'nin yürürlüğe girmesinden önce verilmiş fetvalar olduğunu tekrar hatırlatmakta fayda vardır. Bu durumda bu fetvaların Mecelle'ye muhalif olarak verildiği değil, Mecelle'nin bu fetvaların aksine görüşler ışığında hazırlandığı söylenebilir.

[47] Küçük Ali Haydar Efendi, c. IV, s. 459.

II. ESERDE FETVASI YER ALAN ŞEYHÜLİSLAMLAR

Mecmua-i Cedide'de yer alan fetvalar 1792-1889 yılları arasında görev yapmış olan yirmi bir şeyhülislamın fetvalarından derlenmiştir. İlaveli Mecmua-i Cedide ise (istisnai iki fetva hariç) 1792-1911 tarihleri arasında III. Selim ve V. Mehmed Reşad dönemleri arasında verilmiş olan fetvaları kapsar. İlaveli Mecmua-i Cedide'de Mecmua-i Cedide'nin basılmasını emreden Uryânîzâde Esad Efendi'den sonra görev yapan altı şeyhülislamın ve klasik dönem şeyhülislamlarından ikisinin daha fetvaları bulunmaktadır. Eserde fetvası yer alan şeyhülislamların kimler olduğu şu ana kadar yapılmış olan çalışmalarda tam olarak ortaya koyulmuş değildir.[48] Ancak bu şeyhülislamların tespiti, eserdeki fetvaların ait olduğu zaman aralığının ve dolayısıyla eserin temsil ettiği dönemin belirlenmesinde büyük rol oynamaktadır. Bu sebeple eserde adı geçen şeyhülislamların her birisi ve görev yaptıkları tarihler bu çalışmada araştırılmıştır. Bunun sonucunda eser ile ilgili şimdiye kadarki literatürde kabul edilenden daha farklı bir tarihlendirme tercih edilmiştir.

Eserdeki fetvalar ile ilgili bir tarih belirten iki çalışmada bu fetvaların 1745 yılından itibaren görev yapmış olan şeyhülislamlar tarafından verildiği bilgisi yer almaktadır.[49] Kanaatimizce bu yanılgının sebebi, aynı isimdeki iki şeyhülislamın birbiriyle karıştırılmasıdır. Eserin tarihlendirmesini bizce hatalı olarak 1745 ile başlatan bu çalışmalar, eserde fetvası yer alan Pîrîzâde Mehmed Sâhib Efendi'nin, 1745-1746 yılları arasında şeyhülislamlık yapan Pîrîzâde Mehmed Sâhib Efendi (ö. 1748)[50] olduğunu kabul etmişlerdir. Biz ise bu şeyhülislamın 1909-1910 tarihleri arasında görev yapmış olan Pîrîzâde Mehmed Sâhib Molla Bey Efendi (ö. 1910) olduğunu dolayısıyla eserin tarihlendirmesinin 1745 ile başlatılamayacağını düşünmekteyiz. Bizi bu düşünceye iten

[48] Eserde yer alan şeyhülislamların şu ana kadarki çalışmalar arasında en geniş listesi Ferhat Koca tarafından yapılmıştır. Bkz. Koca, s. 141. Ancak bu listede bazı eksiklik ve yanlışlıklar bulunmaktadır.
[49] Özen, s. 280; Koca, s. 141.
[50] Pîrîzâde Mehmed Sâhib Efendi ile ayrıntılı bilgi için bkz. Seyit Ali Kahraman, Ahmet Nezih Galitekin ve Cevdet Dadaş (hzl.), **İlmiye Salnamesi: Osmanlı İlmiye Teşkilatı ve Şeyhülislamlar**, İstanbul: İşaret Yayınları, 1998, s. 419-420; Müstakimzâde Süleyman Sa'deddin Efendi, **Devhatü'l-Meşayih**, y.y., t.y., s. 93-94.

başlıca sebepler şunlardır: Eserde fetvalar çeşitli konu başlıklarına ayrılmış, bu başlıklar altındaki fetvalar ise fetvayı veren şeyhülislamların göreve gelme tarihine göre kronolojik olarak sıralanmıştır. Bu sistemden hareketle, Pîrîzâde Mehmed Sâhib Efendi'ye atfedilen fetvaların öncesi ve sonrasındaki fetvaların hangi şeyhülislamlarca verildiğine bakıldığında söz konusu Pîrîzâde'nin, Pîrîzâde Mehmed Sâhib Molla Bey Efendi olduğu ortaya çıkmaktadır. İkinci olarak, zikredilen şeyhülislamın fetvalarının Mecmua-i Cedide'de yer almayıp ilaveli neşre dâhil edildiği görülmektedir. Bu da onun Mecmua-i Cedide'nin yayınlanmasından sonra görev yapmış bir şeyhülislam, yani Pîrîzâde Mehmed Sâhib Molla Bey Efendi (ö. 1910) olmasını gerektirir.

Eserdeki fetvaların başlangıç tarihinin 1745 olmadığı anlaşıldığı için, gerçek tarihin tespit edilmesi amacıyla eserde sözü geçen şeyhülislamlardan en erken tarihte görev yapmış olanının bilinmesi gerekmektedir. Bu şeyhülislam, Dürrizâde Mehmed Arif Efendi'dir. Dürrizâde Mehmed Arif Efendi 1785-1786 ve 1792-1798 yılları arasında olmak üzere şeyhülislamlık görevini iki kez üstlenmiştir. Dürrizâde'nin ilk görevinden sonra şeyhülislamlık makamında bulunan altı şahsın[51] fetvalarının esere dâhil edilmemiş olması nedeni ile bu tezde eserin, Dürrizâde'nin ikinci kez göreve geliş tarihi olan 1792'den itibaren yazılmış olan fetvaları içerdiğini kabul etmekteyiz.

Yukarıda görüldüğü gibi, Osmanlı tarihi boyunca görev yapmış olan şeyhülislamlardan aynı isme sahip olanların oldukça fazla olması ve eserde yer alan fetvaların altına şeyhülislamın yalnızca unvanının yazılması gibi nedenlerden dolayı bazı şeyhülislamların kim olduğu ilk bakışta anlaşılamamaktadır. Bu sebeple şeyhülislam listesi oluşturulurken, Pîrîzâde Mehmed Sâhib Efendi'nin belirlenmesinde olduğu gibi bazı karinelere dayanarak bu şeyhülislamlar tespit edilmeye çalışılmıştır. Söz konusu durum, Mehmet Zeynelabidin olarak kaydedilmiş şeyhülislam hakkında da geçerlidir. Bu şeyhülislamın Seyyid Mehmet Zeynelabidin Efendi (ö. 1750) ya da Çelebizâde Seyyid

[51] Bu şeyhülislamlar ve görev tarihleri şöyledir: Müftizâde Ahmed Efendi (1786 - 1787), Mekki Mehmed Efendi (1787 - 1788), Seyyid Mehmed Kamil Efendi (1788 - 1789), Mehmed Şerif Efendi (1789), Hamitzâde Mustafa Efendi (1789 - 1791), Seyyid Yahya Tevfik Efendi (1791), Mekki Mehmed Efendi (1791 - 1792) (ikinci kez).

Mehmet Zeynelabidin Efendi (ö. 1823) olma ihtimali vardır. Ancak eserin 1792'den itibaren görev yapmış şeyhülislamların fetvalarından oluştuğu tespit edildiği için bu şeyhülislamın Çelebizâde Seyyid Mehmet Zeynelabidin Efendi olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır.

Benzer bir problem ile eserde Mehmet Ataullah Efendi olarak kaydedilmiş olan şeyhülislamın kim olduğunun tespiti esnasında da karşılaşılmaktadır. Osmanlı tarihinde şeyhülislamlık yapmış olan üç farklı Mehmed Ataullah Efendi vardır. Bunlar, Mehmet Ataullah Efendi (ö. 1715), Dürrizâde Seyyid Mehmet Ataullah Efendi (ö. 1785) ve Şerifzâde Mehmet Ataullah Efendi'dir (ö. 1811). Ancak yine eserin 1792'den itibaren görev yapmış şeyhülislamların fetvalarından oluştuğu tespitinden hareketle biz bu şeyhülislamın Şerifzâde Mehmet Ataullah Efendi (ö. 1811) olduğu kabul ediyoruz.

Daha önce belirtildiği üzere, her bölüm içinde fetvaların kronolojik sıraya göre yer almış olması şeyhülislamların tespitine yardımcı olan bir unsurdur. Mesela yalnızca Mehmet Arif ismiyle kaydedilmiş şeyhülislamın Dürrizâde Seyyid Mehmet Arif Efendi (ö. 1800), Arapzâde Mehmet Arif Efendi (ö. 1826), ve Meşrepzâde Mehmet Arif Efendi (ö. 1858) olma ihtimali vardır. Eserdeki dört fetvanın Dürrizâde Mehmet Arif Efendi tarafından verildiği not edilmiştir. Bu durumda geriye sadece Arapzâde Mehmet Arif Efendi ya da Meşrepzâde Mehmet Arif Efendi olma ihtimalleri kalmaktadır. Mehmet Arif Efendi'nin fetvalarından önceki ve sonraki fetvalara bakıldığında bu fetvaların Meşrepzâde Mehmet Arif Efendi'den önce ve sonra görev yapmış olan şeyhülislamlara ait olduğu görülmektedir. Bu nedenle eserde adı geçen Mehmet Arif Efendi'nin Meşrepzâde Mehmet Arif Efendi olduğu kabul ediyoruz. Ayrıca Arapzâde Mehmet Arif Efendi'nin yirmi beş gün kadar kısa bir süre şeyhülislamlık makamında bulunması[52] ve görev süresinin oldukça zorlu geçmesi de bu eserdeki fetvaların Meşrepzâde Mehmet Arif Efendi'ye ait olduğu fikrini pekiştirmektedir.

[52] Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet İpşirli, "Arapzâde Mehmed Ârif Efendi", **DİA,** c. III, s. 331.

İlaveli Mecmua-i Cedide'de Yasincizâde Abdülvehhab Efendi'nin fetvaları, çoğunlukla Yasincizâde Abdülvehhab, üç yerde[53] ise Seyyid Abdülvehhab ismi ile kaydedilmiştir. Bunun dışında iki fetva ise Dürrizâde Seyyid Abdülvehhab adıyla kaydedilmiştir. Ancak bu ismi taşıyan bir şeyhülislam bulunmamaktadır. Aynı fetvalar Mecmua-i Cedide ile karşılaştırıldığında,[54] bunların Dürrizâde Seyyid Abdullah'a nispet ettiği görülmektedir. Dolayısıyla bu fetvalar İlaveli Mecmua-i Cedide'ye geçirilirken yazım yanlışı yapıldığı, Dürrizâde Seyyid Abdülvehhab olarak kaydedilen kişinin aslında Dürrizâde Seyyid Abdullah olduğu ortaya çıkmaktadır.[55]

Eserde Hacı Halil Efendi'nin fetvaları yer almaktadır. Ayrıca bazı fetvaların altında Seyyid Halil ismi yer almaktadır. Bu fetvaların 3 Eylül 1819-28 Mart 1821 tarihleri arasında şeyhülislamlık görevinde bulunan Hacı Halil Efendi (ö. 1821) ve 26 Temmuz 1877-18 Nisan 1878 tarihleri arasında şeyhülislamlık yapan Kara Halil Efendi (d. 1804 - ö. 1880) tarafından verilmiş olma ihtimalleri vardır. Eserdeki yirmi üç fetvanın altında Hacı Halil Efendi'nin isminin yazılması, Seyyid Halil olarak yazılmış olan şeyhülislamın Kara Halil olduğunu akla getirmektedir. Bu çalışmada, eserde Seyyid Halil olarak not edilen şeyhülislamın Kara Halil Efendi olduğu kabul edilmiştir.

Eserde kim olduğu net bir şekilde tespit edilemeyen şeyhülislamlar da mevcuttur. Ahmet Muhtar olarak not edilen şeyhülislamın Ahmet Muhtar Molla Bey Efendi (ö. 1882) ya da Turşucuzâde Ahmet Muhtar Efendi (ö. 1875) olma ihtimali vardır. Bu iki şeyhülislamın peş peşe görev yapmış olması eserdeki fetvaların kime ait olduğunun tespitini zorlaştırmaktadır. Fakat fetvaların Ahmet Muhtar Molla Bey Efendi'ye ait olması, iki kez şeyhülislamlık görevini üstlenmesi nedeniyle daha muhtemel gözükmektedir.[56]

Bu tespitler sonucu oluşturulan listelere göre Mecmua-i Cedide' de yirmi bir şeyhülislamın fetvası bulunurken, İlaveli Mecmua-i Cedide'de yirmi dokuz şeyhülislam yer

[53] Bkz. İMC, s. 127, 128, 184, 646.
[54] Bkz. MC, s. 161, 181.
[55] Bkz. İMC, s. 431, 479.
[56] Ferhat Koca İMC'de fetvası yer alan şeyhülislamlar ile ilgili hazırladığı listede Ahmed Muhtar Molla Bey Efendi'nin ismini zikretmiştir. Fakat bu tercihi için bir neden göstermemiştir. Bkz. Koca, s. 141.

almıştır. İlaveli Mecmua-i Cedide'ye klasik dönem şeyhülislamlarından Kemalpaşazâde ve Ebussuûd Efendilerin de birer fetvaları dâhil edilmiştir. Eserin temsil ettiği dönemde görev yapmış olmalarına rağmen eserde Salihzâde Ahmet Esad Efendi, Arapzâde Mehmet Arif Efendi ve Turşucuzâde Ahmet Muhtar Efendi'ye[57] ait herhangi bir fetva yer almamıştır.

Aşağıda eserde fetvası bulunan şeyhülislamlar ile ilgili genel ve kısa biyografik bilgilere yer verilecektir.

A. Şeyhülislam Biyografileri

1. Kemalpaşazâde Ahmed Şemseddin Efendi (d. 1468 - ö. 1533)

Kanuni döneminin en önemli simalarından biri olan Kemalpaşazâde, 1526-1533 yılları arasında şeyhülislamlık makamında bulunmuştur. 16 Nisan 1533 tarihinde vefat eden Kemalpaşazâde İstanbul dışındaki Mahmud Çelebi zaviyesine gömülmüştür.[58]

Osmanlı Devleti'nin 9. şeyhülislamı olan Kemalpaşazâde Ahmet Şemseddin Efendi'nin Mecmua-i Cedide'de fetvası yer almazken, ilaveli baskıya bir fetvası eklenmiştir. Bu fetva, tartışmalı konulardan biri olan diş dolgusu ile ilgili fetvadan sonra zikredilmiştir ve dişi kovuğunda kalan yemeğin gusle mani olup olmayacağı ile ilgilidir. Bu fetva ileride ele alınacaktır.[59]

2. Ebussuud Efendi (d. 1490 - ö. 1575)

Mehmed Ebussuud Efendi ya da Hoca Çelebi, Osmanlı devrinin 14. şeyhülislamıdır. Mecmua-i Cedide'de yer almayıp ilaveli baskıya fetvası eklenen bir diğer klasik dönem şeyhülislamlarındandır. 1545-1574 yılları arasında Kanuni ve II. Selim dönemlerinde şeyhülislamlık yapmıştır.[60]

---

[57] Eserde yer alan Ahmet Muhtar Efendi'nin Ahmet Muhtar Molla Bey olduğu kabul edildiğinde Turşucuzâde Ahmed Muhtar Efendi'ye ait fetva bulunmadığı sonucuna ulaşılmaktadır.
[58] Altunsu, s. 19.
[59] Bkz. s. 45.
[60] Altunsu, s. 29; İlmiye Salnamesi, s. 317.

İlaveli Mecmua-i Cedide'ye eklenen fetvası *Kitabü's-Salat*'ın altında yer almaktadır ve sünneti eda etmeden cemaat ile namazın farzını kılan kişinin daha sonra sünneti eda ederken nasıl niyet edeceği hakkındadır.[61]

3. Dürrizâde Seyyid Mehmed Arif Efendi (d. 1740 - ö. 1800)

Osmanlı Devleti'nin 87. şeyhülislamı olan Dürrizâde Mehmed Arif Efendi, 62. Şeyhülislam Dürrî Mehmed Efendi'nin torunu, 72. Şeyhülislam Dürrizâde Mustafa Efendi'nin oğlu, 85. Şeyhülislam Mehmed Atâullah Efendi'nin kardeşi, 98. Şeyhülislam Abdullah Efendi'nin babası, 128. Şeyhülislam Abdullah Efendi'nin büyük dedesidir.[62] İstanbul'da doğmuştur. Babası ve çevresindeki âlimlerden ilim tahsil etmiştir. Muallimlik, kadılık ve nakibüleşraflık görevleri yapmış, 1783'te Anadolu, 1784'te Rumeli kazaskerliğine getirilmiştir. 1785 yılında şeyhülislam olmuş, fakat beş ay gibi kısa bir sürenin ardından 10 Şubat 1786'da sebepsiz olarak azledilmiştir. Bir süre Kütahya ve Taif'te ikamete zorlanmıştır. 12 Temmuz 1792'de III. Selim tarafından tekrar şeyhülislamlığa getirilmiştir. Rumeli'de ortaya çıkan Pazvandoğlu isyanı ve Mısır'ın Fransızlar tarafından işgalinde ihmali olduğu düşünülen Sadrazam İzzet Mehmed Paşa ile birlikte 30 Ağustos 1798'de III. Selim tarafından azledilmiştir. Bir süre Bursa'da oturduktan sonra, 9 Ekim 1800 tarihinde İstanbul'da vefat etmiştir.[63]

Mehmed Arif Efendi, dönemindeki ıslahat ve yenileşme hareketlerinin gereğine inanmış, bu nedenle III. Selim'in takdirini kazanmıştır.[64] Fetvaları toplanarak *Netîcetü'l-Fetâvâ* adı ile basılmıştır.

İlaveli Mecmua-i Cedide'de dört fetvası bulunan Dürrizâde Mehmed Arif Efendi, klasik dönem şeyhülislamları tarafından verilen iki fetva göz ardı edildiğinde eserde fetvası yer alan ilk şeyhülislamdır. Bu çalışmada eserin kapsadığı tarih aralığı daha önce de

[61] Bkz. İMC, s. 23.
[62] Altunsu, s. 156-157.
[63] İlmiye Salnamesi, s. 446-447; Altunsu, s. 156-157; Mehmet İpşirli, "Dürrîzâde Mehmed Ârif Efendi", **DİA**, c. X, s. 37.
[64] İpşirli, "Dürrîzâde Mehmed Ârif Efendi", s. 37.

belirtildiği üzere,[65] Dürrizâde Mehmed Arif Efendi'nin ikinci görev süresinin başlangıç tarihi olan 1792 yılından başlatılmıştır.

4. Reiszâde Mustafa Aşir Efendi (d. 1729 - ö. 1804)

5 Ağustos 1729'da doğan Osmanlı'nın 93. şeyhülislamı Mustafa Aşir Efendi, tahsilini babasının ve dönemin tanınmış âlimleri yanında tamamladıktan sonra müderrislik ve kadılık yapmıştır. 1788'de Anadolu, 1789'da Rumeli kazaskeri olmuş fakat bir süre sonra azledilmiştir. Ardından 1793'te tekrar Rumeli kazaskeri olmuş ve bir yıl sonra şeyhülislamlık görevine başlamıştır. 1800'de şeyhülislamlıktan azledildikten sonra Bursa'ya gönderilmiş, kısa süre sonra İstanbul'a dönmüş ve 29 Kasım 1804'te vefat etmiştir.[66]

5. Samanizâde Ömer Hulusi Efendi (d. 1728 - ö. 1812)

Osmanlı Devleti'nin 94. şeyhülislamıdır. 1728 yılında İstanbul'da doğmuştur. Tahsilini babası Hüseyin Efendi'nin ve çevresindeki hocaların yanında tamamlamış ve yirmi iki yaşında rüûs almıştır. Mısır ve Mekke kadılığı yapmıştır. Mustafa Aşir Efendi'nin azli üzerine 11 Temmuz 1800 tarihinde şeyhülislamlık görevine getirilmiş, memuriyet verilmesinde şefaat ve iltimas kabul etmediği için ilmiye sınıfının kendisinden yüz çevirmesi sonucu 21 Mayıs 1803 tarihinde azledilmiştir. 13 Temmuz 1807 tarihinde tekrar şeyhülislam olmuş fakat bir gün sonra Kabakçı Mustafa ayaklanması üzerine istifa etmiştir. 22 Eylül 1810 tarihinde II. Mahmud tarafından üçüncü kez şeyhülislamlık makamına getirilmiş, 11 Haziran 1812 yılında yaşlılığı nedeni ile istifa etmiş ve aynı yıl İstanbul'da vefat etmiştir.[67]

[65] Bkz. s. 21.
[66] İlmiye Salnamesi, s. 455; Altunsu, s. 165.
[67] İlmiye Salnamesi, s. 456-457; Altunsu, s. 169 - 170.

6. Mehmed Ataullah Efendi (d. 1760 - ö. 1811)

Ebu İshakzâde, Şerifzâde ve Topal olarak da bilinen Seyyid Mehmed Ataullah Efendi, Osmanlı'nın 96. şeyhülislamıdır. Seksen üçüncü şeyhülislam Esad Efendizâde Mehmed Şerif Efendi'nin oğlu, altmış yedinci şeyhülislam Mehmed Esad Efendi'nin torunu, elli altıncı şeyhülislam Ebu İshak Kara İsmail Naim Efendi'nin torununun oğlu, altmış birinci şeyhülislam İshak Efendi ve ünlü şair Fitnat Hanım'ın yeğenidir.[68]

1759 yılında İstanbul'da doğan Mehmed Ataullah Efendi eğitimini babası ve yakındaki hocaların yanında tamamıştır. On iki yaşında müderris olmuş, babasının da etkisiyle hızla yükselmiştir. 11 Kasım 1806 tarihinde şeyhülislam olmuştur. 25 Mayıs Kabakçı Mustafa ayaklanmasında rol oynamıştır. 29 Mayıs 1807 tarihinde hâl edilerek tahttan indirilen ve 28 Temmuz 1808'de IV. Mustafa tarafından öldürtülen III. Selim'in tahttan indirilmesi için gereken fetvayı Vezir Köse Musa Paşa ile anlaşarak Şeyhülislam Mehmed Ataullah Efendi vermiştir. Tahta geçen IV. Mustafa, Nizam-ı Cedid taraftarı olması nedeniyle Mehmed Ataullah Efendi'yi 13 Temmuz 1807 tarihinde azlederek yerine Ömer Hulusi Efendiyi getirmiştir. Fakat yeniçerilerin baskısı üzerine 14 Temmuz 1807 tarihinde Ömer Hulusi Efendi yerine ikinci kez şeyhülislamlığa getirilmiştir. 21 Temmuz 1808 tarihinde Alemdar Mustafa Paşa'nın ordusu ile İstanbul'a gelmesi üzerine onun kuvvetine güvenen IV. Mustafa, Mehmed Ataullah Efendi'yi azletmiştir. 1811'de İstanbul'da vefat etmiştir.[69]

7. Dürrizâde Seyyid Abdullah Efendi (ö. 1828)

Doğum tarihi bilinmeyen Dürrizâde Seyyid Abdullah Efendi Osmanlı döneminin 98. şeyhülislamıdır. 62. Şeyhülislam Dürri Mehmed Efendinin torunlarındandır. 72. Şeyhülislam Dürrizâde Mustafa Efendi'nin torunu, 85. Şeyhülislam Dürrizâde Mehmed Ataullah Efendi'nin yeğeni, 87. Şeyhülislam Dürrizâde Mehmed Arif Efendi'nin oğludur. Eğitimini babası ve çevresindekilerden almış, küçük yaşta müderrisliğe başlamıştır. 22

[68] Altunsu, s. 171.
[69] Altunsu, s. 172; İlmiye Salnamesi, s. 460; Müstakimzâde, s. 120.

Kasım 1808 tarihinde şeyhülislam olmuştur. Nizam-ı Cedid aleyhtarıdır. II. Mahmud'un, Dürrizâde Abdullah Efendi'nin bazı mürteci ayaklanmalarını desteklemesinden şüphelenmesi üzerine 22 Eylül 1810 tarihinde azledilmiştir. 12 Haziran 1812'de ikinci kez şeyhülislam olan Dürrizâde Abdullah Efendi, 22 Mart 1812'de Sadrazam Ahmed Hurşid Paşa ile birlikte azledilmiştir. 1244 yılında İstanbul'da vefat etmiştir.[70]

8. Çelebizâde Seyyid Mehmed Zeynelabidin Efendi (d. 1749 - ö. 1824)

1749 yılında İstanbul'da doğan Çelebizâde Seyyid Mehmed Zeynelabidin Efendi, Osmanlı'nın 99. şeyhülislamıdır. Tahsilini babası Sürre Eminizâde Mehmed Said Efendi'nin yanında yapmış ve müderrislik yapmıştır. 22 Mart 1815 tarihinde meşihat makamına getirilmiştir. II. Mahmud'un ıslahat düşüncelerine uygun hareket etmiştir. 27 Ocak 1818 tarihinde azledilmiş, 1823 yılında İstanbul'da vefat etmiştir.[71]

9. Mekkizâde Mustafa Asım Efendi (d. 1773 - ö. 1846)

Mekkizâde Mustafa Asım Efendi Osmanlı Devleti'nin 100. şeyhülislamıdır. 1773 yılında İstanbul'da doğmuş, eğitimini babası 89. Şeyhülislam Mekki Mehmed Efendi ve çevresindekilerden almıştır. Galata, Mekke ve İstanbul kadılığı yapmıştır. 1811'de Anadolu Kazaskerliğine, 1813'te Anadolu Kazaskerliğine getirilmiş, fakat bir süre sonra azledilmiştir. 27 Ocak 1818 tarihinde şeyhülislam olmuş, II. Mahmud'un üzerinde büyük etkisi olan Kırımlı Mehmed Said Haled Efendi ile çekişmesi nedeni ile 3 Eylül 1819'da azledilmiştir. 25 Eylül 1823 tarihinde tekrar şeyhülislamlık makamına getirilen Mekkizâde Mustafa Asım Efendi, bu kez de II. Mahmud'un, Yeniçeri ocağını kaldırılması sırasında daha kuvvetli bir şeyhülislam istemesi nedeni ile 26 Kasım 1825 tarihinde azledilmiştir. 8 Şubat 1833'te üçüncü kez şeyhülislam olmuş, II. Mahmud'un ölümü üzerine tahta çıkan Abdülmecid döneminde de görevine devam etmiştir. Şeyhülislamlık görevinde iken 20 Kasım 1846 yılında İstanbul'da vefat etmiştir.[72]

[70] Altunsu, s. 175-176; İlmiye Salnamesi, s. 463.
[71] Altunsu, s. 177-178; İlmiye Salnamesi, s. 464-465.
[72] Altunsu, s. 179-180; İlmiye Salnamesi, s. 466-467; Müstakimzâde, s. 124.

Mecmua-i Cedide'de dokuz fetvası bulunan Mekkizâde Mustafa Asım Efendi'nin ilaveli baskıya seksen sekiz fetvası daha eklenmiştir. Eserde toplam doksan yedi fetvası bulunan Mekkizâde Mustafa Asım Efendi, Mecelle'ye muhalif olduğu belirtilen üç fetvayı[73] veren kişidir. Bu fetvalar geride ele alınmıştır.[74]

10. Hacı Halil Efendi (ö. 1821)

Osmanlı Devleti'nin 101. şeyhülislamı olan Hacı (Çerkez) Halil Efendi, III. Mustafa'nın kızı Hibetullah Sultan'ın sütkardeşidir. Kafkasya'dan getirilerek sarayda III. Selim ile birlikte büyümüş ve eğitimini sarayda almıştır. III. Selim'in tahta çıkması ile beraber Hacı Halil Efendi hazine kethüdalığına getirilmiş, bu görevi on üç yıl yerine getirdikten sonra kendi isteği ile ilmiye sınıfına girmiştir. Mekke ve İstanbul payesine getirilmesinin ardından Anadolu Kazaskerliği görevini yapmıştır. 28 Temmuz 1808'de II. Mahmud'un tahta geçmesinden sonra Rumeli Kazaskerliğine getirilmiş fakat bir süre sonra azledilmiştir. 1818'de tekrar Rumeli Kazaskerliğine getirilmiş ve yine azledilmiştir. Bundan sekiz gün sonra 3 Eylül 1819 tarihinde şeyhülislamlığa atanmıştır. Mora ayaklanmasının ardından 28 Mart 1821'de Kırımlı Mehmed Said Haled Efendi'nin iftiraları üzerine azledilerek Bursa'ya sürgüne gönderilmiştir. Yine Haled Efendi'nin entrikaları üzerine sürgün yeri Karahisar olarak değiştirilmiş fakat karısı Hâce Ziba Hanım Bursa'da bırakılmıştır. Hâce Ziba Hanım'ın Haled Efendi'nin entrikaları sonucu II. Mahmud tarafından öldürtülmesine çok üzülen Hacı Halil Efendi 1821 tarihinde vefat etmiştir.[75]

11. Yasincizâde Seyyid Abdülvehhab Efendi (d. 1758 - ö. 1883)

1758'de İstanbul'da doğan Yasincizâde Abdülvehhab Efendi, Osmanlı Devleti'nin 102. şeyhülislamıdır. İlk eğitimini babası Osman Efendi'nin yanında yaptıktan sonra Enderun'a gitmiş, III. Selim'in hizmetinde bulunmuştur. Müderrislik ve kadılık görevleri yapmış ve hızla yükselmiştir. Yeniçeri ayaklanmaları ile sarsılan devlet otoritesinin sebeplerini bulmak amacı ile yapılan Meclis-i Meşveret toplantılarında fikirleri ile dikkat

[73] Bkz. İMC, s. 305.
[74] Bkz. s. 15-16.
[75] Altunsu, s. 181-182; İlmiye Salnamesi, s. 468; Mehmet İpşirli, "Çerkez Halil Efendi", **DİA**, c. XV, s. 312.

çekmiş, Hacı Halil Efendi'nin azledilmesi ile 28 Mart 1821 tarihinde şeyhülislamlığa getirilmiştir. Kırımlı Haled Efendi'nin II. Mahmud üzerindeki etkisi ile 10 Kasım 1822 tarihinde azledilmiştir. 6 Mayıs 1828 tarihinde ikinci kez şeyhülislamlık görevi verilmiştir. Yaşlılık nedeni ile görevini yerine getiremeyecek duruma gelince 8 Kasım 1833 tarihinde azledilmiş, 1833 yılında Kadir gecesinde ibadet ederken vefat etmiştir. Şeyhülislamlığı sırasında en büyük kusuru Osmanlı'nın Mora'dan çekilmek zorunda kalması üzerine Mora'nın din bakımından terki gerektiğine dair fetva vermiş olmasıdır.[76]

İlaveli Mecmua-i Cedide'de otuz fetvası bulunan Yasincizâde Seyyid Abdülvehhab Efendi'nin eserde Mecelle'ye muhalif olduğu belirtilen bir fetvası bulunmaktadır.[77]

12. Sıtkızâde Ahmed Reşid Efendi (d. 1757 - ö. 1834)

1757'de İstanbul'da doğmuştur ve Osmanlı'nın 103. şeyhülislamıdır. Eğitimini babası Mehmed Sıdkı Efendi'den almış, müderrislik ve kadılık görevleri yapmıştır. 10 Kasım 1822'de şeyhülislamlık makamına yükselmiş; şeyhülislamlığı süresince ulemayı korumuş, sürgün edilmiş âlimleri affederek İstanbul'a çağırtmıştır. Çocuklarının kadılardan rüşvet aldıkları iddiası nedeni ile 25 Eylül 1823'te azledilmiştir. 1834'te vefat etmiştir.[78]

13. Kadızâde Mehmed Tahir Efendi (d. 1747 - ö. 1838)

Osmanlı Devleti'nin 104. şeyhülislamı olan Kadızâde Mehmed Tahir Efendi 1747 yılında Tokat'ta doğmuştur. İlk eğitimini kadı olan babası Tokatlı Ömer Efendi'den almış, daha sonra İstanbul'a gelmiş ve burada eğitimine devam etmiştir. Mekke ve İstanbul kadılığı yapmış olan Mehmed Tahir Efendi, 26 Kasım 1825 tarihinde şeyhülislam olmuştur. II. Mahmud'un yenilik teşebbüslerine katılmış ve onun isteği üzerine Yeniçeri ocağının kaldırılması gerektiğine dair bir fetva yayınlamıştır. 1826 yılında Yeniçeri ocağının

[76] Altunsu, s. 183-184;İlmiye Salnamesi, s. 469; Müstakimzâde, s. 126.
[77] Bkz. MC, s. 113; İMC, s. 339.
[78] Altunsu, s. 185; İlmiye Salnamesi, s. 470-471.

kaldırılmasının ardından iki yıl daha görevine devam etmiş ve 6 Mayıs 1828 tarihinde şeyhülislamlık görevinden çekilmiştir. 1838 yılında vefat etmiştir.[79]

14. İsmetbeyzâde Ahmet Arif Hikmet Bey Efendi (d. 1786 - ö. 1859)

Kazasker İsmet Bey'in oğlu olan Ahmet Arif Hikmey Bey Efendi 1786'da İstanbul'da doğmuştur. Babasına ve kendisine "Bey Efendi" denmesinin nedeni dedesinin paşa oluşudur. Kudüs, Kahire, Mısır ve İstanbul kadılığı yapmıştır. Anadolu ve Rumeli Kazaskerliğinden sonra Meclis-i Vâlâ-yi Ahkâm-ı Adliye üyeliğine atanmıştır. Rumeli Müfettişliği ve Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî Müftülüğü görevlerini de yerine getirdikten sonra 21 Kasım 1846'da şeyhülislam olmuştur. Yaklaşık yedi yıl bu görevi ifa ettikten sonra 21 Mart 1854'te yaşlılık nedeni ile azledilmiş, 1859 yılında vefat etmiştir.[80]

Mecmua-i Cedide'de on iki fetvası bulunan Arif Hikmet Bey'in ilaveli baskıda toplam altmış dokuz fetvası yer almaktadır ve İlaveli Mecmua-i Cedide'de en çok fetvası bulunan yedinci şeyhülislamdır.

15. Meşrebzâde Mehmed Arif Efendi (d. 1791 - ö. 1858)

Osmanlı Devleti'nin 106. şeyhülislamı olan Mehmed Arif Efendi, Trabzonlu Vezirlik Müfettişi Müderris Şatırzâde Emin Efendi'nin oğludur. Meşrebzâde olarak anılmasının nedeni anne tarafından Kazasker Meşreb Ali Efendi'nin torunu olmasıdır. 1791 yılında İstanbul'da doğmuştur. Eğitimini tamamladıktan sonra müderris olmuştur. Şeyhülislam Sıtkızâde Ahmed Reşid Efendi'nin kızı ile evlenerek hizmetine girmiş, şeyhülislam yardımcılığı, muhallefat kassamlığı, evkaf müfettişliği ve Mahkeme-i Askeriyye kassamlığı görevlerinde bulunmuştur. 1837 yılında fetva emini olmuştur. 1845'te Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye üyeliği gibi çeşitli görevlerin ardından, 21 Mart 1854 tarihinde şeyhülislam olmuştur. Kadıların sosyal ve mali durumunu iyileştirmeye

[79] Altunsu, s. 186-187; İlmiye Salnamesi, s. 472.
[80] Altunsu, s. 188; İlmiye Salnamesi, s. 473-474; Müstakimzâde, s. 129-130.

çalışmış, Süleymaniye'de Mekteb-i Kudat kurmuştur. 27 Aralık 1858'de şeyhülislam iken vefat etmiştir.[81]

İlaveli Mecmua-i Cedide'de bulunan toplam yüz on fetvası ile eserde en fazla fetvası bulunan üçüncü şeyhülislamdır.

16. Seyyid Mehmed Saadeddin Efendi (d. 1798 - ö. 1866)

1798'de İstanbul'da doğan Seyyid Mehmed Sadeddin Efendi, müderris Abdülhamid Efendi'nin oğludur. Osmanlı döneminin 107. şeyhülislamıdır. Çeşitli yerlerde kadılık görevleri yapmıştır. Tanzimat'ın ilanından sonra Aydın Muhassıllığı yapmış, daha sonra İstanbul'da Maliye Bakanlığı kâtipliği ve Ziraat Meclisi üyeliği, Trabzon'da Evkaf Müfettişliği görevlerini yapmıştır. İstanbul Maliye Muhasebe Meclisi üyeliği ve Meclis-i Vâlâ üyeliğinden sonra 27 Aralık 1858'de şeyhülislam olmuştur. 23 Kasım 1863 tarihinde azledilmiştir.[82] İlaveli Mecmua-i Cedide'de yüz altı fetvası bulunan Seyyid Mehmed Sadeddin, eserde en fazla fetvası bulunan dördüncü şeyhülislamdır.

17. Atıfzâde Ömer Hüsameddin Efendi (d. 1799 - ö. 1871)

1799 yılında İstanbul'da doğan Ömer Hüsameddin Efendi 108. şeyhülislamdır. Reisü'l-Küttab Atıfzâde Mehmed Celaleddin Efendi'nin torunu ve Mevlana Cemal Efendi'nin oğludur. Eğitimini babası ve çevresindeki âlimlerden alan Ömer Hüsameddin Efendi, müderrislik ve kadılık görevleri yapmıştır. Eyalet Büyük Meclisi üyeliği, Encümen-i Daniş üyeliği, Milli Eğitim Şurası Başkanlığı Şer'î Hâkimler Seçim Meclisi Başkanlığı gibi görevler yapmış, 23 Kasım 1863'da şeyhülislamlığa atanmıştır. 9 Temmuz 1866 tarihinde azledilmiştir.[83]

[81] Altunsu, s. 190-191; İlmiye Salnamesi, s. 474-475.
[82] Altunsu, s. 192-193; İlmiye Salnamesi, s. 475-476.
[83] Altunsu, s. 194; İlmiye Salnamesi, s. 477.

18. Hacı Mehmet Refik Efendi (d. 1814 - ö. 1871)

Osmanlı'nın 109. şeyhülislamı olan Mehmed Refik Efendi, Bosnalı Hacı Abdullah Efendi'nin torunu, Ali Efendi'nin oğludur. 1814'te Bosna'da doğmuş, ilk öğrenimini yaparken babasının vefatı üzerine Bosna sarayına memur olarak girmiştir. Burada hem eğitimini tamamlamış hem de mahkemede çalışmıştır. İstanbul ve Şam'da çeşitli görevlerde bulunmuştur. Fetva eminliği görevi de yapan Mehmed Refik Efendi, 9 Ağustos 1866 tarihinde şeyhülislam olmuştur. 30 Nisan 1868 tarihinde azledilmiş, 1872'de ateşli hummaya yakalanarak İstanbul'da vefat etmiştir.[84]

19. Hasan Fehmi Efendi (d. 1795 - ö. 1880)

Akşehirli Hasan Fehmi Efendi, 110. şeyhülislamdır. Akşehir'de 1795'te doğmuş, okumak için önce Konya'ya sonra İstanbul'a gelmiştir. Rüûs sınavında birinci olmuş, çeşitli yerlerde müderrislik yapmış, 30 Nisan 1868'de şeyhülislam olmuş, 17 Eylül 1871'de azledilmiştir. 19 Temmuz 1874 tarihinde ikinci kez şeyhülislam olmuş, 1876'da meydana gelen Talebe-i Ulum ayaklanması üzerine 11 Mayıs 1876'da tekrar azledilmiştir. 1880 yılında Medine'de vefat etmiştir.[85]

İlaveli Mecmua-i Cedide'de elli dokuz fetvası bulunmaktadır ve eserde en çok fetvası bulunan sekizinci şeyhülislamdır.

20. Ahmed Muhtar Bey Efendi (d. 1807 - ö. 1882)

Osmanlı tarihinin 111 şeyhülislamı olan Ahmed Muhtar Bey Efendi, Mir Ahmed Muhtar Bey ve Molla Bey olarak da bilinmektedir. Eski sadrazamlardan Gürcü Koca Yusuf Paşa'nın torunu, Mekke payeli ulemadan Mahmud Bey'in oğludur. 1807'de İstanbul'da doğmuş ve meşhur hocalardan ders almıştır. Aldığı çeşitli görevlerden sonra 17 Eylül 1871'de şeyhülislam olmuş, 5 Kasım 1872'de azledilmiştir. 18 Nisan 1878'de ikinci kez

[84] Altunsu, s. 196-197; İlmiye Salnamesi, s. 478-480.
[85] Altunsu, s. 199-201; İlmiye Salnamesi, s. 481-482.

şeyhülislam olmuş fakat 4 Aralık 1878 tarihinde tekrar azledilmiştir. 1882 yılında İstanbul'da vefat etmiştir.[86]

İlaveli Mecmua-i Cedide'de elli sekiz Fetvası bulunan Ahmed Muhtar Bey Efendi, eserde en fazla fetvasına yer verilen dokuzuncu şeyhülislamdır.

21. Hasan Hayrullah Efendi (d. 1834 - ö. 1898)

Hasan Hayrullah Efendi, Osmanlı Devleti'nin 113. şeyhülislamıdır ve 1834'te İstanbul'da doğmuştur. Arpacılar Camii imamı Hacı Hafız Ahmed Efendi ve Bayezid Camii dersiamlarından Eğinli Mehmed Kasım Efendi'den eğitim almıştır. Sesinin güzelliği ve hafız olması nedeni ile Sultan Mecid'in ikinci imamlığına atanmış ve on üç yıl padişah imamlığı yapmıştır. Bu sırada derslere devam etmiştir. 1868 yılında Anadolu Kazaskerliği görevine getirilmiş ve imamlığı bırakmıştır. 1870'te Rumeli payesine yükselmiş, 1871 yılında tekrar padişah imamlığına getirilmiştir. 11 Haziran 1874 tarihinde ise şeyhülislam olmuştur. 19 Temmuz 1874 tarihinde azledilmiş ve ardından 12 Mayıs 1876 tarihinde tekrar şeyhülislamlığa atanmıştır. İkinci meşihatı sırasında Sultan Abdülaziz'in hal'ine dair 30 Mayıs 1876 tarihinde fetva vermiştir. Halifenin akli bir problemi olmadıkça ya da küfre müteallik bir şey olmadıkça nasıl hal' edilebileceğini soran Mekke Şerifi Abdülmuttalib Efendi'ye Sultan Abdülaziz'den iki kez küfre müteallik söz işittiğini söylemiştir. Ayrıca Abdülaziz'den sonra tahta geçen fakat akli dengesi yerinde olmayan V. Murad'ın 31 Ağustos 1876'da tahttan indirilmesine dair fetvayı da Hasan Hayrullah Efendi vermiştir. 26 Temmuz 1877 tarihinde II. Abdülhamid tarafından azledilmiştir. 1878 yılında Şeyhü'l-Harem'lik görevi ile Medine'ye gönderilmiş, daha sonra Taif'te ikamete zorunlu tutulmuştur. II. Abdülhamid'in fermanı ile Sultan Abdülaziz ve V. Murad'ın tahttan indirilmesine fetva vermesi nedeni ile Taif'te hapsedilmiş ve 1898 tarihinde hapiste ölmüştür.[87]

[86] Altunsu, s. 202-203; İlmiye Salnamesi, s. 483-484.
[87] Altunsu, s. 206-208; İlmiye Salnamesi, s. 486-488.

II. Abdülhamid hatıratında kendisinden "Şerrullah Efendi" olarak bahsetmiş, ayrıca sarayda padişahı eğlendirmek için taklit yapmasından dolayı "Müfsid İmam" şeklinde isimlendirilmiştir.[88]

Mecmua-i Cedide'de yirmi beş fetvası bulunan Hasan Hayrullah Efendi'nin, ilaveli baskıda ise otuz iki fetvası bulunmaktadır. Eserde yer alan fetva sayısı az olmasına rağmen, diş dolgusu, şimendifer ile yolculuk ve seferilik, rayiç semen gibi önemli konularda fetvaları yer almaktadır. Ayrıca *Kitabü'l-Kaza ve'l-Kâdi*'de padişahın kadıları azletmesine dair fetva vermiş olması dikkat çekicidir.[89]

22. Kara Halil Efendi (d. 1804 - ö. 1880)

114. şeyhülislam olan Hacı Kara Hali Efendi, 1804'te Çorum'da doğmuştur. Amasya ve Konya'da başladığı eğitime devam etmek için İstanbul'a gelmiştir. Müderrislik, fetva emaneti baş müssevvidliği, askeri kassamlık, fetva eminliği, evkaf müfettişliği Mecelle Cemiyeti üyeliği gibi görevlerin ardından 26 Temmuz 1877'de şeyhülislam olmuştur. II. Abdülhamid'in kendisine itimat edememesi ve fetva emini iken Sultan Abdülaziz'in hal' fetvasını hazırlaması gibi nedenlerden dolayı 18 Nisan 1878'de azledilmiştir. 1880'de İstanbul'da vefat etmiştir.[90]

23. Uryânîzâde Ahmed Esad Efendi (d. 1814 - ö. 1889)

Osmanlı'nın 115. şeyhülislamıdır. Kadı Mehmed Said Efendi'nin oğludur. Kilisli Şeyh Osman el-Uryânî'nin soyundan geldiği için Uryânîzâde olarak anılmaktadır. 1814 yılında İstanbul'da doğmuştur. Hoca Abdullah Efendi, Eminbeyzâde Abdülkadir Bey, Hoca İsmail Efendi gibi âlimlerden ders aldı. Fetvahane müsevvidliği görevinin ardından,

[88] Altunsu, s. 208.
[89] MC s. 113 ve İMC s. 335'te yer alan bu fetva metinleri şu şekildedir: "İmamu'l-müslimin halledehullah teala ilâ yevmi'd-din hazretleri kudâtını velev bişarti't-te'yîd dahi nasb eylese her ne vakit murad eylese bi cünha ve bilâ cünha azl buyurmaları şer'an caiz olur mu? (el-Cevab) Olur. (Ketebehû el-fakir Hasan Hayrullah ufiye anh)" "İmamu'l-müslimin halledehullah Teala ilâ yevmi'd-din hazretleri memâlîk-i mahrûsasına nasb ve tayin buyurdukları kudâtın azlini muceb hali sabit olmadıkça tayin buyurduğu kazada dilediği müddete kadar ibkâ buyurmaları meşru olur mu? (el-Cevab) Olur. (Ketebehû el-fakir Hasan Hayrullah ufiye anh)".
[90] Altunsu, s. 209-210; İlmiye Salnamesi, s. 488-490.

babasının Siroz, Halep, Kastamonu, Manastır ve Şam kadılıkları sırasında yanında bulunarak naipliğini yapmıştır. Babasının vefatı üzerine İstanbul'a dönerek Eyüp, Üsküdar, Medine kadılığı, Tetkikat-ı Şer'iyye Meclisi üyeliği, İstanbul kadılığı, âyan Meclisi üyeliği gibi görevlerin ardından 4 Aralık 1878 yılında şeyhülislamlığa atanmıştır. Yaklaşık on yıl sonra hala şeyhülislamlık görevinde iken 17 Ocak 1889'da vefat etmiştir.[91]

Uryânîzâde Esad Efendi'nin izni ile fetva emini Mehmed Nuri başkanlığında bir heyet, Fetvahane-i Âlî'de bulunan şeyhülislam fetvalarını derlemiş ve bu fetvalar nukûl eklenerek Hicri 1299 (1881-1882) yılında Mecmua-i Cedide adı ile basılmıştır. Eserde Uryânîzâde Esad Efendi'nin seksen üç fetvası yer alırken, bu sayı ilaveli baskıda üç yüz otuz yediye çıkarılmıştır. İlaveli Mecmua-i Cedide'de en fazla fetvası yer alan ikinci şeyhülislamdır. Eserde yer alan fetvalarının otuz sekiz tanesi Arapça olarak yazılmıştır. Telgraf ile Ramazan hilalinin haber verilmesine dair bir fetva yayınlamıştır. Bu fetva ileride ele alınacaktır.[92]

24. Bodrumlu Ömer Lütfi Efendi (d. 1817 - ö. 1897)

116. şeyhülislam olan Bodrumlu Hacı Ömer Lütfi Efendi 1817 yılında Bodrum'da doğmuştur. Babası Hacı Mehmed Efendi, dedesi Bodrumlu Hacı Ömer Efendi'dir. Bodrum'da ilk eğitiminin ardından İstanbul'a gelerek Akşehirli Ömer Efendi'nin derslerine devam etmiştir. Müderrislik, müftülük, Meclis-i Tetkikat-ı Şer'iyye üyeliği, İstanbul kadılığı gibi görevlerin ardından 18 Ocak 1889 yılında şeyhülislamlık makamına getirilmiştir. 3 Eylül 1891 Sadrazam Kamil Paşa hükümeti ile birlikte azledilmiştir. 1897 yılında İstanbul'da vefat etmiştir.[93]

İlaveli Mecmua-i Cedide'deki yüz üç fetvası ile eserde en fazla fetvası bulunan beşinci şeyhülislamdır.

[91] Altunsu, s. 212-215; İlmiye Salnamesi, s. 490-492.
[92] Bkz. s. 61-66.
[93] Altunsu, s. 216-217; İlmiye Salnamesi, s. 493-494.

25. Hâlidefendizâde Mehmed Cemaleddin Efendi (d. 1848 - ö. 1919)

Osmanlı devrinin 117. şeyhülislamıdır. Babası Kazasker Şeyh Ahmed Halid Efendi, anne tarafından dedesi Kazasker Vezir Yusufefendizâde Şeyh Yusuf Efendi'dir. 1848'de İstanbul'da doğmuş, ilk eğitimini mahalle okulunda aldıktan sonra, babasından ve özel hocalardan ders almıştır. İstanbul müderrisliği, Meşihat Dairesi kâtipliği, Adliye Nezareti mahkeme kalem müdürlüğü, çeşitli yerlerde mümeyyizlik ve kadılık gibi görevlerden sonra 4 Eylül 1891'de şeyhülislamlığa atanmıştır. Sultan Abdülhamid'in isteğine uygun fetvalar vermiştir. 31 Mart olayı üzerine istifa etmek istemiş fakat II. Abdülhamid engel olmuştur. Said Paşa ve kabinesi ile 4 Ağustos 1908 tarihinde istifa etmiştir. 5 Ağustos 1908 tarihinde kurulan üçüncü Kamil Paşa kabinesinde de şeyhülislam olarak görev almış, hükümet ile birlikte 14 Şubat 1909'da istifa etmiştir. Bu tarihten sonra İttihat ve Terakki Partisi önderleri ile anlaşamamış ve kenarda kalmıştır. Ahmet Muhtar Paşa'nın kurduğu kabinede 22 Temmuz 1912 ve 29 Ekim 1912 tarihleri arasında üçüncü kez, Kamil Paşa'nın dördüncü kabinesinde ise 29 Ekim 1912 ve 23 Ocak 1913 tarihleri arasında dördüncü kez şeyhülislamlık görevi yapmıştır. 23 Ocak 1913'te Bâb-ı Âli baskını ile iktidara gelen İttihat ve Terakki Kabinesi kendisini yurtdışına çıkması konusunda ihtar etmiştir. Bunun üzerine Mısır'a yerleşmiş ve 1919 tarihinde burada vefat etmiştir. Cenazesi İstanbul'a getirilerek Fatih'teki aile mezarlığına defnedilmiştir.[94]

Toplam 17 yıl 11 ay 13 gün meşihat makamında bulunan Mehmed Cemaleddin Efendi, Zenbilli Ali Efendi'den sonra en uzun süre görev yapan şeyhülislamdır.[95] İlaveli Mecmua-i Cedide'de en fazla fetvası bulunan şeyhülislam olan Mehmed Cemaleddin Efendi'nin eserde üç yüz altmış fetvası vardır. Bu fetvaların yirmi tanesi Arapça yazılmıştır.

[94] Altunsu, s. 218-221; İlmiye Salnamesi, s. 495-497.
[95] Altunsu, s. 220.

26. Mehmed Ziyaeddin Efendi (d. 1847 - ö. 1917)

Osmanlı'nın 118. şeyhülislamı olan Mehmed Ziyaeddin Efendi, Fetvahane-i Âlî Müsevvidler Başkanı Ezineli Osman Nuri Efendi'nin oğludur. 1847 yılında İstanbul'da doğmuştur. Eyüp Mektebi ve Şehzâdebaşı Rüşdiyesi'nde okumuştur. Fetvahane Pusula Odası'nda memur iken Fetva Emini Mehmed Nuri Efendi'nin derslerine katılmıştır. Çeşitli görevlerden sonra, 14 Şubat 1909 tarihinde şeyhülislam olmuştur. II. Abdülhamid istifa eden Mehmed Cemaleddin Efendi'ye yerine kimin atanması gerektiğini sorduğunda, Mehmed Ziyaeddin Efendi'yi önermiştir. Yaklaşık iki ay şeyhülislamlık görevini yerine getirdikten sonra 13 Nisan 1909'da Hüseyin Hilmi Paşa kabinesi ile birlikte istifa etmiş, 14 Nisan 1909 tarihinde ise Tevfik Paşa'nın ilk kabinesi ile birlikte tekrar meşihat makamına yükselmiştir. II. Abdülhamid'in hal' fetvasını veren şeyhülislamdır. 5 Mayıs 1909'da istifa etmiş, 1917 yılında İstanbul'da vefat etmiştir.[96]

27. Pîrîzâde Mehmed Sahib Molla Bey Efendi (d. 1838 - ö. 1910)

Osmanlı Devleti'nin 119. Şeyhülislamı olan Pîrîzâde Mehmed Sahib Molla Bey Efendi, İbrahim İsmet Bey'in oğlu, Kazasker Yahya Bey'in torunudur. Vezirlerden İbrahim Bey ve Sadrazam Sarı Mehmed Paşa büyük dedeleridir. 64. Şeyhülislam Mehmed Sahib Efendi'nin oğlu yönünden, 77. Şeyhülislam Osman Sahib Efendi'nin kızı yönünden torunudur. 1838 yılında İstanbul'da doğmuştur. Kadılık, müfettişlik gibi çeşitli görevler yapmıştır. Anadolu Kazaskerliğinde bulunduğu sıralarda İttihat ve Terakki üyelerinin evinde kaldıkları haberi üzerine evi basılmış, herhangi bir delil olmamasına rağmen Sultan Abdülhamid, Mehmed Sahib Bey Efendi'nin rütbesinin indirilmesi ve Halep'e sürgün edilmesini hükümetten istemiş fakat Mehmed Ferit Paşa, II. Abdülhamid ile görüşerek iradesini geri aldırtmıştır. Daha sonra Şura-yı Devlet ve Temyiz Mahkemesi Başkanlıklarına atanmıştır. 5 Mayıs 1909'da Hüseyin Hilmi Paşa'nın ikinci kabinesinde

[96] Altunsu, s. 222-225; İlmiye Salnamesi, s. 497-499.

şeyhülislamlık görevi almıştır. 12 Ocak 1910 tarihinde istifa etmiş, aynı yıl İstanbul'da vefat etmiştir.[97]

28. Hüseyin Hüsnü Çelebi Efendi (d. 1849 - ö. 1912)

Osmanlı Devleti'nin 120. şeyhülislamıdır. Babası ulemadan İbrahim Rüştü Efendi, dedesi Erzurumî Çelebizâde Mehmed Hamdi Efendi'dir. Çelebi olarak adlandırılmasının nedeni büyük dedesinin Erzurumî Çelebi Mehmed Efendi olmasıdır. Hüseyin Hüsnü Çelebi ya da Çelebizâde Hüseyin Hüsnü, 1849 yılında İstanbul'da doğmuştur. Mekteb-i Sıbyan, Davutpaşa Rüşdiyesi ve Camii Atik Medresesinde eğitim almıştır. Çeşitli görevlerde bulunmuş ardından 12 Ocak 1910 tarihinde Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa kabinesinde şeyhülislam olmuştur. 12 Temmuz 1910'da görevinden istifa etmiştir. 1912'de İstanbul'da ölmüştür.[98]

29. Musa Kazım Efendi (d. 1858 - ö. 1920)

Osmanlı Devleti'nin 121. şeyhülislamı olan Musa Kazım Efendi, 1858 yılında Erzurum'da doğmuştur. Eğitimine Erzurum'da başlamış, ardından Balıkesir sonra İstanbul'a gelerek eğitimine devam etmiştir. 1888 yılında rüûs sınavında başarılı olmuş ve Fatih Camii'nde dersler vermeye başlamıştır. İstanbul Hukuk Mektebinde Mecelle müderrisliğine atanmıştır. Galatasaray Mekteb-i Sultanîsi, Daru'l-Fünûn ve Daru'l-Muallimîn'de hocalık yapmış, Meclis-i Kebîr-i İlmî üyeliğine atanmıştır. İttihat ve Partisi'ne girerek Ayan Meclisi üyesi olmuştur. 12 Temmuz 1910 tarihinde Sadrazam İsmail Hakkı Paşa kabinesinde şeyhülislam olarak görev yapmıştır. 29 Eylül 1911'de hükümet ile birlikte istifa etmiş, 30 Eylül 1911'de yine kabineye şeyhülislam olarak girmiştir. 31 Aralık 1911 tarihinde hükümet ile birlikte istifa etmiştir. 8 Mayıs 1916 ve 3 Şubat 1917 tarihleri arasında Sadrazam Said Halim Paşa kabinesinde üçüncü kez şeyhülislamlık yapmıştır. 4 Şubat 1917 tarihinde Talat Paşa kabinesinde tekrar şeyhülislamlık görevini yapmış, 8 Ekim 1918'de İttihat ve Terakki Partisi'nin hükümetten

[97] Altunsu, s. 226-229; İlmiye Salnamesi, s. 500-502.
[98] Altunsu, s. 230-232; İlmiye Salnamesi, s. 503-505.

çekilmesiyle meşihattan ayrılmıştır. Hakkında çıkan masonluk iddialarını 14 Kasım 1911'de bir beyanname vererek reddetmiştir. Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan sonra Damat Ferit Paşa Hükümeti tarafından İttihat ve Terakki önderleri ile birlikte hapsedilmiş, ardından Edirne'ye sürülmüş ve on beş yıl kürek cezasına çarptırılmıştır. 10 Ocak 1920 tarihinde sürgünde bulunduğu Edirne'de vefat etmiştir.[99]

Şeyhülislamlığı sırasında fetvahane müsevvidi Yakovalı Hacı Ali el-Murtaza'ya emir vererek fetvahanede biriken fetva suretlerini derletmiş ve 1911 yılında Mecmua-i Cedide'nin ilaveli baskısı İlaveli Mecmua-i Cedide adı ile yayınlanmıştır. Bu eserde Musa Kazım Efendiye ait elli beş fetva bulunmaktadır ve eserde en fazla fetvası bulunan onuncu şeyhülislamdır. Gayrimüslimlere ait şapkayı giyen kişinin kâfir olacağına dair yayınladığı fetva ileride ele alınacaktır.[100]

İlaveli Mecmua-i Cedide'deki fetvaların büyük çoğunluğu Tanzimat dönemi şeyhülislamları tarafından verilmiştir.[101] Dolayısıyla eserin Osmanlı modernleşme döneminin bir ürünü olduğu söylenebilir. Buna rağmen eser ayrıntılı bir inceleme yapmaksızın ilk bakışta şekil ve muhteva açısından Osmanlı klasik fetva mecmualarından çok da farklı gözükmemektedir. Dönemin yeni meseleleri ile ilgili fetvalar eserde oldukça az bir yekûn tutmasına rağmen, büyük önem taşıdığı söylenebilir. Bu fetvalar diş dolgusu, telgraf ile rü'yetin haber verilmesi, şapka takmak, Osmanlı donanmasına kurban bağışı vermek, şimendifer ile yolculuk ve seferilik, Ramazan'da oruç tutmayan kişinin durumu ve çiçek aşısı hakkındadır. Bu meseleler tezin ikinci bölümünde ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

[99] Altunsu, s. 233-237; İlmiye Salnamesi, s. 506-507.
[100] Bkz. s. 67-73.
[101] Ayrıntılı şeyhülislam listesi için bkz. Tablo 2.

İKİNCİ BÖLÜM

ESERDE YER ALAN YENİ MESELELER VE BU MESELELER HAKKINDAKİ TARTIŞMALAR

Fetva mecmuaları her ne kadar yüzyıllar boyunca aynı yapıyı koruyup, benzer meseleleri ele alsa da şeyhülislamların bu konulara bakış açısı ve verdiği cevaplar, temsil ettikleri dönemin sosyal ve siyasal yapısından ayrı düşünülemez. Ayrıca ortaya çıkan yeni meseleler ve bu meselelere çözüm arayışı da çok sık olmamakla birlikte fetva mecmualarında kendini göstermektedir. Osmanlı Devleti'nin modernleşme dönemini temsil eder nitelikte olan İlaveli Mecmua-i Cedide de genel yapısı itibari ile klasik fetva mecmualarından farklı değildir. Fakat eserin içerisinde yer alan bazı fetvalara daha önceden rastlanılmamakta ve bu fetvalar ait oldukları dönemin problemlerini ortaya koymaktadır.

Aşağıda Osmanlı devletinin son döneminde toplumda ortaya çıkan yeni meselelere dair İlaveli Mecmua-i Cedide'de yer alan diş dolgusu, Ramazan hilalinin telgraf ile haber verilmesi, şapka takmak, Osmanlı donanmasına kurban bağışlamak, tren ile yolculuğun seferilik ile ilişkisi, çiçek aşısı ve Ramazan'da oruç tutmamak ile ilgi fetvalar ele alınmıştır. Bu meseleler yalnızca caiz olup olmamaları bakımından değerlendirilmemiş; verildikleri dönemde nasıl ele alındıkları ve etraflarında cereyan eden tartışmalar bakımından da incelenmiştir. Modernleşme döneminde ortaya çıkan fıkhî meselelerin gelişimini görebilmek için, bu fetvalar ele alınırken o dönemde yazılmış makaleler ve risalelerden de faydalanılmıştır. İncelenen bu fetvalar, fetvahanenin yalnızca dini meseleler hakkında fetva yayınlamakla kalmayıp, toplumda ortaya çıkan askeri, teknolojik, tıbbi gelişmeler ile ilgili fetvalar da yayınlamış olduğunun bir göstergesidir.

I. DİŞ DOLGUSU

İlaveli Mecmua-i Cedide'de yer alan ve 20. yüzyılın başlarında çok tartışılan konulardan birisi diş dolgusu meselesidir. *Babü'l-Gusl*'ün altında yer alan dördüncü fetva[102] olan diş dolgusu meselesi Mecmua-i Cedide'de yer almamaktadır. Bu fetvada dişlerinde altın veya gümüşten dolgu olan bir kişinin gusül abdesti alırken bu dişlerin altına (kovuğun içine) su ulaşmadığı halde zarurete binaen yüzeyini yıkamakla yetinmesinin caiz olup olmadığı sorulmuş ve Şeyhülislam Hasan Hayrullah Efendi buna cevaz vermiştir. Ayrıca bu fetvanın ardından, nukûlde verilen bilgiler doğrultusunda Kemalpaşazâde Ahmed Şemsettin Efendi'ye ait bir fetva yer almaktadır.[103] Bu fetva diş dolgusuyla alakalı olmayıp, dişlerin arasındaki yemek kalıntısının çıkarılıp yıkanması gerektiğinden bahseden bir fetvadır. *Kitâbu'l-Kerâhiyye ve'l-İstihsân* başlığı altında ise sallanan dişin altın ya da gümüş tel ile bağlanması meselesi ve düşen dişin yerine aynı dişin ya da hayvan dişinin konulması meseleleri yer almaktadır.[104]

Diş dolgusu, sallanan dişin tel ile sağlamlaştırılması ve düşen dişin bağlanması meseleleri yalnızca şeyhülislam fetvalarına konu olmamıştır. Bu konu dergi, risale ve kitaplarda da tartışılmıştır. Bu çalışmada modernleşme döneminde diş tedavisi ile ilgili meselelerin nasıl ele alındığını görebilmek amacı ile o dönemde yayımlanmış bazı makale ve risaleler incelenmiştir. Bu konular ile ilgili gelen sorular üzerine 26 Mart 1914 (Hicri 28 Rebiulahir 1332/ Rumi 13 Mart 1330) tarihli Sebilürreşad[105] dergisinin 289. sayısında

[102] Bkz. İMC, s. 11-12.
[103] Bkz. İMC, s. 12.
[104] Bkz. İMC, s. 541-543; MC, s. 210-211.
[105] Sebilürreşad, 14 Ağustos 1324'te (27 Ağustos 1908) Sırât-ı Müstakîm adıyla Ebül'ulâ Zeynelâbidin ve H. Eşref Edip tarafından kurulan haftalık dergidir. Din, felsefe, edebiyat, ilim, hukuk, siyaset ve İslam hakkında yazılar yayınlayan derginin kadrosunda Mehmed Akif Ersoy, Bereketzâde İsmail Hakkı, Manastırlı İsmail Hakkı, İzmirli İsmail Hakkı, Halim Sabit Şibay gibi isimler bulunmaktadır. 24 Şubat 1327'de (8 Mart 1912) çıkan 183. sayıdan itibaren derginin adı Sebilürreşad olarak değiştirilmiştir. Sebilürreşad'ın 300 ve 301. sayıları (29 Mayıs - 5 Haziran 1330 / 11-18 Haziran 1914) kapatma cezası nedeniyle Sebîlünnecât adıyla çıkarılmıştır. İttihad ve Terakkî yönetiminin siyasetine ters düştüğü için 13 Teşrînievvel 1332 / 26 Ekim 1916 tarihli 360. sayıdan sonra örfî idare tarafından kapatılmıştır. Sultan Vahdeddin'in cülûs günü olan 4 Temmuz 1918'de 361. sayı yayınlanmıştır. 5 Mart 1341'de (1925) tarihinde yayınlanan 641. sayıdan sonra Takrîr-i Sükûn Kanunu ile kapatılmıştır. Çok partili dönemde 1948-1966 yıllarında 362 sayı daha çıkarılmıştır. Adem Efe, "Sebîlürreşâd", **DİA**, c. XXXVI, s. 251-153.

İzmirli İsmail Hakkı[106] bir yazı yayınlamıştır. Daha sonra aynı derginin 25 Haziran 1914 (Hicri 1 Şaban 1332/ Rumi 12 Haziran 1330) tarihli 302. sayısında gelen bir itiraz üzerine aynı konu yine İzmirli İsmail Hakkı tarafından ele alınmıştır. Ayrıca, 1928 yılında Kayseri Vaizi Hacı Hüseyin Hüsnü[107] bu konudaki şüpheleri gidermeye yardımcı olmak amacı ile *Bârika-i Hakîkat* isimli bir risale yayınlamıştır.

İlaveli Mecmua-i Cedide'de yer alan diş tedavisi ile ilgili fetvalar şöyledir:

> *Üzerine gusl farz olan Zeyd'in mücevvef olan dişleri altın veya gümüş ile doldurulmuş olup dişlerinin cevfine yapışmakla altın veya gümüşü ihracda harac ve meşakkat olduğu mütehakkik olmakla gusl ederken ol dişlerin cevfine su vasıl olmayıp bu vecihle zaruret olsa suyu ol dişlerin cevfine îsâl etmek vacib olmayıp zâhirini gusl-i kifayet etmekle tâhir olur mu?*
>
> *(el-Cevab) Olur.*
>
> *(Ketebehû el-fakir Hasan Hayrullah ufiye anh)*[108]

---

[106] İzmirli İsmail Hakkı (d. 1869 – ö. 1946) Osmanlılar'ın son döneminde yetişen ve yeni ilm-i kelam hareketini temsil eden bir alimdir. Fatih dersiamlarından Hafız Ahmed Şakir Efendi'den icazet almıştır. Dârülmuallimîn-i Âliye'deki hocalarından biri olan Ahmed Âsım Efendi'den çok etkilenmiştir. Muallimlik, müderrislik, imamlık, hocalık gibi görevler yapmıştır. Arapça, akaid, usul-i fıkıh, tarih ve felsefe dersleri vermiştir. 1909 ve 1935 yılları arasında Darülfünun hocalığı yapmıştır. Darüşşafaka ve Dârülmuallimîn müdürlüğü, Süleymaniye Medresesi'nde müderrislik yapmış, medreselerin ıslahı projesi çerçevesinde kurulan Dârü'l-hilâfeti'l-aliyye'de müfettişliğe tayin edilmiştir. Tevhîd-i Tedrîsat Kanunu ile kapatılan medreselerin yerine Dârülfünun'un yeniden yapılandırılması üzerine İlâhiyat ve Edebiyat fakültelerinde müderrislik yapmış ve 1931'de İlâhiyat Fakültesi'nin reisliğine getirilmiştir. Siyaset ile uğraşmamış olan İzmirli, Mehmed Akif gibi Meşrutiyet'in ilk günlerinde İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne kaydolmuştur. 31 Ocak 1946 tarihinde vefat etmiştir. Siyer-i Celile-i Nebeviyye, Tarih-i Hadis, Muhassalü'l-Kelam ve'l-Hikme, Yeni İlm-i Kelam, Hikmet-i Teşri', Usul-i Fıkıh, İlm-i Hilaf, Mi'yarü'l-Ulum gibi eserleri bulunan İzmirli, Sırat-ı Müstakim ve Sebîlürreşad mecmualarının da aralarında bulunduğu birçok dergide de yazarlık yapmıştır. 19. yüzyılda ortaya çıkan kelamda yenilik hareketinin Türkiye'deki en önemli temsilcilerinden birisidir. Kelam disiplininin ilmi değerini kaybettiğini ve günün ihtiyaçlarına cevap veren yeni bir kelama ihtiyaç bulunduğunu ileri sürmüştür. Ayrıca fıkıh ilminin de yenilenmesi gerektiğini ve bunun fıkıh usulünün yapısını bozmadan zamanın ihtiyaçlarına uygun ictihadlarla ve diğer mezheplerden yararlanarak gerçekleştirilmesi gerektiğini söylrmiş; bu nedenle Ziya Gökalp ve arkadaşlarının "ictimâî usûl-i fıkıh" projesini eleştirmiştir. Geleneğe bağlı yenilik çizgisiyle son dönem Osmanlı düşüncesi içinde önemli bir yer edinmiştir. Ali Birinci ve M. Sait Özervarlı, "İzmirli İsmail Hakkı", **DİA**, c. XXIII, s. 530-535.

[107] 1928 yılında Kayseri'de yayınladığı ve bu çalışmada başvurulan Barika-i Hakikat adlı risalesinde Kayseri Merkez vaizi olduğu belirtilmiştir. Yazar hakkında bunun dışında bir bilgiye ulaşılamamıştır.

[108] İMC, s. 11-12.

Bu fetvanın nukûlünde şunlar zikredilmektedir: Dişlerinin arasında yemek kalıntısı olan birisi gusül abdesti aldığında guslü caiz olur. Fakat bazı âlimler bu yemek kalıntısının sert olması durumunda guslün geçerli olmayacağını zikretmişlerdir. Sahih görüş de budur; çünkü zaruret ve zorluk olmamasına rağmen dişe suyun ulaşmasına engel olan bir şey bulunmaktadır. Oruç ve namazdakinin aksine gusülde bu maddenin az ya da çok olması arasında bir fark yoktur, her iki durum da gusle mani teşkil eder. Boyacılık gibi meslekleri icra eden kişilerin tırnaklarında kalan boya suyun geçişini engellemekle birlikte burada zaruret ve güçlük bulunduğu için bu durum gusle mani olmaz. Zira zaruret şer'i kaidelerden istisna edilmiştir.[109]

Nukûlde kaynak olarak Mustafa Hulusi Muradi Güzelhisari'nin *Hilyetü'n-Nâci* ve Adil b. Muhammed Emin Karahisari'nin *Netâyicu'n-Nazar* isimli eserleri kullanılarak Karafî, Halebî ve İmam Zahîruddin'in görüşleri rivayet edilmiştir.

Nukûlde bahsedilen dişlerin arasında yemek kalması konusuna ayrı bir fetva ile temas edilmiştir. Bu fetva klasik dönem şeyhülislamlarından Kemalpaşazâde tarafından verilmiştir. Ayrıca bir nukûl eklenmemiş olan fetva şu şekildedir:

> *Zeyd cenabetten gusl eyledikte dişi kovuğunda ta'âm kalsa şer'an gusl tamam olur mu yoksa ta'âmı çıkarıp yerini gasl lazım olur mu?*
>
> *(el-Cevab) Gasl lazım, gasle kabiliyet olacak.*
>
> *(Ketebehû el-fakir Kemalpaşazâde ufiye anh)*[110]

Bu iki fetva diş dolgusunun gusle mani olması bakımından değerlendirildiği için *Babü'l-Gusl*'ün altında yer almıştır. Diş tedavisinde altın, gümüş, insanın kendi dişi ve hayvan dişi kullanmanın cevazı meselesi ise *Kitâbü'l-Kerâhiyye ve'l-İstihsân* başlığı altında incelenmiştir. Konuyla ilgili fetva şu şekildedir:

[109] Bkz. İMC, s. 12.
[110] İMC, s. 12.

Zeyd müteharrik olan dişini altın tel ile şedd etmek İmam Muhammed Hazretleri katında caiz olur mu?

(el-Cevab) Olur.

(Ketebehû el-fakir Hasan Fehmi ufiye anh)[111]

Bu fetvanın nukûlü, *Dürerü'l-Hükkâm* kitabının *Kerâhiyye* bölümündeki erkeklerin ipek giymesinin haramlığı ile ilgili fasıldan alınmıştır. Buna göre dişi hareket eden kişi, düşmesini engellemek amacıyla dişini yalnızca gümüş tel ile bağlayabilir, fakat İmam Muhammed'e göre altın ile bağlamasında da bir beis yoktur. Ayrıca aynı bilginin Kâdıhân'da da geçtiği not edilmiştir.[112] Gümüş telin kullanılması ile ilgili aşağıdaki fetvada ise nukûle yer verilmemiştir.

Zeyd müteharrik olan dişini gümüş tel ile şedd etmek caiz olur mu?

(el-Cevab) Olur.

(Ketebehû el-fakir Hasan Fehmi ufiye anh)[113]

Hasan Hayrullah Efendi tarafından verilen ve yine nukûlsüz olan aşağıdaki fetva ise Mecmua-i Cedide'de yer almamaktadır:

Zeyd'in dişi çıktıkta bi tekrar ol dişi yahut başka insan yahut hınzırın ma'ada hayvan dişini yerine vaz' etmek caiz olur mu?

(el-Cevab) Olur.

(Ketebehû el-fakir Hasan Hayrullah ufiye anh)[114]

[111] İMC, s. 541; MC, s. 210.
[112] İMC, s. 542, MC, s. 210.
[113] İMC, s. 542; MC, s. 210.
[114] İMC, s. 543.

Buraya kadar zikredilen fetvalardan anlaşılacağı üzere diş tedavisi ile ilgili meseleler; altının kullanımının cevazı, kaplama ve dolgunun gusle mani olması, hayvan dişinin kullanımı ve başka mezhebe uymanın gerekliliği gibi farklı açılardan tartışılmıştır. Bu nedenle diş dolgusu etrafında cereyan eden tartışmalar, aşağıda bu başlıklar altında ele alınacaktır.

A. Altın Kullanımı

Hicri 28 Rebiulahir 1332 tarihli Sebilürreşad dergisine gelen sorular üzerine İzmirli İsmail Hakkı diş dolgusu meselesi hakkında bir makale yazmıştır. Diş dolgusu meselesinin aslında zor bir mesele olmadığını belirterek söze başlayan İzmirli İsmail Hakkı, İmam Muhammed'in bu meseleyi caiz gördüğünü ve İbrahim en-Nehaî'nin de caiz gördüğüne dair rivayetler bulunduğunu söylemiştir.[115]

Meselenin cevazına dair delillerden biri olarak görülen Arfece b. Sa'd hadisi, hem İzmirli İsmail Hakkı hem de Kayseri Vaizi Hüseyin Hüsnü tarafından incelenmiştir.[116] Yevmü'l-Kilab olarak bilinen olay sırasında Arfece b. Sa'd'ın burnu kesilmiştir. Arfece gümüşten bir burun yaptırmış, fakat bir süre sonra bu burun kokmaya başlamıştır. Bunun üzerine konuyu Hz. Peygamber'e arz eden Arfece'ye Hz. Peygamber altından bir burun yaptırmasını emretmiştir.[117] İsmail Hakkı, Siyer-i Kebir şerhinden naklettiği bu hadisin Serahsi tarafından şöyle açıklandığını söylemektedir: İmam Muhammed bu hadise dayanarak altından burun yaptırılmasını caiz görmektedir. Buradan hareketle bir insanın dişi düştüğünde yerine altından bir diş takmayı, dişlerin altın ile bağlanmasını ve kaplanmasını da caiz görmektedir. İmam Muhammed bu görüşü İbrahim en-Nehaî'den

[115] İzmirli İsmail Hakkı, "Diş Doldurmak Meselesi", **Sebilürreşad**, c. XII, sy. 289 (H. 28 Rebiulahir 1332/ R. 13 Mart 1330), s. 42.
[116] İzmirli İsmail Hakkı, "Diş Doldurmak Meselesi", s. 42; Hacı Hüseyin Hüsnü, **Barika-i Hakikat: Zaruret Zamanında Diş Doldurtma ve Kaplatma Meselesi Hakkındadır**, Kayseri: Yeni Matbaa, 1927, s. 11.
[117] Ebu Davud, Hatem, 7; Tirmizi, Libas, 31; Nesai, Zinet, 41; Ahmed b. Hanbel, V, 23.

rivayet etmektedir.[118] Ebu Hanife ise altın kullanımının yalnızca Arfece'ye mahsus bir ruhsat olarak görmekte ve diğer insanların altın kullanımını mekruh görmektedir.[119]

Zikredilen hadisi Tahavi'den nakleden[120] Kayseri Vaizi Hacı Hüseyin Hüsnü, hadisten hareketle bir kişinin altından burun taktırabileceğini, altın kullanımı her ne kadar erkek için caiz değilse de muharremâtın zaruret zamanında mübah olduğunu söylemektedir.[121] Bir şeyin hem haramlığı hem de helalliği ile ilgili bir emare varsa, haramlık tercih edilmektedir, fakat bu kaide zaruret ve harac olmaması kaydı ile sınırlandırılmaktadır.[122]

İsmail Hakkı, Kerhî'nin sallanan dişi altın ile bağlamanın caiz olduğu görüşünde olduğunu *Bedâ'i'u's-Sanâ'i* isimli eserinde nakleden Alâüddîn Ebû Bekr el-Kâsânî'nin buna muhalif bir görüşe bile yer vermediğini söylemektedir. İsmail Hakkı, *Cami'u's-Sağîr*'de ise altın kullanmanın Ebu Hanife'ye göre mekruh, İmam Muhammed'e göre gayr-i mekruh (mübah) olduğunun zikredildiğini belirtmektedir. Bu görüşlerden hareketle, burnu kesilen bir kişinin altından burun takmasının ittifakla caiz olduğunu, gümüşten yapılan burun koktuğu için altının kullanımının zaruret olduğunu ve zaruret durumunda altın kullanımının haramlığının düştüğünü söylemektedir.[123] Ayrıca diş tedavisinde kullanılan altının dişe tâbi olduğunu, tâbi olanın hükmünün bağlı bulunduğu aslın hükmü ile aynı olduğunu ileri sürmektedir.[124]

İsmail Hakkı'nın *Cami*'den naklettiğine göre, Ebu Hanife erkeğin altın kullanmasının mutlak olarak haram olduğunu kabul etmektedir. Zaruret halinde haram olan şeylerin ise kullanımına ruhsat verilmektedir. Zaruret ednâ ile ortadan kaldırılmalıdır ve bu durumda ednâ olan şey, gümüştür. Dolayısıyla altın kullanımı haram olmaya devam

[118] İzmirli İsmail Hakkı, "Diş Doldurmak Meselesi", s. 42-43.
[119] İzmirli İsmail Hakkı, "Diş Doldurmak Meselesi", s. 43.
[120] Hacı Hüseyin Hüsnü, s. 11.
[121] Hacı Hüseyin Hüsnü, s. 10.
[122] Hacı Hüseyin Hüsnü, s. 12.
[123] İzmirli İsmail Hakkı, "Diş Doldurmak Meselesi", s. 43.
[124] İzmirli İsmail Hakkı, "Diş Doldurmak Meselesi", s. 43.

etmektedir. İmam Muhammed ve bir rivayete göre Ebu Yusuf ise gümüş ve altını zaruret konusunda birbirinden ayırmamaktadır.[125]

İsmail Hakkı'nın Taberânî'den naklettiğine göre Abdullah b. Amr, babasının bir ön dişinin düştüğünü ve Hz. Peygamber'in ona dişini altın ile bağlamasını emrettiğini rivayet etmektedir. Enes b. Malik de oğullarını dişlerini altın ile bağlarken görmüş ve onları bundan nehy etmemiştir. Hz. Osman'ın dişlerini altın ile yaptırdığı nakledilmiştir. Ayrıca İbn Şihâb'ın bunda bir mahzur görmediği, Abdülmelik b. Mervan, Abdullah b. Avf ve Musa b. Talha'nın altın ile bağlanmış dişleri olduğu bildirilmiştir.[126]

İsmail Hakkı mezhep imamlarının diş tedavisinde altının kullanımı hakkındaki görüşleri ile ilgili şu bilgileri vermektedir: *Fetâvây-ı Hindiyye*'de zikredildiğine göre Hâkim *Müntekâ*'da sallanan dişinin düşeceğinden korkan bir adamın dişini altın ya da gümüş ile bağlamasında Ebu Hanife ve Ebu Yusuf'a göre bir be's olmadığını bildirmiştir. *Müntekâ*'da yer alan bu açıklamaya göre Ebu Hanife de diş tedavisinde altının kullanımını caiz görmektedir. Fakat bu görüşe diğer fıkıh kitaplarının çoğunda yer verilmemiştir. İmam Muhammed'in bu konuyu caiz gördüğü konusunda bir şüphe yoktur. Ebu Yusuf'un hangi görüşte olduğu ise tartışma konusudur. Bazı âlimler Ebu Hanife ile bazıları ise İmam Muhammed ile aynı görüşü paylaştığını söylemektedir. Nitekim *Müntekâ*'ya göre Ebu Yusuf, İmam Muhammed ile aynı görüştedir.[127] İmam Muhammed'in görüşüne göre ise dişi altın ile bağlamak, kaplamak, doldurmak veya altın diş takmak caizdir.[128]

Hüseyin Hüsnü ise diş dolgusu veya kaplama yaptırılmasında Barika-i Hakikat risalesinde Musa Kazım Efendi'nin bu hususta bir fetvasını zikretmektedir:

> *"Zeyd dişlerini hâcet-i zarurete binaen gümüş yahut altın gibi mevadd-ı madeniye ile doldurtmak vayahut kaplatmak caiz olur mu?*

[125] İzmirli İsmail Hakkı, "Diş Doldurmak Meselesi", s. 43.
[126] İzmirli İsmail Hakkı, "Diş Doldurmak Meselesi", s. 43.
[127] İzmirli İsmail Hakkı, "Diş Doldurmak Meselesi", s. 43.
[128] İzmirli İsmail Hakkı, "Diş Doldurmak Meselesi", s. 44.

el-Cevab: Hüvallahü a'lem olur."[129]

Ketebehü el-fakir ufiye anhu'l-Kadîr Şeyhülislam

Musa Kazım

Hüseyin Hüsnü, bu fetvayı naklettikten sonra dönemin diyanet reisleri tarafından da bu hususta birçok fetva verildiğini bildirmektedir.[130]

İzmirli İsmail Hakkı, Mecelle-i Celîle mazbatasından, bazı Hanefi imamlarının muteber görüşlerinin insanların ve zamanın faydasına daha uygun olması nedeniyle tercih edilebileceğini naklederken, bu konu hakkında da Ebu Hanife yerine İmam Muhammed'in görüşünün uygulanabileceğini söylemektedir. Ayrıca İmam Muhammed'in bu görüşte yalnız olmadığını, ondan önce ve sonra gelen bazı mezhep imamlarının da bu görüşü paylaştığını ifade etmektedir. Nitekim daha önce de belirtildiği üzere Ebu Yusuf'un da aynı görüşte olduğu rivayet edilmiştir.[131]

İsmail Hakkı, diş ile ilgili yukarıda sayılan meselelerin caiz olup olmamasının guslün sahih olup olmayışında değil; altın kullanımına müsaade edilip edilmediği konusundan çıktığını söylemekte[132] ve bu konuyu ağırlıklı olarak bu açıdan ele almaktadır.

B. Diş Tedavisi ve Gusül

Arfece hadisini yalnızca altın kullanımı ile ilgili görmeyen Hüseyin Hüsnü, hadiste zikredilen gümüşten yapılan takma burunun sabit olduğunu, sabit olmasaydı koku oluşmayacağını söyler. Buna göre sabit olan takma burun altına su geçirmediği halde gusle mani değilse, diş dolgusu da gusle mani değildir.[133]

Hüseyin Hüsnü sallanan dişin altın ve gümüş ile bağlanmasını da gusül bakımından değerlendirmekte ve yukarıdakine benzer bir tespitte bulunmaktadır. Sallanan

[129] Hacı Hüseyin Hüsnü, s. 8.
[130] Hacı Hüseyin Hüsnü, s. 8, 3. dipnot.
[131] İzmirli İsmail Hakkı, "Diş Doldurmak Meselesi", s. 43.
[132] İzmirli İsmail Hakkı, "Diş Doldurmak Meselesi", s. 43.
[133] Hacı Hüseyin Hüsnü, s. 11.

dişin gümüş ile bağlanması ittifak ile caizdir. Bu gümüş bağlar iplik gibi malzemelerin aksine altına su geçiren maddeler değildir ve değdikleri yerlerin altına su temas etmez. Bunun gusle mani olarak görülmemesi, aynı şekilde diş dolgusunun da gusle mani olmayacağı anlamına gelmektedir. Her iki durumda da su dişin yüzeyine temas etmemektedir.[134]

İsmail Hakkı'nın konuya yaklaşımı ise şu şekildedir: Gusül abdesti sırasında bütün bedenin yıkanması şarttır. Fakat suyun ulaşması imkansız veya güç olan yerleri yıkamak gerekmez.[135] Bu yüzden göz ve yaraların iç yüzleri yıkanmaz. Gözde ve yaralarda olduğu gibi dişteki yaranın içerisine suyun ulaşmaması gusle mani değildir.[136] Ayrıca İsmail Hakkı'nın Dürrü'l-Muhtar'dan naklettiğine göre, kadına başını yıkamak zarar veriyorsa yıkamasına gerek yoktur, bazıları yalnızca mesh etmesinin gerekli olduğunu söyler. İsmail Hakkı'nın Ebu Bekr Muhammed b. Fadl el-Buhari'den naklettiğine göre ise, saçları örgülü olan kadınların zorluk olduğundan dolayı saç aralarına suyun ulaşması şart değildir. Aynı durumun erkekler için de geçerli olduğunu iddia edenler de vardır. Kaş bıyık ve sakalın da sıkı olması durumunda diplerini yıkamak şart değildir.[137] Bu durumlardan da anlaşıldığı üzere, zaruret ve harac durumunda suyu normal şartlar altında ulaşması gereken yerlere ulaştırmak şart değildir. Diş tedavisinde de zaruret ve harac olduğu için suyun dolgu ve kaplamanın altına ulaşması şart değildir.[138] Diş meselesinde zaruret ve harac olduğunun, zaruret ve harac olması durumunda ise suyun gerekli yerlere ulaşmasının şart olmadığının alimler tarafından ittifak ile kabul edildiğini bildiren İsmail Hakkı, bu konudaki tek ihtilafın altının kullanımı konusunda olduğunu söylemektedir.[139]

Hüseyin Hüsnü, diş dolgusunu el ve ayak yaraları üzerine konulan ilaçlara kıyas etmektedir. Göz ağrıları, el, ayak ve tırnak yaralarını gidermek ve bu hastalıkları tedavi etmek için üzerlerine konulan ilaçlar o bölgeye suyun temas etmesini engeller. Yukarıda da

[134] Hacı Hüseyin Hüsnü, s. 10.
[135] İzmirli İsmail Hakkı, "Diş Doldurmak Meselesi", s. 44.
[136] Hacı Hüseyin Hüsnü, s. 8-9.
[137] İzmirli İsmail Hakkı, "Diş Doldurmak Meselesi", s. 44.
[138] İzmirli İsmail Hakkı, "Diş Doldurmak Meselesi", s. 44.
[139] İzmirli İsmail Hakkı, "Diş Doldurmak Meselesi", s. 44.

belirtildiği üzere, normalde suyun bir bölgeye temas etmemesi gusle ve abdeste manidir. Fakat bu durum zaruret ve harac kapsamındadır ve bu sebeple yaralara konan ilacın üzerinden su akıtmak yeterlidir. Buna binaen, dişteki acı ve ıstırabı yatıştırmak ve gidermek için dişin kovuğuna konulan mâdeni maddenin de ilaç olduğunu söyleyen Hüseyin Hüsnü, diş dolgusunun üzerinden su akıtmanın yeterli olduğunu ve bunun bir kıyas değil doğrudan aynı mesele olduğunu ileri sürmektedir.[140] Ardından diş dolgusu el ve ayaktaki yaralar üzerine konulan ilaçlara kıyas edildiğinde, bu kıyasın rükün ve şartlarının tam olduğunu ifade etmektedir. Buna göre bu kıyasta ilk rükün olan *asl*, el ve ayak yarası ilaçlarının cevazıdır.[141] İkinci rükün *fer*'dir ve diş dolgusudur. Üçüncü rükün olan *hükmü'l-asl,* asl hakkında bir nassın bulunmasıdır. Dördüncüsü ise *cami'*dir ve zaruret ve elemin el ve ayak yaralarında az olması, fer olan dişlerde ise daha fazla olmasıdır. Kıyasın şartları ise, *mekîs aleyh* olan merhem, sakız gibi ilaçların cevazının bu konuya mahsus olduğuna delalet eden başka bir nass bulunmaması ve fer olan diş dolgusunun caiz olmadığına dair bir nass bulunmamasıdır. Görüldüğü üzere bu kıyasın rükün ve şartlarında bir eksiklik bulunmamaktadır ve bu kıyas *"ictihad fi'l-mesele"*dir.[142]

Diş dolgusu meselesi tartışılırken bahsedilen meselenin bir diğer yönü de dolgu yapılmamış olan dişin kovuğuna giren yemek kalıntılarının temizlenmesi, dolgu yapılmış ise bu dolgunun çıkarılmasıdır. Kalıntıların ve dolguların çıkarılmasının külfet ve haraca neden olacağını söyleyen Hüseyin Hüsnü, Çeşmîzâde Hâlis Efendi'nin (ö. 1298/1880) *Hülâsatü'l-Ecvibe*'de vermiş olduğu bir fetvayı zikretmektedir.[143] Bu fetva şöyledir:

> *"Zeyd-i Müslim dişlerinin kovuklarını altın veya gümüş ile doldurursa zaman-ı taharette nez' ve ihracla emr olunur mu?*
>
> *el-Cevab: Olmaz"*[144]

[140] Hacı Hüseyin Hüsnü, s. 6-8.
[141] Fıkıh usulüne göre böyle bir kıyasta aslın "el ve ayak yarası üzerine su geçirmeyecek ilaçların sürülmesi" olması gerekirdi. Hüseyin Hüsnü'nün "el veya ayak yarası ilaçlarının cevazı" olarak zikrettiği asl, gerçekte hükmü'l-asl olmaya daha uygundur.
[142] Hacı Hüseyin Hüsnü, s. 17.
[143] Hacı Hüseyin Hüsnü, s. 7-8.
[144] Hacı Hüseyin Hüsnü, s. 8.

Bu fetva İlaveli Mecmua-i Cedide'de Hasan Hayrullah Efendi tarafından verilen fetva ile örtüşmektedir.[145]

Hüseyin Hüsnü ayrıca, *el-Fetâva'l-Hindiyye*'den gusül abdesti alan kişinin çürük dişinin kovuğunda ya da dişlerinin arasında yemek kaldığında guslün sahih olduğunu, *Fethü'l-Kadir*'den ise ihtiyat olarak dişin kovuğunda kalan yemeğin çıkarılması gerektiğini nakleder ve *Fethu'l-Kadir*'de de guslün sahih olmadığının söylenmediğini, yalnızca ihtiyat amacıyla dişin arasındaki yemeğin çıkarılması gerektiğinin kastedildiği yorumunda bulunur.[146] Bununla birlikte o, dişlerin arasında kalan yemeğin sert olması durumunda bunun taharete mani olacağı yönündeki karşıt görüşlere de yer vermektedir. Fakat ona göre kendisiyle fetva verilebilecek olan tek görüş, *ed-Dürrü'l-Muhtar*'da da zikredildiği üzere dişlerin arasında kalan yemeğin gerek sert olsun gerek yumuşak olsun gusle mani olmayacağıdır.[147]

C. Hayvan Dişi Kullanımı

İzmirli İsmail Hakkı diş tedavisi meselesini dolgu ve kaplama kapsamında ele alırken, Hüseyin Hüsnü düşen dişin yerine aynı ya da başka bir dişin takılıp takılamayacağı konusunu da incelemektedir. Hüseyin Hüsnü'nün naklettiğine göre Hanefi âlimlerinin mesele ile ilgili görüşleri şu şekildedir: Ebu Hanife'ye göre düşen diş yeniden yerine takılmaz, ancak besmele ile kesilmiş bir koyunun dişi; bu düşen dişin yerine takılabilir. Ebu Yusuf'a göre kişinin kendi dişi tekrar yerine takılabilir; fakat başka bir insanın dişi takılamaz. İmam Muhammed ise başkasının dişi ile de namazın caiz olacağı görüşündedir. Sonraki ulema ise insan dişinin tâhir olduğunu, dişe hayat hulul etmediği için ölüm ile de habis olmadığını söylemektedirler.[148] Nitekim Hasan Hayrullah Efendi'nin "Zeyd'in dişi çıktıkta bi tekrar ol dişi yahut başka insan yahut hınzırın ma'ada hayvan dişini yerine vaz'

[145] Bkz. İMC, s. 11-12.
[146] Hacı Hüseyin Hüsnü, s. 18.
[147] Hacı Hüseyin Hüsnü, s. 19.
[148] Hacı Hüseyin Hüsnü, s. 9.

etmek caiz olur mu? (el-Cevab) Olur"[149] şeklindeki fetvası da Hüseyin Hüsnü'nün naklettiği bu görüşler ile örtüşmektedir.

D. Diş Dolgusu Hakkındaki Fetvaya ve Bu Fetva Etrafındaki Görüşlere Yöneltilen Eleştiriler

Osmanlı'nın son döneminde diş dolgusu meselesi etrafındaki tartışmalar yukarıda ele alınmıştır. Cumhuriyet dönemine gelindiğinde ise Hüseyin Hilmi Işık'ın[150] İlaveli Mecmua-i Cedide'de yer alan fetvayı eleştirdiğini görmekteyiz. Ayrıca Hüseyin Hilmi Işık, İlaveli Mecmua-i Cedide'nin basılmasını emreden Şeyhülislam Musa Kazım Efendi, diş dolgusu hakkında makaleleri bulunan İzmirli İsmail Hakkı ve ismini vermediği bir vaizin bu konudaki görüşlerini sert bir şekilde eleştirmektedir. Her ne kadar tezimizin kapsadığı dönem içerisinde yer almasa da, incelediğimiz fetva ve diğer makalelere atıfta bulunduğu için bu bölümde H. Hilmi Işık'ın görüşlerine yer verilecektir. Bu konu Işık'ın *Seadet-i Ebediyye* isimli eserinin *Gusl Abdesti* bölümünde kısaca, *İslam Ahlakı*[151] adlı eserinin "*Diş Doldurtmak, Kaplatmak*" başlığı altında ise daha detaylı olarak ele alınmıştır. Hüseyin Hilmi Işık, eserlerinde Hanefi mezhebine göre diş dolgusu ve kaplamanın gusle mani

[149] İMC, s. 543.

[150] Hüseyin Hilmi Işık 8 Mart 1911 tarihinde İstanbul'da doğmuştur. Halıcıoğlu Askerî Lisesi bitirmiş ve askerî tıbbiye mektebine başlamıştır. Tıbbiye mektebinde okurken Abdülhakîm Arvasi'den ders almış, Arapça ve Farsça öğrenmiştir. Tıbbiye mektebinden eczacılığa geçiş yapmış, Fransızcasını ilerletmiştir. Mezun olunca Kimya Yüksek Mühendisliği okumuş, Von Mises, Prager, Goss gibi bilim adamları ile çalışmıştır. 1936 yılında mezun olarak Türkiye'nin ilk kimya yüksek mühendisi olmuştur. Daha sonra Ankara'da zehirli gazlar kimyageri olmuş, Merzbacher, Goldstein, Neumann gibi bilim adamları ile çalışmış, harp gazları mütehassısı olmuştur. Çeşitli askeri liselerde öğretmenlik yapmıştır. Hocası Abdülhakîm Arvasi 1943'te vefat edince oğlu Seyyid Ahmed Mekkî Efendi'nin derslerine katılmıştır. 1956 senesinde "Seâdet-i Ebediyye" isimli ilmihalini yayınlamıştır. Birçok kitap yazmış ve kitapları farklı dillere tercüme edilmiştir. Tam İlmihâl Se'âdet-i Ebediyye, İslâm Ahlâkı, Cevâb Veremedi, Namâz Kitâbı, Fâideli Bilgiler eserlerinden bazılarıdır. 26 Ekim 2001'de vefat etmiştir. Bkz. http://www.huseyinhilmiisik.com/hayat.htm (28.08.16)

[151] İlk basımının hangi tarihte yapıldığına dair bir bilgiye ulaşılamamıştır fakat 20. yüzyılın son çeyreğinde yazıldığı tahmin edilmektedir. İslam Ahlakı'nın bazı baskıları Hüseyin Hilmi Işık adıyla yayınlanırken bazıları Ali b. Emrullah ve Muhammed Hadimi isimleri ile yayınlanmıştır. Bunun nedeni Hüseyin Hilmi Işık tarafından yayınlanan ve üç kısımdan oluşan eserin birinci bölümünün Ali b. Emrullah ve Muhammed Hadimi'nin kitaplarından hazırlanmış olmasıdır. Bu bölüm İslam İlmihali olarak adlandırılmıştır. İkinci bölüm olan Cennet Yolu İlmihâli, Muhammed bin Kutbüddîn İznîki'nin Mızraklı İlmihâl isimli eseri esas alınarak hazırlanmıştır. Diş dolgusu ile ilgili bölümün yer aldığı üçüncü bölüm ise Süleymân bin Ceza'nın Ey Oğul İlmihâli esas alınarak hazırlanmıştır.

olacağını ve diş dolgusu yaptırmış olan kişilerin Şafii ya da Maliki mezheplerinden birine uymaları gerektiğini iddia etmiştir. [152]

Işık, altın tel ile bağlanan dişin protez diş gibi gerektiğinde çıkarılabilir olduğunu dolayısıyla bu dişin gusül abdesti alırken çıkarılabileceğini, çıkarılmadan bile telin altındaki dişe suyun temasını engellemediğini dolayısıyla gusle mani olmadığını iddia etmektedir.[153] Işık'a göre imamların tartıştığı konu diş tedavisinde altın kullanılmasının caiz olup olmayacağıdır. Ona göre gusül konusunda herhangi bir tartışma bulunmamaktadır. Hanefi mezhebine göre altına su geçmeyen dolgular altın da olsa gümüş de olsa gusle manidir. Dolayısıyla gusül abdesti sahih olmayanların namazları da sahih olmamaktadır.[154]

Sık sakalın diplerinin yıkanmasının gerekli olmamasına kıyasen diş dolgusunun gusle mani olmayacağını savunanları Işık ağır bir şekilde eleştirmektedir. Ona göre, sık sakalın yıkanmaması ruhsatı abdest için geçerlidir. Abdest alırken yeterli olan sakalın yalnızca üstünü yıkamanın gusülde de yeterli olacağı sonucuna ulaşmak "sakat bir kıyas"tır. Gusül abdesti sırasında sık da olsa sakalın altının yıkanmasının gerekliliği fıkıh kitaplarında açıkça ifade edilmiştir. Dolayısıyla gusülde sakalı yıkamak abdestte sakalı yıkamaya benzetilemiyorsa, gusülde dişleri yıkamak abdestte sakalı yıkamaya kesinlikle benzetilemez. Bu görüş sahibinin ilmî bir şekilde konuşmadığını söyleyen Işık, bu "sapık mantığa" uyarak gusülde sakalının altını yıkamayanların gusül abdestlerinin sahih olmadığını da ilave etmektedir.[155]

Işık, yara ve sargıda olduğu gibi diş dolgusu ve kaplamanın üzerinden su akıtmak ile guslün sahih olacağı görüşünü de eleştirmektedir. Yara ve sargı üzerine mesh etmenin caiz olduğu ve bunların altına suyun ulaşmasının mecburi olmadığı görüşleri, onun deyişiyle ilmî değil uydurmadır. Işık'a göre bu görüşün doğrusu İbn Abidin tarafından da belirtildiği üzere şöyledir: Yaraların üzerine konulan ilaç ve sargının çıkarılıp altındaki derinin de yıkanması farzdır. Soğuk suyun zarar verdiği durumlarda yara sıcak su ile

[152] Hüseyin Hilmi Işık, **İslâm Ahlâkı**, İstanbul: Hakikât Kitâbevi, 2014, s. 511-519.
[153] Işık, s. 516.
[154] Işık, s. 511.
[155] Işık, s. 515.

yıkanmalı, sıcak su da zarar veriyorsa yaranın üzeri mesh edilmeli ve etrafındaki sağlam deri yıkanmalıdır. Etrafını yıkamak zarar verirse yaranın etrafı da mesh edilmelidir. Bu da zarar verirse, ancak bu durumda sargı üzerinden mesh etmek caiz olmaktadır. Sargı bezi, merhem ve benzerlerinin ihtiyaca binaen kullanıldığını ve bu meselede başka mezhebi taklit mümkün olmadığı için bunların zaruret halini aldığını söyleyen Işık, diş dolgusu ve kaplamanın bu duruma benzemediğini ileri sürmektedir. Çünkü ağrıyan dişin çekilip yerine protez yapılabilme imkanı vardır. Bunun yerine dolgu ve kaplamayı tercih eden kişinin başka mezhebi taklidi mümkündür. Dolayısıyla bu durum zaruret değildir. Zaruret olmayan diş dolgusu ve kaplamayı, zaruret olan sargılara benzetmek doğru değildir.[156]

Diş dolgusu ve kaplama konusunda İzmirli İsmail Hakkı ve Kayseri Vaizi Hüseyin Hüsnü aynı görüşü paylaşarak bunların gusle mani olmayacağını söylerken, H. Hilmi Işık Hanefi mezhebine göre diş dolgusu ve kaplaması olan kişilerin gusüllerinin ve dolayısıyla namazlarının sahih olmayacağını iddia etmektedir. Işık'a göre bunun çözümü, bu kişilerin abdest ve namaz konularında Şafii ya da Maliki mezheplerinden birini taklit etmeleridir. H. Hilmi Işık bu iddiasını zaruret ve harac kapsamında şu şekilde açıklamaktadır: Zaruret insanı bir şey yapmaya zorlayan semavi sebeptir, harac ise bir farzı yapmanın ya da bir haramdan sakınmanın imkansız veya zor olmasıdır. Bir farz yerine getirilirken ya da bir haramdan sakınılırken, tâbi olunan mezhep alimlerinin meşhur görüşlerine uyulur. Bu görüşe uymakta zorluk varsa zayıf görüş uygulanır. Bunda da bir güçlük varsa, bu hüküm için güçlük bulunmayan başka bir mezhep taklit edilir. Başka mezhebi taklit etmekte de harac bulunduğunda, haraca sebep olan şeyde zaruret bulunup bulunmadığına bakılır. Zaruret bulunursa, o farzı terk etmek ya da haramı işlemek caiz olur.[157] Kaplama ve dolgu bulunan dişin altını yıkamakta harac vardır ve Hanefi mezhebinde bu konuda takip edilebilecek başka bir yol yoktur. Bu nedenle kaplama veya dolgu yaptırmış olan kişi, gusül abdesti alırken ağzın içini yıkamanın farz değil sünnet olarak kabul edildiği Maliki ya da Şafii mezheplerinden biri taklit edilmelidir. Bu mezhepleri taklit etmek mümkün olmasaydı, zaruret olup olmadığının araştırılması gerekirdi. Bu mezheplerden birini taklit

[156] Işık, s. 514.
[157] Işık, s. 512.

etmeye karar veren kişinin gusül, abdest ve namazı da bu mezheplere göre sahih olmalıdır. Örneğin Şafii mezhebi taklit ediliyorsa karşı cinsten olan birinin tenine temas edildiğinde tekrar abdest alınmalı, cemaat ile namaz kılınırken imam ile birlikte Fatiha okunmalıdır.[158]

Kaplama ya da dolgusu olmayan Hanefi bir müslümanın, kaplaması ya da dolgusu olan imama uyup uyamayacağını da açıklayan Işık, bu konuda iki görüş olduğunu bildirmektedir. Birinci görüş bu imama uyulmaması gerektiği yönündedir. İkinci görüşe göre ise, imam Maliki ya da Şafii mezheplerinden birini taklit ediyorsa ona uymanın sahih olduğudur. İmamın bu mezheplerden birini taklit etmediği bilinmediği sürece dolgu ve kaplaması olmayan Hanefiler de ona uymalıdır. İmama Şafii veya Maliki mezhebini taklit edip etmediği ise sorulmaz.[159]

Işık, dolgu ve kaplamaya alternatif olarak protez yapımını önermektedir. Çürümeye başlayan dişi tedavi etmek ve ağrıları gidermek bir zarurettir. Bu tedavi kaplama, dolgu ya da protez yolu ile olabilir. Protez yaptırmanın sıhhate daha uygun olacağı kanısında olan Işık, bu protezlerin çıkarılabilir oldukları için gusle mani olmadıklarını söyler. Protez yaptırma imkanı varken dolgu ve kaplama zaruret olmaktan çıkar ve harac olur. Protez yaptırmak istemeyip, dolgu ve kaplama yaptıranlar ise daha önce belirtildiği üzere gusül konusunda Maliki ya da Şafii mezheplerini taklit etmelidirler. Işık, bu mezhepleri taklit mümkün olmasaydı, kaplama ve dolgu yerine protez yaptırmanın gerekli olmuş olacağını söylemektedir.[160]

Dolgu ve kaplaması olanların Maliki ya da Şafii mezheplerini taklit etmesinin gerekli olduğunu söyleyen Işık, bu kişilerin mezheplerini değiştirmelerinin gerekli olduğunu iddia etmediğini vurgulamaktadır. Ona göre yalnızca gusül, abdest ve namaz için bu mezheplerin taklit edilmesi yeterlidir.[161]

---

[158] Işık, s. 512-513.
[159] Işık, s. 513.
[160] Işık, s. 518-519.
[161] Işık, s. 517.

İlaveli Mecmua-i Cedide'de Hasan Hayrullah Efendi'ye ait olarak yer alan dişi dolgulu kişinin gusül abdestinin sahih olacağına dair fetva[162] ve bu fetvaya binaen diş dolgusunun gusle mani olmayacağını savunanlar, Hüseyin Hilmi Işık tarafından tenkit edilmektedir. Işık, Mecmua-i Cedide'de yer almayan bu fetvanın "İttihatçılar zamanındaki cahiller" tarafından uydurulmuş ve ilaveli baskıya eklenmiş olduğunu söylemektedir.[163] Bu görüşünün delili olarak ise, fetvanın Hasan Hayrullah Efendi'nin görev süresi bittikten sonra kitaba eklenmesini göstermektedir.[164] Yani Işık, uzun zaman önce görevde bulunmuş olan Hasan Hayrullah'ın bir fetvasının nasıl olur da Mecmua-i Cedide'de yer almayıp ilaveli baskıda yer aldığını sorgulamaktadır. Ona göre eğer böyle bir fetva olsaydı, bunun Mecmua-i Cedide'de de bulunması gerekirdi. Fakat görünüşe göre Işık, ilaveli baskıya ilk baskıdan önce görev yapmış diğer şeyhülislamların da birçok fetvasının eklendiğini göz ardı etmektedir. İkinci baskı ilaveli bir baskı olduğu için, ilk baskıda fetvası bulunan şeyhülislamların başka fetvalarının da bu ikinci baskıya eklenmesi normal görülebilir. Bu durum, başlı başına ilave fetvaların uydurma olduğunu kanıtlamaz.

Hüseyin Hüsnü'nün yazdığı risalede Musa Kazım Efendi'nin diş dolgusu hakkındaki fetvasına[165] yer vermesi de Hüseyin Hilmi Işık'ın eleştirilerinden payını almaktadır. Musa Kazım Efendi'nin verdiği fetvaların delil olamayacağını iddia eden Işık, buna gerekçe olarak Musa Kazım Efendi'nin fetvaları fıkıh kitaplarından almadığını, bunun yerine kendi mantığı ile birçok yanlış fetvalar verdiğini öne sürmektedir. Işık, eleştirilerine şu sözlerle devam etmektedir: "Meşrûtiyyetin i'lânından sonra, ittihâdcıların iş başına getirdikleri câhil, hattâ mason din adamları böyle bozuk fetvâlar vermekden çekinmemişlerdir. Müslimânın uyanık olması, masonların ve mezhebsizlerin, münâfıkların ve bid'at sâhiblerinin, bölücülerin güler yüzlerine ve tatlı sözlerine aldanmaması, onların

[162] Bkz İMC, s. 11-12.
[163] Işık, s. 511.
[164] Işık, s. 511.
[165] Bkz. Hacı Hüseyin Hüsnü, s. 8.

yazılarına değil, (Ehl-i sünnet) âlimlerinin kitâblarına uyması ve bu kitâblara uyan hakîkî din adamlarına tâbi' olması lâzımdır."[166]

Işık'ın ittihatçılık ve masonluk ile suçladığı tek kişi Musa Kazım Efendi değildir. O, Sebilürreşad'ın reformcuların ve mezhepsizlerin yazıları ile dolu olduğunu ve yazarlarının arasında Mason yazarlar olduğunu ileri sürmektedir. Diş dolgusuyla ilgili yazısı Sebilürreşad'da yayınlanan İzmirli İsmail Hakkı da Hüseyin Hilmi Işık'ın ağır eleştirilerine maruz kalmıştır. Işık'a göre dinî tahsili zayıf olan İzmirli İsmail Hakkı, İttihadcıların gözüne girerek medrese hocası olmuş ve mason ve reformcu Muhammed Abduh'un fikirlerini yaymaya çalışmıştır.[167] Ayrıca Işık, İzmirli İsmail Hakkı'nın kendi görüşlerini âlimlerin fetvaları olarak göstermeye çalıştığını ve alimleri kendi görüşlerine yalancı şahit olarak gösterdiğini iddia etmektedir. Işık, İsmail Hakkı gibi din adamlarını Müslümanları aldatan, bölücülük yapan ve her hileye başvuran sapıklar olarak nitelendirmektedir.[168]

Işık'ın eleştirilerine maruz kalan İzmirli İsmail Hakkı ve diğer kişilerin, aradaki zaman farkından dolayı Işık'ın ithamlarına cevap verme imkanları bulunmamaktadır. Ancak İzmirli İsmail Hakkı, yaşadığı dönemde kendisine yöneltilen bir eleştiriye şöyle karşılık vermektedir:

Hicri 1 Şaban 1332 tarihli Sebilürreşad'ın 302. sayısında İzmirli İsmail Hakkı, daha önceden yayımladığı diş dolgusu hakkındaki makaleye Bolvadinli müderris Yunuszâde Ahmed Vehbi Efendi'nin itirazlarını ele almaktadır. Ahmed Vehbi Efendi'nin eleştirileri, diş dolgusu olan kişinin guslünün ittifak ile sahih olarak kabul edilmediği ve artık kıyas ve ictihad kapısının kapandığı, dolayısıyla yeni bir ictihad ortaya konmasının mümkün olmadığı yönündedir.[169] İsmail Hakkı, ilk eleştiriye gusül konusunda başvurduğu kaynağın Siyer-i Kebir Şerhi olduğunu söyleyerek cevap vermektedir. Ayrıca İlaveli

[166] Işık, s. 517.
[167] Işık, s. 215.
[168] Işık, s. 216-217.
[169] İzmirli İsmail Hakkı, "Yine Diş Doldurmak Meselesi", **Sebilürreşad**, c. XII, sy. 302(H. 1 Şaban 1332/ R. 12 Haziran 1330), s. 278.

Mecmua-i Cedide'de yer alan Hasan Hayrullah Efendi ve Hasan Fehmi Efendi'ye ait diş tedavisi ile ilgili fetvaları da görüşüne delil olarak göstermekte, daha sonra ictihad kapısının kapanıp kapanmadığı konusunu ayrıntılı olarak inceleyerek bu kapının kapanmadığını söylemektedir.[170]

İzmirli İsmail Hakkı'nın bu ikinci yazısını da eleştiren H. Hilmi Işık, İsmail Hakkı'nın İlaveli Mecmua-i Cedide'den fetva nakletmesinin nedeninin ilk yazısının Sebilürreşad mecmuası tarafından "derme çatma ve hileli" olduğunun anlaşılması ve mecmuanın bu kitabı delil olarak ekleme gereği duyması olduğunu ileri sürmektedir.[171] Işık bu şekilde onların, reformcu bir yazarın yazısını mason bir şeyhülislamın yazısı ile ispatlamaya çalıştıklarını söylemekte ve Musa Kazım Efendi hakkındaki eleştirilerini yinelemektedir.[172] Ayrıca Işık, diş dolgusu ve kaplamanın zaruret olduğunu söyleyenlerin yalnızca "mason olan din adamları ve dinde reformcular, mezhebsizler ve vehhâbî sapıklarına satılmış veyâ aldanmış olan din câhilleri" olduklarını iddia etmektedir.[173]

İlaveli Mecmua-i Cedide'de yer alan diş dolgusu ile ilgili fetvalar yukarıda incelenmiş, ayrıca o dönemde yazılan bazı risale ve makaleler ele alınmıştır. Bu konu yalnızca o dönemde tartışılmayıp Cumhuriyet'ten sonraki dönemlerde de tartışılmaya devam etmiştir. Nitekim yukarıda değinildiği üzere Hüseyin Hilmi Işık eserlerinde bu konu üzerinde durmuştur. Bu makale, risale ve eserler incelendiğinde, diş dolgusunun altının kullanımı ve gusle mani olması bakımından ele alındığını görmekteyiz. Altın kullanımının cevazı ve dolgunun gusle mani olmadığı İzmirli İsmail Hakkı ve Kayseri Vaizi Hüseyin Hüsnü tarafından bazı kıyaslar yapılarak ve zaruret ve harac göz önünde bulundurularak savunulmuştur. Buna karşılık Hüseyin Hilmi Işık, Hanefi mezhebine göre dolgu ve kaplaması olanların gusül abdestinin caiz olmayacağını iddia etmiş ve tartışmaya yeni bir boyut kazandırarak dolgu ve kaplaması olanların gusül ve namaz konusunda başka bir mezhebe uymasının gerektiğini söylemiştir.

---

[170] İzmirli İsmail Hakkı, "Yine Diş Doldurmak Meselesi", s. 279-280.
[171] Işık, s. 217.
[172] Işık, s. 217.
[173] Işık, s. 217.

Ele alınan bu tartışma sonucunda, yeni tıbbi gelişmeler çerçevesinde toplumda ortaya çıkan yeni bir problemin gelişimine ve fıkhi açıdan tartışılmasına tanıklık edilmiş; fıkhi bir meselenin sosyal boyutu incelenmiştir.

II. TELGRAF İLE RÜ'YET-İ HİLALİN BİLDİRİLMESİ

19. yüzyılın en önemli teknolojik gelişmelerinden biri telgrafın icadıdır. 1835 yılında Samuel Morse ilk elektromıknatıslı telgrafı yapmış, 1839 yılında ise bu telgraf Osmanlı İmparatorluğunda ilk kez denenmiştir. 1847 yılında ikinci kez bir deneme gerçekleştirilmiş ve Sultan Abdülmecid telgrafı çok beğenmiş, Morse'u tebrik etmek amacıyla kendisine bir sertifika ve madalya yollamıştır. Bundan memnunluk duyan Morse, Abdülmecid'e özel olarak yaptırdığı Morse makinesini göndermiştir. Fakat 1855 yılına kadar gerçek anlamda bir telgraf hattı kurulamamıştır. 1854 yılında Dahiliye Nezaretine bağlı bir Telgraf Komisyonu kurulmuş, 1855 yılında ise İstanbul bir telgraf hattı ile Avrupa'ya bağlanmıştır.[174] Siyasi ve askeri meseleler için kullanılmakta olan telgrafın, dini bir mesele olan Ramazan hilalinin sübutunu haber vermek için kullanılıp kullanılamayacağı tartışılmış ve fetvahane bu konuda bir fetva yayınlamıştır.

Mecmua-i Cedide'de yer almadığı halde ilaveli baskıya eklenmiş olan *Kitabü's-Savm* başlığının altında Ramazan hilalinin sübutunun telgraf ile başka bir bölgeye bildirilmesi ile ilgili bir fetva yer almıştır. Fetvada Şeyhülislam Uryânîzâde Esad Efendi, telgraf ile verilen haberin Ramazan'ın başlangıcı için kâfi ve muteber olamayacağını söylemektedir. Ayrıca böyle bir telgrafa binaen halka Ramazan'ın başladığını ilan eden kadının emrinin sahih ve nâfiz olmadığı da başka bir fetva ile bildirilmiştir. Söz konusu fetvalar şu şekildedir:

> *Bir beldede dava-yı sahiha-i şer'iyye zımnında rü'yet-i hilal ikâmet olunan beyyine-i mu'addele ile gurre-i Ramazan-ı Şerif muayyen*

[174] Tanju Demir, **Türkiye'de Posta, Telgraf ve Telefon Teşkilatının Tarihsel Gelişimi (1840-1920)**, Ankara: PTT Genel Müdürlüğü, 2005, s. 51-55.

falan günden olduğu sabit oldukta ol sübutun ahar beldeye sirayeti hakkında mücerred telgrafname kâfi ve muteber olur mu?

(el-Cevab) Olmaz.

(Ketebehû el-fakir Uryânîzâde ufiye anh)[175]

Bu surette belde-i uhrâ kadısı mezkûr telgrafnâmeyi kabul ve mucebiyle nâssa sıyâm ile emr eylese emri sahih ve nâfiz olur mu?

(el-Cevab) Olmaz.

(Ketebehû el-fakir Uryânîzâde ufiye anh)[176]

İlaveli Mecmua-i Cedide'de bu fetvaların yayınlanmasından üç yıl sonra 7 Mayıs 1914 (H. 11 Cemaziyelahir 1332/ R. 24 Nisan 1330) tarihli Sebilürreşad dergisinin 295. sayısında, Aksekili Ahmed Hamdi[177] "Savm ve Fıtırda Telefon ve Telgraf ile Amel" başlıklı bir makale yayınlamıştır.[178] Ahmed Hamdi böyle önemli bir konunun fetvahane tarafından o güne kadar halledilmemiş olduğunu söylemektedir.[179] Ahmed Hamdi'nin

[175] İMC, s. 46.
[176] İMC, s. 46.
[177] Türkiye Cumhuriyeti'nin üçüncü Diyanet İşleri başkanı olan Ahmed Hamdi Akseki (d. 1887 – ö. 1951), Mecidiye ve Karamanlı Süleyman Efendi Medreselerinde okumuş, 1905'te İstanbul'a giderek Fatih dersiamlarından Bayındırlı Mehmed Şükrü Efendi, Tokatlı Hacı Şâkir Efendi, Aksekili Hacı Mustafa Hakkı Efendi ve Mehmed Akif'ten ders almıştır. Medrese tahsiline devam ederken Dârülfünun'un Ulûm-i Âliyye-i Dîniyye Şubesi'ne girmiş fakat bu fakültenin lağvedilmesi üzerine Dârülhilâfeti'l-Aliyye Medresesi'nin yüksek kısmına nakledilmiştir. İcazet aldıktan sonra Medresetü'l-Mütehassısîn'in Felsefe, Kelâm ve Hikmet-i İlâhiyye Şubesi'ne girmiş ve mezun olduktan sonra ruûs imtihanını kazanarak dersiam olmuştur. 1908'de den sonra yazı hayatına başlamış, makaleleri çeşitli dergilerde yayınlanmıştır. Sebilürreşad mecmuasının Bulgaristan ve Romanya muhabirliğini yapmıştır. Mekteb-i Bahriyye-i Şâhâne'ye din dersleri, din felsefesi ve ahlâk dersleri hocası olarak tayin edilmiş, Aksaray Pertevniyal Vâlide Sultan, Dolmabahçe, Üsküdar Mihrimah Sultan ve Hırka-i Saâdet camileri kürsü şeyhliklerinde bulunmuştur. Millî Mücadele için Anadolu'ya geçen Ahmet Hamdi Anadolu harekâtını desteklemiştir. Medreselerin müfredat programlarını ıslah etmiş, Dârülhilâfe medreselerinin sayısı on üçten otuz sekize çıkarılmıştır. Diyanet İşleri Reisliği Hey'et-i Müşâvere üyeliğine atanmıştır. Elmalılı Hamdi Yazır'ın Hak Dini Kur'an Dili adlı tefsiri ile Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi'nin yayıma hazırlanmasına yardımcı olmuştur. Tarîkat-ı Salâhiyye Cemiyeti'nin üyesi olduğu ithamıyla 1925'te Ankara İstiklâl Mahkemesi'nde yargılanmış fakat beraat etmiştir. 1939'da Diyanet İşleri reis muavinliğine, 1947'de Diyanet İşleri reisliğine getirilmiştir. 9 Ocak 1951 tarihinde vefat etmiştir. *Ruh ve Beka-yı Ruh*, *İslam Dini*, *Mezâhibin Telfîki ve İslâm'ın Bir Noktaya Cem'i* eserlerinden bazılarıdır. Süleyman Hayri Bolay, "Ahmed Hamdi Akseki", **DİA**, s. II, s. 293-295.
[178] Bkz. Aksekili Ahmed Hamdi, "Savm ve Fıtırda Telefon ve Telgraf ile Amel", **Sebilürreşad**, c. XII, sy. 295 (H. 11 Cemaziyelahir 1332/ R. 24 Nisan 1330), s. 154-156.
[179] Aksekili Ahmed Hamdi, s. 154.

makalesinden, 1889 yılında şeyhülislamlık görevi sona eren Uryânîzâde Esad Efendi'nin verdiği fetvadan yirmi beş yıl sonra bu meselenin halen bir çözüme kavuşturulmamış olduğu anlaşılmaktadır.

Bu problem nedeni ile her yıl birçok kişinin Ramazan olduğu halde oruç tutmadığını ve haram olmasına rağmen bayramı oruçlu geçirdiklerini belirten Ahmed Hamdi, aynı ülkedeki insanların bir kısmının yirmi dokuz, bir kısmının da otuz gün oruç tuttuğunu eklemektedir. Ahmed Hamdi ayrıca bu kadar önemli bir konunun fetvahane tarafından dikkate alınmamasının insanları din hakkında şüpheye düşürdüğünü belirtmektedir.[180]

Ahmed Hamdi, birçok müftünün bu konuya dair cevapları bulunmasına rağmen bu meselenin diğer meseleler gibi olmadığını, fetvahanenin bu konuyu açıklığa kavuşturması ve verilen kararın tüm hâkimlere bildirilmesi gerektiğini söylemektedir.[181] Ramazan'ın yaklaşması dolayısıyla fetvahanenin dikkatini konuya çekmek için bu makaleyi yazan Ahmed Hamdi, makalesinde Mısır'da yayınlanan *el-Menar* isimli dergiye Tunus'tan gelen bir soru ile meşhur Maliki âlimi ve Ezher şeyhi Selim el-Bişrî'nin bu soruya cevabını nakletmektedir. Bu soruya göre Tunus'taki insanların bir kısmı Perşembe gününü bayram kabul edip oruç tutmazken, diğer bir kısmı hilalin görülebileceği son gün olan Perşembe akşamına kadar oruç tutmuş, dolayısıyla bayram gününü oruçlu geçirmişlerdir. Bunun nedeninin telefon ve telgraf ile bildirilen rü'yet haberine göre amel etmenin Tunus uleması tarafından caiz görülmemesi olduğunun belirtildiği soruda telefon ve telgraf ile amel edilip edilemeyeceğinin açıklanması istenmektedir.[182]

Ahmed Hamdi'nin aktardığına göre, Selim el-Bişrî'nin konu hakkındaki görüşleri şu şekildedir: Selim el-Bişrî, orucun iki adil şahit ya da cemaat tarafından nakledilmesi ile vacip olabileceği gibi bir bölgede geçerli olan adet üzere minareye kandil asmak ve top atmak gibi emareler ile de vacip olacağını söylemektedir. Telgraf ile haber göndermenin de

[180] Aksekili Ahmed Hamdi, s. 154.
[181] Aksekili Ahmed Hamdi, s. 154.
[182] Aksekili Ahmed Hamdi, s. 155.

bu kapsama girdiğini belirten Selim el-Bişrî, telgrafın delaletinin o günün şartlarında diğer her şeyin delaletinden daha kuvvetli olduğunu ileri sürmektedir. Ayrıca hakimin telgraf ile vermiş olduğu haberin, hükmünü tebliğ için gönderdiği insan gibi olduğunu ve telgraf ile gelen hilalinin görüldüğü haberine itibar etmeyip oruç tutmamanın ya da bayram yapmamanın hakka muhalefet etmek olduğunu belirtmektedir.[183]

Ahmed Hamdi'nin makalesinde görüşlerine yer verdiği bir diğer isim Bolvadin kazası müftüsü Mehmed Efendi'dir. Mehmed Efendi, Ramazan hilalinin sübutuna dair çekilen telgraf sonucu iki ihtimalin meydana geldiğini belirtir. Bunlardan birincisi, telgraf ile haber alınan bölgede hilalin görülmemiş olması nedeniyle Ramazan'ın sabit olmamasıdır. Ancak Ramazan sabit olmasa bile oruç tutmakta bir mahzur yoktur, yani bu günde oruç tutmak helaldir. İkinci ihtimal ise, resmî telgrafın tartışmaya açık olmaması nedeniyle bu günün Ramazan kabul edilmesidir. Ramazanın başladığı kabul edildiğinde ise o günde oruç tutmamak haram olur. Bir şeyin hem haramlığı hem de helalliği ile ilgili bir emare olduğunda, haramlığın tercih edilmesi kaidesine binaen, o günü Ramazan ilan etmek ve oruç tutmak vaciptir. Şevval ayının gurresinin telgraf ile haber verilmesinde de aynı durum söz konusudur. Telgraf ile haber alan bölgede hilal görülmediği için o gün halen Ramazan kabul edilirse oruca devam etmek helal ve lazım, telgrafa binaen o günün bayram kabul edilmesi durumunda ise oruç tutmak haram olacaktır.[184]

Ahmed Hamdi, savaş ve barış ilanı gibi önemli meseleler de dahil olmak üzere devletin bütün resmî muamelelerinde telgraf ve telefon ile amel edildiği halde, hilalin tespiti konusunda bunlarla amel edilmesinde ne gibi bir şer'î mahzur bulunduğunun fetvahane tarafından açıklanmasını talep etmektedir.[185]

Sebilürreşad dergisinde rasathane müdürü ve Daru'l-Fünun heyet müderrisi Mehmed Fatin[186] de rü'yet-i hilal konusu ile ilgili bir yazı dizisi yayınlamıştır. Mehmet

[183] Aksekili Ahmed Hamdi, s. 155.
[184] Aksekili Ahmed Hamdi, s. 156.
[185] Aksekili Ahmed Hamdi, s. 156.
[186] Mehmed Fatin Gökmen (d. 1877 - ö. 1955), Ödemişli Mustafa Fehmi Efendi'nin derslerine katılmış, son müneccimbaşı Karlova'lı Hüseyin Hilmi Efendi'den eski astronomi ve takvim hazırlama usulleri öğrenmiştir.

Fatin bu yazılarda rü'yetin telgraf ile haber verilmesi konusuna da kısaca değinmiştir. 30 Ağustos 1923 (H. 17 Muharrem 1342/ R. 30 Ağustos 1339) tarihinde Sebilürreşad'ın birlikte yayınlanan 555. ve 556. sayılarında Mehmed Fatin, İfta Heyet-i Âliye'sinin bir bölgede sabit olan hilalin telgrafla her yere bildirilmesine cevaz verdiğini söylemektedir.[187]

Sebilürreşad'ın 6 Eylül 1923 (H. 24 Muharrem 1342/ R. 6 Eylül 1339) tarihinde bir arada basılan 557. ve 558. sayıda yer alan yazısında ise Mehmed Fatin, rü'yetin sübutunun hukuk-ı umum-ı İslamiyye'yi ilgilendiren bir mesele olduğu için bir hükümet meselesi olarak değerlendirilebileceğini söylemektedir. Hükümetin, hukuk-ı umum-ı İslamiyye'yi ilgilendiren tüm siyasi ve askeri meseleleri resmî telgraf ile yürütmekte olduğunu ve bunun da şer'an caiz kabul edildiğini belirten Mehmed Fatin, rü'yetin sübutunun telgraf ile bildirilmesinde de hiçbir şer'î ve kazaî engel bulunmadığını eklemektedir.[188]

Mehmed Fatin, rü'yet-i hilal ile ilgili yazısının üçüncü kısmının yer aldığı 13 Eylül 1923 (H. 1 Safer 1342/ R. 13 Eylül 1339) tarihli Sebilürreşad'ın birlikte basılan 559. ve 560. sayılarında Umur-ı Şer'iyye Vekâleti tarafından konu ile ilgili verilen bir fetvayı zikretmektedir:

> *Bilad-ı İslamiyye'de bir belde müftüsü olan Zeyd'in huzurunda hilal-i Ramazan veya hilal-i îd ber nehc-i şer'i sabit oldukta Zeyd'in ol*

1901'de Fen Fakültesi'ne kaydolmuş, astronomi ve matematik bilgilerini ilerletmek için kitap okumaya ve Fransızca öğrenmeğe başlamıştır. Dârülfünun'da okurken İttihad ve Terakki Cemiyeti'ne girmiş, bu yüzden bir müddet hapsedilmiştir. Milli Mücadele senelerinde İstanbul'da kurulan Kuva-yı Milliye Teşkilatı'na girerek faal bir rol oynamıştır. Kendisine İttihatçılar tarafından Şeyhülislamlık teklif edilmişse de kabul etmemiştir. Çeşitli mekteplerde matematik hocalığı yapmış, 1909'da Dârülfünun Fen Medresesi müderrisliğine atanmıştır. 1910'da Rasadhane-i Amire müdürlüğüne tayin edilmiş ve yeni bir rasathane kurmakla görevlendirilmiştir. Çalışmalarıyla Türkiye'de modern astronomi eğitiminin temelini atmıştır. Hicri kameri takvimin tespitinin ilmi bir esasa dayanması gerektiğini savunmuştur. Mehmed Fatin'in teşebbüsleri sonucunda 1925 yılı sonlarında çıkan bir kanunla Kandilli Rasathanesi hicri kameri aybaşlarını hesapla görevlendirilmiştir. 7 Aralık 1955'te vefat etmiştir. İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA), Osmanlı Astronomi Literatürü Tarihi, 1977 http://sertoz.bilkent.edu.tr/turk/FatinGokmen.pdf (28.08.16), s. 720-725.

[187] Mehmed Fatin, "Rü'yet-i Hilal Meselesi I", **Sebilürreşad**, c. XXII, sy. 555-556 (H. 17 Muharrem 1342/ R. 30 Ağustos 1339), s. 69.

[188] Mehmed Fatin, "Rü'yet-i Hilal Meselesi II", **Sebilürreşad**, c. XXII, sy. 557-558 (H. 24 Muharrem 1342, R. 6 Eylül 1339), s. 87.

vechile sübutunu diğer belde müftüsü olan Amr'a kemâl-i itina ile telgrafla ihbar etse haber-i telgrafînin sıdkı bittecarib müteayyin olmakla Zeyd'in haber-i mezkuru haber-i müstefîz kuvvetini haiz ve onunla amel caiz olur mu?

el-Cevab: Hüvallahu alem olur.[189]

1923 yılında Sebilürreşad'da zikredilen bu fetva, meselenin seyri ile ilgili önemli bir noktaya ışık tutmaktadır. Bu fetva, İlaveli Mecmua-i Cedide'de Uryânîzâde Esad Efendi'ye nispet edilen fetvadan yaklaşık otuz dört sene sonra verilmiştir. İlaveli Mecmua-i Cedide'de muteber kabul edilmeyen telgraf ile hilalin sübutunun bildirilmesi meselesi, yukarıda da bahsedildiği gibi 1914 yılında hala çözüme kavuşturulmamıştır. Fakat 1923 yılına gelindiğinde, Milli Mücadele döneminde kurulmuş olan Umur-ı Şer'iyye Vekâleti'nin bu konuyu tecviz ettiği görülmektedir. Otuz yılı aşkın süredir tecviz edilmeyen bir meselenin sonunda caiz görülmesi, dönemin önemli bir özelliği olan sosyal dönüşümlerle irtibatlandırılabilir.

Teknolojinin gelişimi ile toplumun dini yaşayış biçiminde bazı değişikliklerin olması kaçınılmazdır. Nitekim bir bölgede görülen Ramazan ya da Şevval hilalinin diğer bölgelere telgraf ile bildirilmesi ve telgraf ile elde edilen bu haberin muteber kabul edilip edilmeyeceği uzun bir dönem boyunca tartışılmıştır. Fetvahanenin buna cevaz vermemesi sonucunda toplumda farklı uygulamalar ortaya çıkmıştır. Fetvahaneden meseleye açıklık getirilmesi ve kafa karışıklıklarının giderilmesi talep edilmiş, fakat bu mesele ancak otuz yıl gibi uzun bir süre sonunda çözüme kavuşturulabilmiştir.

III. ŞAPKA TAKMAK

İlaveli Mecmua-i Cedide'de yer alan bazı fetvalar, verildikleri dönemde yaşanan tartışmaları anlamlandırmak bakımından önem taşımaktadır. Bu fetvalardan biri Musa

[189] Mehmed Fatin, "Rü'yet-i Hilal Meselesi III", **Sebilürreşad**, c. XXII, sy. 559-560 (H. 1 Safer 1342/ R. 13 Eylül 1339), s. 101.

Kazım Efendi tarafından verilen, Müslümanların şapka takması hakkındaki aşağıdaki fetvadır:

> *Zeyd-i Müslim gayrimüslimlere mahsus olan şapkayı başına vaz' eylese Zeyd'e tecdid-i iman ve nikah lâzım olur mu?*
>
> *(el-Cevab) Olur.*
>
> *(Ketebehû el-fakir Musa Kazım ufiye anh)*[190]

Mecmua-i Cedide'de yer almayan ve ilaveli nüshaya eklenen bu fetvanın nukûlü *Behcetü'l-Fetâvâ*'dan alınmıştır.[191] Buna göre bazı âlimler Mecusilerin kalensövesini başına koyan kişinin kâfir olacağı görüşündedir. Bazıları ise bu kişinin kâfir olmadığını savunur. Bazı müteahhirun âlimleri ise soğuktan korunmak gibi zaruret durumlarında bu şapkayı takmakta bir sakınca olmadığını söylemektedir. Fakat sahih olan görüş bu kişinin kâfir olacağı görüşüdür.[192]

İlaveli Mecmua-i Cedide'de yer alan fetva 1922 yılında Ceride-i İlmiyye'de de yayınlanmıştır.[193] Bu fetvanın İlaveli Mecmua-i Cedide'de yayınlanmasından on bir yıl sonra aynı şekilde nakledilmesi şapka takmak ile ilgili tartışmaların hala sürdüğünün göstergesidir. Cumhuriyet'in ilanından sonra da bu mesele etrafındaki tartışmalar devam etmiş, bununla birlikte inkılâpçı devlet politikası meseleyi bambaşka bir istikamete sürüklemiştir. Birkaç yıl öncesine kadar, giyilmesinin dinden çıkmaya sebep olacağı yönünde fetvalar verilen şapka, 1925'te Şapka İnkılâbı'nın ilanıyla vatandaşların zorunlu kıyafeti haline gelmiştir.

Osmanlı'nın son dönemleri ile Cumhuriyet'in ilk yıllarında şapka takmak ve Batılı kıyafetleri giymek hakkında birçok makale ve risale yayınlanmıştır. Bunların bazılarında

---

[190] İMC, s. 643.
[191] *Behcetü'l-Fetâvâ*'da yer alan fetva şu şekildedir: Zeyd-i müslim kızılbaş keferesine mahsus olan kalpağı rızasıyla başına giyse ne lazım olur? el-Cevab: Tecdid-i iman ve nikah." Bkz. Süleyman Kaya ve Diğerleri (hzl.), s. 195.
[192] İMC, s. 643.
[193] İsmail Cebeci, **Ceride-i İlmiyye Fetvaları**, İstanbul: Klasik, 2009, s. 251.

şapka takmanın caiz olduğunu öne sürülürken,[194] bazılarında da şapka takanların kâfir olacağı iddia edilmiştir.[195] Her iki görüş savunulurken de mesele, "Kim bir kavme benzerse, onlardandır"[196] hadisi üzerinden ele alınmıştır. Bir taraf bu hadisi gayrimüslimlerin kıyafetlerini giyen kişilerin kâfir olacağına delil olarak göstermekte, diğer taraf ise hadisin mutlak olmadığı gerekçesiyle sadece bu kıyafetleri giymenin dinden çıkma için yeterli olmayacağını savunmaktadır. Hadisin mutlak olmadığı görüşünde olanlar, hadiste bir kavme benzemek ile kastedilenin gayrimüslimlerin mabetlerine giderek onların ibadet amacıyla giydikleri kıyafetleri giymek olduğunu iddia etmektedirler.[197]

İlaveli Mecmua-i Cedide ve *Behcetü'l-Fetâvâ*'da yer alan fetvalarda gayrimüslimlere mahsus olan şapka ve benzeri kıyafetleri giymenin küfür sayıldığı yukarıda zikredilmişti.[198] Bazı fetva kitaplarında da "Maskaralık için veyahut onlar gibi olmak, onlara benzemek için Mecusi kalensövesi giyen kâfir olur" şeklinde fetvalar bulunmaktadır.[199] Şapka giymenin küfre sebep olmayacağını savunanlar ise bu fetvalara farklı bir yorumlama getirmişlerdir. Onlara göre bu fetvaları şapka takan kişilerin kâfir olacağı şeklinde anlamak yanlıştır. Çünkü fetvalarda bahsedilen ve iman tazelenmesini gerektiren şapkalar sıradan şapkalar değildir; ibadet edilirken giyilen hususi başlıklardır. Dolayısıyla gayrimüslimlerin dini alametlerinden olmayan şapka ve diğer kıyafetlerini giymekte herhangi bir mahsur bulunmamaktadır.[200] Ayrıca şapkanın gayrimüslimlere mahsus olmadığı, İslam ülkelerinde ve diğer ülkelerde yaşayan milyonlarca Müslümanın şapka giydiği de bu pozisyonu savunanlar tarafından ileri sürülmüştür.[201] Karşıt görüşün savunucuları ise şapkanın Müslümanlarla gayrimüslimlerden ayırt edilmesini sağladığı,

[194] Bkz. Vedi Karabay, **Şapka Giymek Haram Değil**, Antakya Matbaatü'l-İktisad, t.y.; Süleyman Nazif, **İmana Tasallut: Şapka Meselesi**, İstanbul: Matbaa-i Tekfur, 1342.
[195] Bkz İskilipli Mehmed Atıf Efendi, **Frenk Mukallidliği ve Şapka**, İstanbul: Kader Matbaası, 1340.
[196] Ebu Davud, Libas, 5; Ahmed b. Hanbel, II, 50.
[197] Karabay, s. 10.
[198] Bkz. İMC, 643; Süleyman Kaya ve Diğerleri (hzl.), s. 195.
[199] Karabay, s. 17.
[200] Karabay, s. 9, 17.
[201] Karabay, s. 10.

dolayısıyla şapka giymenin gayrimüslimlerin küfre dair şiarlarından biri olduğunu iddia etmişlerdir.[202]

Vedi Karabay,[203] "Şapka Giymek Haram Değil" isimli risalesinde, yukarıda bahsedilen Mecusilerin kalensövesini takan kişilerin kâfir olacağı fetvasından Yahudi ve Hıristiyan başlıkları takanların da kâfir olacağı sonucunun çıkarılamayacağını iddia etmekte ve Hz. Peygamber döneminde de, müçtehit imamlar döneminde de Yahudi ve Hıristiyanların bulunduğunu, ancak fetvalarda Mecusilerden bahsedilip Yahudi ve Hıristiyanlardan bahsedilmemesinin nedeninin Yahudi ve Hıristiyanların ehl-i kitap, Mecusilerin ise müşrik olmaları olduğunu ileri sürmektedir.[204] Bu görüşe karşılık, İskilipli Mehmed Atıf Efendi[205] "Frenk Mukallidliği ve Şapka" isimli risalesinde şeriat nazarında küfrün tek bir millet olduğunu ve küfür alametleri arasında fark olmadığını, Yahudi ve Hıristiyan başlığı takanların da Mecusi başlığı giyme ile ilgili fetvaların kapsamına gireceğini iddia etmektedir.[206]

---

[202] İskilipli Mehmed Atıf Efendi, s. 22.

[203] Vedi Münir Karabay, 1887 ya da 1888 tarihinde Antakya'da doğmuş, burada rüştiye eğitimini tamamlamıştır. Tapu memurluğu, müdür vekâleti, muallimlik, avukatlık gibi görevlerde bulunmuştur. Çeşitli mecmualarda yazılar yazmıştır. Halk Partisi genel sekreterliği ve belediye başkanlığı yapmıştır. 1952'de vefat etmiştir. Volkan Payaslı ve Olcay Özkaya Duman "Şapka (İnkılâbı) ve Din Üzerinden Verilen Hat Ay Bağımsızlık Mücadelesi - Vedi Münir Karabay ve Risalesi: Şapka Giymek Haram Değil?", Tarihin **Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, sy. 9 (2013), s. 293-325.

[204] Karabay, s. 18.

[205] İskilipli Mehmed Atıf Efendi (d. 1875 – ö. 1926), İskilip'te doğmuş; altı aylıkken babası vefat ettiği için dedesi Hasan Kethüdâ tarafından büyütülmüştür. İlk eğitimini İskilip'te almış, Hoca Abdullah Efendi'nin derslerine katılmıştır. Daha sonra ilim tahsili amacıyla İstanbul'a gitmiş, 1902'de medrese tahsilini bitirmiş ve ruûs imtihanında başarılı olmuştur. Fatih Camii'nde ders vermeye başlamış, 1905'te İstanbul Dârülfünun İlâhiyat Fakültesi'nden mezun olarak Kabataş Lisesi Arapça öğretmenliğine atanmıştır. Dersiamların mağduriyetini giderme konusunda yaptığı çalışmalar nedeni ile Bodrum'a sürülmüştür. Buradan Kırım'a, Kırım'dan Varşova'ya kadar gitmiş; II. Meşrutiyet'in ilanından önce İstanbul'a dönmüştür. 1910'da medâris müfettişliğine getirilmiş, Sebilürreşad ve Beyanülhak gibi mecmualarda yazı yazmıştır. 31 Mart Vakası ve Mahmud Şevket Paşa'nın öldürülmesi ile alakası olduğu iddia edilerek tutuklanmıştır. Bir buçuk yıl sürgün hayatı yaşadıktan sonra suçsuz olduğu ortaya çıkmış ve İstanbul'a dönmüştür. Dergilerde yazdığı yazılarda Ömer Rıza Doğrul, Cenab Şahabeddin ve Süleyman Nazif ile itikadî ve fıkhî konularda tartışmıştır. 1924'te yazıp Maarif Vekâleti'nin ruhsatı ile bastırdığı Frenk Mukallidliği ve Şapka adlı risâlesi yüzünden şapka kanununa muhalefetten dolayı 7 Aralık 1925'te tutuklanmış, Ankara İstiklâl Mahkemesi tarafından şapka kanununa aykırı hareketlerle ilgisi olup olmadığı araştırılmıştır. Söz konusu risaleyi kanunun çıkmasından yaklaşık bir buçuk yıl önce yazmış olması ve suçunun sabit görülmemesi üzerine berat etmesine rağmen serbest bırakılmayarak idama mahkûm edilmiş ve 4 Şubat 1926'da idam edilmiştir. Sadık Albayrak, "İskilipli Mehmed Atıf Efendi", **DİA**, c. XXII, s. 583-584.

[206] İskilipli Mehmed Atıf Efendi, s. 30.

Vedi Karabay fıkıh kitaplarında şapka ile ilgili hiçbir bahsin yer almadığını, fetva kitaplarında başlangıçta haram kabul edilen birçok şeye de sonradan cevaz verildiğini söylemekte ve zamanın değişmesi ile ahkâmın da değişeceği kaidesini bu söylediklerine delil olarak göstermektedir.[207] Karabay, bir İslam ülkesi olan Suriye'de memurların şapka giymesinin zorunlu olduğunu ve Türkiye'de olduğu gibi İran ve Irak'ta da şapkanın medeniyet, istiklal ve hürriyet göstergesi olarak kabul edildiğini söylemektedir.[208]

Mehmed Atıf Efendi, gayrimüslimlere mahsus ve onların şiarı olan şapkayı zaruret olmaksızın isteyerek takmanın bazı âlimler tarafından küfür kabul edildiğini, bazılarının ise bu kişilerin gayrimüslimlere benzediği ve onları taklit ettiği için günahkâr olsa da kâfir olmayacağı görüşünde olduğunu söyler.[209] Ayrıca, Mehmed Atıf Efendi her milletin başlıklarının milli ve dini bağlantıya sahip olduğunu iddia etmektedir. Ona göre Avrupa'da şapkalar her ne kadar zamana ve ülkeye göre farklılık gösterse de hepsi tek bir asıldan türetilmiştir. Bu nedenle şapka din ve millet göstergesidir ve şapkayı takan kişi, mensup olduğu millet ile ilgili ikrarda bulunmuş olur. Mehmed Atıf Efendi'ye göre şapka takan kişinin imanına delalet eden hal ve hareketleri olsa bile hakkında oluşan şüpheye binaen onun bu hal ve hareketlerin riya ve nifak, bu kişinin ise münafık olduğuna hükmedilir.[210]

Mehmed Atıf Efendi'nin risalesine karşı "İmana Tasallut: Şapka Meselesi" başlığı ile yayınladığı risalesinde Süleyman Nazif,[211] şapkanın din ve milliyet alameti olmadığını,

[207] Karabay, s. 19.
[208] Karabay, s. 18.
[209] İskilipli Mehmed Atıf Efendi, s. 26.
[210] İskilipli Mehmed Atıf Efendi, s. 28.
[211] Süleyman Nazif (d. 1869 – ö. 1927) Diyarbakır'da doğmuştur. İlk öğrenimine babasının görevli olduğu Harput'ta başlamış, bir süre Diyarbakır Rüştiyesi'nde okumuştur. Abdülkerim Sâbit ve Adliye müfettişi Ferid Bey'den tarih, mantık, gramer ve edebiyat, bir Ermeni papazdan Fransızca ve Muş müftüsünden Arapça dersleri almıştır. Muş Reji Müdürlüğü ve Diyarbakır İdare Meclisi'nde çalışmıştır. Kölemen Abdullah Paşa'nın kâtipliğini yapmış, daha sonra İstanbul'a gelmiştir. 1897'de Jön Türkler'e katılmak amacıyla Paris'e gitmiş, Meşveret gazetesinde istibdat rejimi ve II. Abdülhamid aleyhinde oldukça ağır ifadeler taşıyan yazılar yayımlamıştır. 1897'de İstanbul'a dönmüş, Padişah kendisini vilâyet mektupçuluğu ile Bursa'da ikamete memur etmiştir. 1908'de II. Meşrutiyet'in ilânından İstanbul'a dönmüş ve fiilen gazeteciliğe başlamıştır. İttihat ve Terakki iktidarını ağır bir dille eleştiren yazıları yüzünden İstanbul'dan uzaklaştırılmıştır. İstanbul'a döndükten sonra Anadolu'da Millî Mücadele hareketinin başlamasında büyük rolü bulunan Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kurulmasında rol oynamıştır. 1919'da sansür engelini aşarak İtilaf ordularına karşı "Kara Bir Gün" adlı meşhur makalesini yayınlamış, İngilizler tarafından yakalanarak Malta'ya sürülmüştür. 1921'de İstanbul'a dönmüş, 4 Ocak 1927'de vefat etmiştir. Süleyman Nazif, İskilipli Atıf Efendi ile bir tartışmaya

Avrupa'da farklı din ve milletlere mensup insanların aynı şapkayı taktığını söylemektedir. Ruhanilere mahsus başlıkların normal şapkalara benzemediğini söyleyen Süleyman Nazif, her fes giyenin Müslüman olmadığı ve her şapka giyenin de kâfir olmadığını eklemektedir.[212]

Cumhuriyet dönemine gelindiğinde şapka kullanımı yaygınlaşmış, şapka takanların kâfir olmayacağını savunanların sayısı artmıştır. Buna rağmen şapka takmanın küfür olduğunu iddia edenler fetva yayınlamaya devam etmiştir. Örneğin, Vedi Karabay'ın belirttiğine göre Antakya ve İskenderun çevresinde posta yolu ile halka bazı mektuplar gönderilmiştir. Bu mektuplarda şapka giymenin katiyen haram olduğuna dair bir fetva yer almaktadır. Altında Ezher'e mensup olduğu söylenen bazı âlimlerin isimleri yer alan bu fetvada, kâfire ait kıyafetleri severek giymenin küfür olduğu ve bir kavme benzeyenin onlardan olduğuna dair hadisin buna delil olduğu zikredilmektedir.[213] Karabay, imzaları yer almadıkça bu fetvanın altında isimleri yazan âlimlere nispet edilemeyeceğini söylemekte ve bu fetvanın halk arasına nifak sokmak amacı ile yayınlandığını ilave etmektedir.[214]

Karabay, bu fetvaya karşılık olarak Camia-ı Mısr ve Dâr-ı Ulûm-ı İslamiyye müderrisi Şeyh Tantavi Cevherî'nin bu konudaki bir fetvasını nakletmektedir. Bu fetvada Hz. Peygamber ve ashabının Mekkeli müşrikler ile aynı kıyafetleri giydiği ve onlardan farklı giyinmelerine dair bir emir bulunmadığından bahsedilmektedir. Hz. Peygamber ve ashabının bu kıyafetleri kâfirlere benzemek için değil kendi belde halklarının adetlerine uymak için giydiklerini söyleyen Şeyh Tantavi Cevherî, kâfirlere benzemek kastı olmadığı takdirde kâfirler ile aynı kıyafetleri giymenin haram ya da mekruh olmadığını ileri sürmektedir. Ayrıca Cevheri, İskenderun ve Antakya'da şapka giymenin adet olduğunu,

---

girmiş, "İmana Tasallut" adlı makalesiyle Atıf Efendi'nin "Frenk Mukallitliği ve Şapka" adlı eserindeki görüşlere karşı çıkmış, Atıf Hoca'nın şapka inkılâbından sonra idam edilmesi üzerine töhmet altında kalmıştır. Muhammet Gür, "Süleyman Nazif", **DİA**, c. XXXVIII, s. 92-94.

[212] Nazif, s. 7.

[213] Karabay, s. 3-6.

[214] Karabay, s. 6.

Avrupa'da da yaklaşık on yedi milyon Müslüman'ın şapka taktığını ve şapka takmanın umumi surette tahrim edilmesinin günah ve cehaletten ibaret olduğunu eklemektedir.[215]

Karabay, şapka takmanın küfür olarak kabul edilmesi durumunda gayrimüslimler tarafından icat edildiği ve onlar tarafından kullanıldığı için pantolon, ceket, pardösü, kundura, potin, çorap, çizme giymenin; hatta vapur, şimendifer, tramvay, tayyareye binmenin de küfür addedilmesi gerektiğini ileri sürmektedir.[216]

Şapka takmak ile ilgili tartışmaların yapıldığı ilk dönemlerde bunun küfür olduğu baskın görüş iken, zamanla şapka giyen kişinin kâfir olmadığı görüşü ağırlık kazanmıştır. Cumhuriyet'in ilanından sonra ise şapka giymeyen insanlar tepkilerin odağı olmaya başlamıştır. Nitekim 11 Eylül 1924 (H. 11 Safer 1343/ R. 11 Eylül 1340) tarihli Sebilürreşad dergisinde yayınlanan "Şapka Propagandası Başladı" başlıklı yazıda şapka takmayan Müslümanların kendi diyarlarında çirkin hakaret ve tenkitlere maruz kaldıkları belirtilmiştir.[217] Ayrıca İskilipli Mehmed Atıf Efendi yukarıda değinilen "Frenk Mukallidliği ve Şapka" isimli risalesinde Şapka kanununa muhalefet nedeniyle tutuklanmış, suçsuz bulunmasına rağmen 4 Şubat 1926 tarihinde idam edilmiştir.[218]

Küçük bir mesele gibi görünen şapka tartışması, Osmanlı'nın son dönemleri ve Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde yaşanan büyük dönüşümlerin de temsilcisi niteliğindedir. Şapka meselesinin, sıradan bir kıyafet meselesi olmayıp, söz konusu dönemde bir batılılaşma/modernleşme ve gelenekçilik/İslamcılık meselesi haline dönüştüğünü söylemek yanlış olmaz. Şapka Devrimi'nden kısa bir süre önce Mustafa Kemal'in Bursa ziyareti sırasında Müze Müdürü Hasan Fehmi Bey'in yaptığı konuşmada sarf ettiği sözler, şapka etrafında dönen tartışmaların arka planını özetler niteliktedir. Hasan Fehmi Bey konuşmasında, Tanzimat gibi yalnızca şekli değiştirmek yerine asırlardır *"medar-ı istihza olan kızıl külahı"* çıkardıklarını ve *"medeniyeti"* başlarına koyduklarını söylemiş; bunun

[215] Karabay, s. 7-8.
[216] Karabay, s. 14.
[217] **Sebilürreşad**, "Şapka Propagandası Başladı", c. XXIV, sy. 616 (H. 11 Safer 1343/ R. 11 Eylül 1340), s. 287.
[218] Sadık Albayrak, s. 584.

üzerine Mustafa Kemal ise, bir zamanlar bu milletin başına fes giydirebilmek için şeyhülislamların tebdil olunduğunu ve fetvalar çıkarıldığını fakat şapka takmak için milletin böyle bir vasıtaya ihtiyaç duymadığını ilave etmiştir.[219]

IV. OSMANLI DONANMASINA KURBAN BAĞIŞLAMAK

Yirminci yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti'nde yaşanan toprak kayıplarının güçlü bir donanmaya sahip olmamanın neticesinde yaşandığı düşünülmüş ve 1909 yılında Donanma-i Osman-i Muavenet-i Milliye Cemiyeti kurulmuştur.[220] Daha sonra Osmanlı Donanma Cemiyeti adını alan bu cemiyetin kuruluş amacı, nizamnamesinde de belirtildiği üzere "Osmanlı Devleti'nin devletler arasındaki mevkiini muhafaza ve umumi menfaatlerini ve ticaret ilişkilerini sağlamak için ihtiyaçla münasip bir deniz kuvvetleri meydana getirmek"tir.[221] Bu kuruluş kısa sürede halkın yardımı ile yüklü miktarda gelir elde etmiştir.[222] Halkın bu yardımlara katılımının artmasını sağlamak için birçok makale yayınlanmıştır.[223]

Büyük bir İslam ve Osmanlı Donanması oluşturmak için bütün İslam âlemini "galeyan"a getirerek her Müslümanın yardım hareketine katılımını sağlamak için bir takım faaliyetler başlamış,[224] zekâtın Osmanlı Donanmasına bağışlanmasının caiz olup

---

[219] Burcu Özcan, "Basına Göre Şapka ve Kılık Kıyafet İnkılabı", (**Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Marmara Üniversitesi TAE, 2008), s. 49-50.
[220] Rahmi Akbaş, "Osmanlı'nın Son Döneminden Cumhuriyet'e Türk Donanması ve Refah Faciası", **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Marmara Üniversitesi SBE, 2011), s. 4.
[221] Nurşen Gök, "Donanma Cemiyeti'nin Anadolu'da Örgütlenmesi", (**Yayınlanmamış Doktora Tezi**, Ankara Üniversitesi SBE, 2007), s. 15.
[222] Akbaş, s. 4.
[223] Bkz. **Sırat-ı Müstakim**, "Donanmamız İçin Çalışalım", c. VII, sy. 168 (R. 10 Teşrinisani 1327), s. 191; Salih İhsan, "Donanma İçin", **Sırat-ı Müstakim**, c. III, sy. 72 (R. 7 Kanunısani, 1325); s. 312-313; A.C. (Abdullah Cevdet Karlıdağ), "Donanmamız İçin Fedakarlığa Nemizden Başlamalı", **Tearüf-i Müslimin**, c. I, sy. 22 (R. 4 Teşrinisani 1326), s. 354-355; **Hikmet**, "Fedakarlık Ne Demektir ve Donanmamız Nasıl Mükemmel Olur?", c. I, sy. 23 (22 Eylül 1910), s. 3-4; **Sırat-ı Müstakim**, "Osmanlı Donanmasının Takviyesi İçin (Siroz Askeri Kulübünden)", c. III, sy. 56 (R. 17 Eylül 1325), s. 63-64.
[224] **Sırat-ı Müstakim**, "Donanmamız İçin Çalışalım", s. 191.

olmayacağı tartışılmıştır.[225] Fetvahane de bu konuda sessiz kalmamış ve zekâtın Donanma ianesine verilebileceğine dair fetva yayınlamıştır.[226] Bu dönemde konu etrafında cereyan eden tartışmalarda da bazı âlimler donanmaya zekât vermenin caiz olduğunu bazıları da donanmanın temlik kabiliyeti olmadığı için buraya zekât verilemeyeceğini ve verilen bu paraların zekât yerine geçmeyeceğini savunmuştur.[227] Donanmaya zekât verilmesini savunanlar arasında donanmaya yardım etmenin zekâttan önce geleceğini ileri süren müftüler bile bulunmuştur.[228] Fetvahane ise yayınladığı fetvada bu probleme çözüm olarak bir nevi hile-yi şer'îyeye işaret etmiştir. Söz konusu fetvada, zekâtın temlik kabiliyeti olmayan donanmaya doğrudan aktarılmasının doğuracağı mahzuru gidermek amacıyla şöyle bir çözüm yolu önerilmektedir: Zekâtın ilk olarak bir fakire temlik edilmesi amacıyla, donanma ianesinin kasasının başına bir fakir oturtulsa ve verilen zekâtın nisap miktarından fazla olmamasına dikkat edilerek[229] zekat bu fakire verilse, bu fakir de aldığı zekatı gönüllü olarak hemen ianenin kasasına koysa hem zekâtın gereklilikleri eda edilmiş olacak, hem de yardıma ihtiyacı olan Osmanlı Donanmasına yardım edilmiş olacaktır.[230]

Donanmaya zekât verilmesi meselesinin ardından Donanma'ya kurban bağışlanması da tartışma konusu olmuştur. Ancak Fetvahane burada zekât konusundaki müspet fetvasının aksine bir pozisyon benimsemiş ve kurban bedellerinin donanmaya verilmesi ile kişinin üzerinden kurban kesme vücubunun düşmeyeceğine dair bir fetva yayınlamıştır. Fetvahanenin bu kararı, İlaveli Mecmua-i Cedide'ye *Kitabü's-Sayd ve'z-Zebaih* başlığı altına kenar notu olarak eklenmiştir. Bahsedilen fetva metni aşağıdaki gibidir:

Fetvahaneden:

[225] Bu konudaki makale örnekleri Küçük Hamdi, "Donanma İanesi Zekat Yerine Geçer mi?", **Beyanülhak**, c. IV, sy. 88 (R. 22 Teşrinisani 1326), s. 1658-1669; Trabzonlu Hatipzâde Emin, "Donanmamızı Yapalım Dinimizi Yıkmayalım", **Beyanülhak**, c. IV, sy. 88 (R. 22 Teşrinisani 1326), s. 1669-1672.
[226] Fetva metni için bkz. **Sırat-ı Müstakim**, "Zekatın Donanma İanesine Verilebileceğine Dair Fetva-yı Ali", c. V, sy. 127 (R. 27 Kanunısani 1326), s. 383.
[227] Bkz. Trabzonlu Hatipzâde Emin, s. 1671.
[228] Bkz. Küçük Hamdi, s. 1659-1660.
[229] Nisap miktarından fazla olması durumunda bu fakir kişi artık fakir olmayacağı için böyle bir tedbir alınması uygun görülmüştür.
[230] Fetva için bkz. **Sırat-ı Müstakim**, "Zekatın Donanma İanesine Verilebileceğine Dair Fetva-yı Ali", s. 383.

Kurbanları Donanma-yı Osmanî ianesine verilmesi caiz olup olmayacağı olunan suale fetvahaneden verilen cevaptır.

'Iyd-i Ezhâ münasebetiyle zebh edilecek karâbîn esmânı Donanma-yı Osmani i'ânesine verilmesi caiz ve bununla emr-i ilâhî olan zebh kurban sâkıt olup olmayacağı hakkında keşide ve takdim kılınan ve muktazâ-i şer'iyyesi beyan olunmak üzere fetvâhâneye havale buyurulan tevârîh-i muhtelife ile müverrih telgraf ve istid'ânâmeler ile bu kazıyyenin şer'an tecviz edileceği hakkında bazı evrâk-ı havâdis neşriyatta bulunduklarından meselenin cihet-i şer'iyesi beyan ve izah buyurulması istid'asına hâvî Fatih dersiâmlarından Tavaslı Osman tarafından verilen arzuhal birleştirilerek mütalaa edildi. Nezd-i âlî müftiyyü'l-enâmlarında izahtan müstağni olduğu üzere ezhiyedevacib olan eyyâm-ı nahrdairâka-i dem olup bu da hâlis hakkullah olduğu cihetle zebh etmeksizin kurbanın aynını veya bedelini tasadduk vacibi ıskat etmez. Ancak zebh edilerek vacibi edadan sonra ol kurbanın cülûd ve luhûmunun bedellerini ve vacib olmayıp müteveffâ ebeveyn ve akraba ve taallukât ve ahbâba veya suver-i sâire ile tatavvu'anzebh edilecek kurbanların umur-ı hayr-ı mezkûra i'tâi caiz ve meşrudur lakin üzerine zebh-i kurban vacib olup da eyyâm-ı nahrda vacibi eda etmeyip kasten vakti fevt eden gani kimesnelerin zebh edeceği kurbanın bedelini tasadduk etmesi lazım olur. Mamafih vacibi ifa etmediğinden nâşi ol kimesne günahkâr ve esim olur.

28 Zilkade sene 1328[231]

Bu fetvaya göre, kesilmesi vacip olan kurbanı kesmeden hayvanı ya da bedelini bağışlamak vacibi düşürmemektedir. Fakat kurban kesildikten sonra derisinin ve etinin bedelleri bağışlanabilmektedir. Ayrıca vefat etmiş olan ebeveyn, akraba, arkadaşlar vs. için kesilecek olan vacip olmayan kurbanların bedelinin bağışlanması caizdir. Kurban kesmesi vacip olup da eyyam-ı nahr süresinde bu vacibi kasten yerine getirmeyen kimsenin sonradan kurban bedelini bağışlaması gerekmektedir. Fakat vacibi kasten ifa etmediği için bu kişi günahkâr olmaktadır.

[231] İMC, s. 536-537.

Bu dönemde Fetvahane'nin fetvasını destekleyenler[232] bulunduğu gibi, buna karşı çıkanlar da bulunmaktadır. Fetvaya karşı çıkan kişiler, fetvahanenin konuyu yanlış ele aldığını ileri sürmekte ve asıl sorulması gereken sorunun bir farz ile bir vacibin tearuz etmesi halinde hangisinin terk edilmesi gerekeceği şeklinde olduğunu söylemektedirler.[233] Zira kurban kesmek vacip, ancak donanmaya yardım etmek farzdır. Bu durumda vacip olan kurban kesmek, farz olan donanmaya yardım etmek karşısında terk edilmelidir.

Donanmaya zekat ve kurban bağışlamak ile ilgili tartışmanın ortaya çıktığı dönemde yazılan makalelerden anlaşılacağı üzere, donanmaya yardım yapılmasını sağlamak amacı ile şeyhülislamlığa başvurularak bu konuda fetva istenmesi, meseleye dini bir boyut kazandırma çabası olarak değerlendirilebilir. Ayrıca kurban konusunda donanmanın fetva vermemesi üzerine fetvahaneye yöneltilen eleştiriler de bu görüşü destekler niteliktedir.

Osmanlı Donanmasına zekât vermek ve kurban bağışlamak gibi yoğun tartışmalara konu olan meselelerin İlaveli Mecmua-i Cedide'ye dâhil edilerek konu hakkında fetva yayınlanması, İlaveli Mecmua-i Cedide ve bundan hareketle fetva eserlerinin, üretildikleri dönemi temsil ettiğinin ve dönemin problemlerine çözümler üretmeye çalıştığının bir göstergesidir.

V. DİĞER MESELELER

İlaveli Mecmua-i Cedide'nin yayınlandığı dönemde ortaya çıkan meseleler ve bunların nasıl ele alındıkları diş dolgusu, rü'yetin telgraf ile haber verilmesi, şapka takmak ve Osmanlı Donanmasına kurban bağışlamak ile ilgili fetvalar örneğinde yukarıda ele alınmıştır. Dönemin yeni meselelerini yansıtır nitelikte olan diğer bazı fetvalar ise şöyledir:

[232] Bkz. Mustafa Sabri, "Kurban Paraları ve Donanma İanesi", **Beyanülhak**, c. IV, sy. 91 (R. 20 Kanunuevvel 1326), s. 1710-1717; Küçük Hamdi, s. 1659-1669; Trabzonlu Hatipzâde Emin, s. 1670.
[233] Bkz. Mustafa Sabri, s. 1711.

A. Şimendifer ile Yolculuk ve Seferilik

Demiryolu ilk kez 19. yüzyılda kullanılmaya başlanmıştır. İlk yolcu treni 1825 yılında İngiltere Darlington-Stocton arasında kullanılmaya başlanmış, ilk modern demiryolu ise 1830'da Liverpool-Manchester hattının açılmasıyla başlamıştır. Osmanlı Devleti'nde de ilk demiryolu yapma fikri 1830'lu yıllara rastlamaktadır. Osmanlı'da ilk demiryolu inşası ise 1851'de Mısır'da başlamış, 1856'da İskenderiye-Kahire hattı tamamlanmıştır. Aynı yıl Anadolu'da ilk demiryolu yapım imtiyazı İzmir-Aydın hattı için İngilizlere verilmiş, 1857'de hattın inşasına başlanmıştır. Fakat maddi ve tıbbi bir takım zorluklar nedeni ile bu hat ancak 1866'da tamamlanabilmiştir. Zamanla başka hatlar da açılarak demiryolu kullanımı yaygın hale gelmiştir.[234] 1874-1877 yılları arasında iki kez şeyhülislamlık yapmış olan Hasan Hayrullah Efendi, tren ile yolculuk ve seferilik hakkında aşağıdaki fetvayı yayınlamıştır:

> *Bir beldeden bir kasabaya aksar-ı eyyâmda seyr-i vasat ile üç günde varılır olsa kasaba-i mezbûre ol beldeye mesafe-i sefer-i ba'îdeden ma'dûde olur mu?*
>
> *(el-Cevab) Olur.*
>
> *(Ketebehû el-fakir Hasan Hayrullah ufiye anh)*[235]
>
> *Bu surette fi zamanina sür'at-i seyrî olup şimendifer tabir olunur arabaya râkiben belde-i mezbûreden kasaba-i mezbûreye bir gün yahut az müddette vâsıl olan kimesnelere kasr-ı salat lazım olur mu?*
>
> *(el-Cevab) Olur.*
>
> *(Ketebehû el-fakir Hasan Hayrullah ufiye anh)*[236]

---

[234] Vahdettin Engin, Ahmet Uçar, Osman Doğan (ed.), **Osmanlı'da Ulaşım: Kara-Deniz-Demiryolu**, İstanbul: Çamlıca Basım Yayın, 2012, s. 209-215. Ayrıca konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Erdem Karaca, "Osmanlı Devleti'nde Birinci Dünya Savaşı Öncesi Şimendiferler (Demiryolları) Meselesi (1913 – 1914)", **OTAM**, sy. 27 (2010), s. 89-105.

[235] MC, s. 10; İMC, s. 18.

Kitabü's-Salât bölümünün altında yer alan bu fetvaların nukûllerinde açıklandığına göre seferîliği tespit etmek için muteber olan hız, orta derecedeki hızdır. Normal hızla üç günde gidilen mesafeyi daha hızlı bir şekilde daha kısa sürede kat eden kişi seferî olmuş olur ve namazlarını kısaltır. Buradan hareketle Şeyhülislam Hasan Hayrullah Efendi üç günlük uzaklıkta bulunan bir yere tren ile bir gün ya da daha kısa bir sürede ulaşılması halinde de seferî olunacağına dair bir fetva vermiştir.

Elmalılı Hamdi Yazır bu konuda aksi bir görüş savunmaktadır. Elmalılı, Hasan Hayrullah Efendi'nin bu fetvasının fasit bir kıyas olduğunu iddia etmekte ve bu görüşünü şöyle açıklamaktadır: Fıkıh kitaplarında seferilik ile ilgili muteber görüş ortalama hızla gidilen üç günlük mesafedir ve bu da aralıksız olarak on sekiz saat yolculuk yapmaktır. Geçmişte mutad olan yolculuk yaya olarak ve deve ile yapılan yolculuktur, bugün ise tren ile yolculuk yapmak mutaddır. Bu nedenle tren ile yolculuk yapıldığında seferi olabilmek için yolculuğun on sekiz saat sürmesi gerekmektedir.[237] Fakat Elmalılı'nın bu görüşü şaz kabul edilmiştir.

B. Çiçek Aşısı

Fetvahane yalnızca dini konularda fetva vermeyip, toplumda yaşanan gelişmeler sonucunda ortaya çıkan yeni meselelere dair fetvalar da yayınlamıştır. Bu fetvalar donanmaya kurban bağışlamak ile fetvada olduğu gibi askeri konular ile ya da telgrafın Ramazan hilalini haber vermek için kullanılması ile ilgili fetvada olduğu gibi teknolojik gelişmeler ile alakalı olabildiği gibi, tıbbi konular ile ilgili de olabilmektedir. Aşağıda Mekkizade Mustafa Asım Efendi tarafından verilen çiçek aşısı ile ilgili fetva incelenecektir. Bahsedilen bu fetva şöyledir:

> *Vücud-ı insanda dem-i fâsidden mütevellide çiçek tabir olunur cüderî illeti ekseriyâ âvân-ı tufûliyette zuhûruyla bazı etfâlin helâkına ve bazı 'amâ misillü takviyet azalarına bi takdîrillahi teala müeddiye*

[236] MC, s. 10-11; İMC, s. 18.
[237] Elmalılı Hamdi Yazır, **Hak Dini Kuran Dili**, İstanbul: Eser Neşriyat, t.y., c. VIII, s. XI-XXII; c. IX, s. VII-XIII.

olmakla illet-i mezkûrenin kable'z-zuhûr tahfîf ve teshîliyle def-i mazarratı hakkında bi't-tecrübe sebeb-i zâhir ittihaz olunan telkîh-i cüderî biiznillahi teala mazarrat-ı mezkûrenin def'ine sebeb olduğu huzzâk-ı etıbbâ-i müslimîn haberleriyle mütehakkık olsa yakı misillü çiçek aşılamak ile etfâle müdâvât caiz olur mu?

(el-Cevab) Olur.

(Ketebehû el-fakir Mekkizâde Mustafa Asım ufiye anh)

Bu surette "tedâvevibâdallah" emr-i celîline iktidâ-i sultanu'l-müslimin eyyedehullah teala bi'n-nasrı'l-mübîn padişahımız hazretleri maslahat-ı âmme için tedavi-i mezbûr ile emr eylese emri meşru olur mu?

(el-Cevab) Olur.

(Ketebehû el-fakir Mekkizâde Mustafa Asım ufiye anh)[238]

Kitabü'l-Kerahiyye ve'l-İstihsan başlığı altında zikredilen bu fetva, Osmanlı Devleti'nde çiçek aşısının fetvanın sahibi Şeyhülislam Mekkizâde Mustafa Asım Efendi'nin yaşadığı 19. yüzyılda kullanımda olduğunun bir göstergesidir. Aslında Osmanlı'da çiçek aşısı çok daha erken dönemlerden itibaren kullanılmaktaydı. 1679 yılında Anadolu'dan çiçek aşısını bilen bir kişinin İstanbul'a gelerek çocuklara aşı yaptığı bilinmektedir. Bu tarihten önceki uygulamalara dair yazılı bir bilgi bulunmamaktadır. Dünyanın farklı yerlerinde daha erken dönemde bu aşının yapıldığına dair bilgiler bulunmakla birlikte 1717 yılında Lady Montagu'nun yazdığı mektupta arkadaşına Osmanlı Devleti'nde yapılan çiçek aşısından bahsetmesi ve daha sonra İngiltere'de bu aşının yayılması için yaptığı çalışmalar sonucu çiçek aşısı Avrupa ve Amerika'ya Osmanlı aracılığı ile ulaşmıştır.[239] 18. asırda Osmanlı Devleti'nin çeşitli yerlerinde yapılan aşı, eski usul üzere çiçeğe yakalanmış hastaların yaralarından alınmaktaydı ve buna telkih-i cüderi

[238] MC, s. 208; İMC, s. 538-539.
[239] A. Süheyl Ünver, **Türkiye'de Çiçek Aşısı ve Tarihi**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Tıp Tarihi Enstitüsü, 1948, s. 6-19.

denilmekteydi. 19. yüzyıla gelindiğinde ise, Edward Jenner bu aşıyı inekten alarak üretmeye başlamış ve aşı daha tıbbi hale getirilmiştir.[240]

Tanzimat'tan sonra Osmanlı'da çiçek aşısı ile ilgili bir takım kararlar, iradeler ve nizamnameler çıkarılmıştır. 1840 yılında çıkarılan irade ile Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye'de çiçek aşısı ücretsiz olarak yapılmaya başlamış, 1841-1842 ders yılı zarfında 1705 çocuğa aşı vurulmuş ve 1845'te çocukların aşılanmaları zorunlu hale getirilmiştir.[241] 1892'de bir nizamname ile aşının tamamen zorunlu hale getirilmesinden sonra 1892-97 arasında 600.000 çocuğa mecburi çiçek aşısı yaptırılmıştır.[242] Zorunlu hale getirilen bu aşıyı yaptırmak konusunda şüphe duyan halk için bu hususta bir fetva yayınlanmış, bu fetva ile birlikte çiçek hastalığının sonuçlarını ve aşının tatbik şeklini gösteren bir risale neşredilerek 1845 tarihinde her tarafa parasız olarak dağıtılmıştır.[243] Yayınlanan bu fetvanın Mecmua-i Cedide'de ve ilaveli baskıda yer alan Mekkizâde Mustafa Asım Efendi tarafından verilen fetva olması kuvvetle muhtemeldir. Nitekim ilk fetvada çiçek aşısı yaptırmanın cevazından bahsedilirken, ikinci fetvada padişahın bu aşıyı yaptırmayı zorunlu hale getirmesi konu edilmiştir.

C. Ramazan'da Oruç Tutmayan Kişi

Mesele:

Zeyd nehâr-ı Ramazan'da bilâ özr ekl ve şürb eylese Zeyd'e ne lazım olur?

(el-Cevab) Katli meşrudur.[244]

Kitabü's-Savm bölümünde sayfanın kenar boşluğuna "mesele" başlığı altında not edilmiş olan bu fetva Ramazan'da açıkça ve kasten yemek yiyen kişinin katlinin meşru olduğuna dairdir. Bu fetvanın nukûlü *el-Fetâvâ'l-Bezzaziyye*'den alınmıştır. Aynı fetva

[240] Ünver, s. 29.
[241] Ünver, s. 11.
[242] Ünver, s. 12.
[243] Ünver, s. 107.
[244] İMC, s. 47, kenar notu.

1332 ve 1333 yıllarında Ceride-i İlmiyye'de yayınlanmıştır.[245] Uygulama olarak oruç tutmayan kişilerin öldürüldüğü bilinmemektedir. Bu fetvanın uygulamaya yansımaması bazı çalışmalarda da belirttiği gibi, toplumda Ramazan orucu ile ilgili bir yozlaşmanın yaşandığının ve fetvahanenin tepki olarak böyle bir fetva yayınladığının göstergesidir.[246]

[245] Cebeci, s. 19.
[246] Bkz. İsmail Cebeci, "Ceride-i İlmiyye'de Yer Alan Fetvalar", (**Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Marmara Üniversitesi SBE, 2001), s. 47.

SONUÇ

Bu çalışmada Osmanlı'nın son döneminde Meşihat makamı tarafından yayınlanan ve 1792-1911 tarihleri arasında görev yapmış olan şeyhülislamların fetvalarını içeren İlaveli Mecmua-i Cedide incelenmiştir. Daha önce hakkında müstakil çalışma bulunmayan bu eser hakkında detaylı bilgiler sunulmuş, eserde hangi şeyhülislamların fetvalarının bulunduğu tespit edilmiş ve bu konuda önceki çalışmalarda yer alan bazı hatalı bilgiler düzeltilmiştir. Ayrıca dönemin yeni meselelerine dair eserde yer alan fetvalar, aynı dönemde yazılan bir takım risale ve makaleler çerçevesinde ele alınmıştır. Böylece çalışmanın amacına uygun olarak, toplumda ortaya çıkan fıkhi meselelerin tarihsel ve sosyal boyutları da değerlendirilmiştir.

Diş dolgusu hakkındaki fetva incelendiğinde, yeni tıbbi gelişmeler çerçevesinde toplumda ortaya çıkan yeni bir problemin gelişimine ve fıkhi açıdan tartışılmasına tanıklık edilmiştir. Dönemin âlimlerinin bu konuyu hangi yönlerden ele aldığı incelenmiş ve sonuç olarak diş dolgusu yaptırmanın zaruret ve harac kapsamında caiz kabul edildiği ortaya koyulmuştur. Ayrıca bu tartışmanın ilerleyen dönemlerde de devam ettiği görülmüş ve bazı şahısların tartışmaya farklı bir boyuttan yaklaşarak Hanefi mezhebine göre diş dolgusu yaptıranların gusül abdestlerinin kabul olmayacağı, dolayısıyla diş dolgusu yaptıranların gusül konusunda başka bir mezhebe uymalarının gerekli olduğunu savunan bir görüşüne yer verilmiştir.

Teknolojinin gelişmesi ile ortaya çıkan meselelerden biri olan telgraf hakkındaki fetvada ise, Ramazan ve Şevval hilalinin sübutunun telgraf ile haber verilmesi durumunda bu habere itibar edilmemesi gerektiğinden bahsedilmiştir. İncelenen makalelerde ise insanların yaşadığı kafa karışıklığı ve toplumda ortaya çıkan farklı uygulamalara işaret edildiği ve fetvahaneden bu meseleyi çözüme kavuşturması istendiği görülmüştür. Bu

tartışma uzun yıllar boyunca devam etmiş ve fetvahane telgraf ile rü'yet-i hilalin bildirilmesine cevaz vermemiştir. Nihayet yaklaşık otuz yıl sonra verilen fetva ile bu problem bir çözüme kavuşturulmuştur.

Eserde dikkat çekici fetvalardan bir diğeri olan şapka giymek hakkındaki fetva ve sonraki tartışmalar ise önce dini bir mesele olarak ele alınmış ve gayrimüslimlere ait şapkanın takılması küfür olarak değerlendirilmiştir. Zamanla toplumda şapka giymenin yaygınlaşması üzerine bu konu dini bir mesele olmaktan çıkarılmış, bunu takip eden dönemde ise bir batılılaşma/modernleşme ve gelenekçilik/İslamcılık meselesi halini almıştır. Nitekim Cumhuriyet'ten sonra şapka devrimi ile meselenin boyutu tamamen değişmiştir. Bu tartışmanın incelenmesi ile Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde yaşanan büyük dönüşümlerin bir örneği ortaya konmuştur.

Donanmaya kurban bağışlamak ile ilgili fetvahane kararı ve bu konu hakkında çeşitli dergilerde yayınlanan yazılar ise güncel bir problem hakkında şeyhülislamlığa başvurularak meseleye dini bir boyut kazandırma çabasının bir örneği olmuştur. Nitekim dönemin makalelerinden fetvahanenin donanmaya zekat verilmesine cevaz verdiği ve bu konunun tartışılmasının ardından fetvahaneden kurban ile ilgili fetva talep edildiği anlaşılmıştır.

Osmanlı Donanmasına zekât vermek ve kurban bağışlamak, rü'yet-i hilalin telgraf ile bildirilmesi, diş dolgusu ve şapka takmak gibi yoğun tartışmalara konu olan meselelerin İlaveli Mecmua-i Cedide'ye dâhil edilerek bu konular hakkında fetva yayınlanması, İlaveli Mecmua-i Cedide ve bundan hareketle fetva eserlerinin üretildikleri dönemi temsil ettiğinin ve dönemin problemlerine çözümler üretmeye çalıştığının bir göstergesidir. Ele alınan bu fetvalardan hareketle yeni ortaya çıkan fıkhi problemlerin nasıl ele alındığı ve bu meseleler hakkındaki tartışmaların tarihsel gelişimi gözlemlenmiştir. Fetvaların verildikleri dönemin tarihi, sosyal ve siyasi bağlamları da göz önünde bulundurularak meselelere ışık tutulmaya çalışılmıştır.

Fıkıh alanında yapılan çalışmalarda teorik boyut kadar tarihsel ve sosyal boyutlar da önemli bir konuma sahiptir. Fıkhın yüzyıllar süren gelişim sürecine tanıklık etmek ve onun insanların hayatı üzerindeki etkilerini görmek ancak bunlara gereken önemin verilmesiyle mümkün olabilir. Aksi takdirde fıkhın durağan ve ihtiyaçların gerisinde kalan bir hukuk sistemi olduğuna yönelik iddialar cevapsız kalır. Bu tez, Osmanlı modernleşme sürecinde fıkhi meselelerin tarihsel ve sosyal bağlamları dikkate alınarak hazırlanan çalışmaların bir örneğidir. İslam tarihinin farklı evre ve coğrafyalarının tümüne dair bu tarz çalışmalara ihtiyaç duyulduğu açıktır. Bu çalışmaların artmasıyla fıkhın doğası ve gelişim sürecine dair daha isabetli yargılara ulaşılacağı ümit edilmektedir.

EKLER

Ek 1: İlaveli Mecmua-i Cedide Örnek Sayfa

﴿ ١٧٥ ﴾

﴿ باب فيما يكون كفر من المسلم وفيما يكون اسلاما من الكافر ﴾

زيد زوجه‌سى هند ايله چكشدكده هنده اغزينه يستهليه‌يم ديوب هند قبول ايتمم بن قرأن اوقورم ديدكده زيد اوقودينه دخى يستهليه‌يم ديسه زيده تجديد ايمان ونكاح لازم اولورمى ﴿ الجواب ﴾ اولور .

(كتبه الفقير خالد افندى زاده محمد جمال الدين عفى عنهما)

وفى الوجيز مسئلة منقولة عن اصول الفقه انه من شتم فم المؤمن يكفر عند جميع العلماء لان فم المؤمن موضع الايمان والقرآن ومن شتم فمه فقد شتم القرآن واختلفوا فى شتم فم الكافر (جامع الفتاوى فى الفاظ الكفر) وكذا استخفافه بالقرآن اوالمسجد ونحوه مما يعظم (من القنيه فى السير) والحاصل انه اذا استخف بسنة اوحديث من احاديثه عليه السلام تكفر (وتحت هذا الاصل فروع كثيرة ذكروها فى الفتاوى) (قيل من الفاظ الكفر من البزازية)

زيد مسلم خمردن سكران ولايعقل ايكن عمرو مسلمه بره دينى وايمانى فلان ايتديكم جماع لقظيله شتم ايلسه زيده تجديد ايمان ونكاح لازمه اولورمى ﴿ الجواب ﴾ اولماز .

(كتبه الفقير خالد افندى زاده محمد جمال الدين عفى عنهما)

ولو اريد من السكران من زال عقله لايحرم عرسه لان الكفر من باب الاعتقاد ولايتحقق مع زوال العقل (درر فى باب حد الشرب من الحدود) .

هند نصرانيه لا اله الا الله محمد رسول الله ديسه هندك

(اسلامنه)

اعلم ان شتم الفم على اربعة اوجه شتم المؤمن فم المؤمن قبلة موجبه التعزير وقيل موجبه الكفر وشتم فم المؤمن يكفر هو والاصح ماقاله البزازى من انه لايكفر (حاوى القنيه فى متفرقات السير زيد عمروك جماع لفظيله اغزينه وايمانه شتم ايلسه شرعا زيده نه لازم الجواب ايمانه شتم تجديد ايمانى مستلزمدر . اما اغزه شتمده تعزير بليغ ايله اكتفا اولنوب توبه تكليف اولنمق لازمدر (من هامش البحر على افندى در فتواخانه) بر محلده درسعام ايدن زيد عالمك مجلسنه حاضر اولوب استفادهٔ علوم ايدن طلبه‌يه عمرو جاهل مشاجره‌ده كافره يهوديه رعايت ايدرين اوقومشه ايتم عمروه نه لازم اولور الجواب تجديد ايمان ونكاح لازم اولور . (فتاوى ذكريا) صحيفه ٨ و ٨٧

Tablo 1

Mecmua-i Cedide ve İlaveli Mecmua-i Cedide'nin Bölümleri ve Bu Bölümlerde Yer Alan Fetva Sayıları

Bölüm	MC'de Yer Alan Fetva Sayısı	İMC'de Yer Alan Fetva Sayısı
el-Mesâilü'l-Mu'alleka fî'l-İ'tikâdiyyât	-	1
Kitâbü't-Tahâre	10	12
Kitâbü'l-Gusl	2	5
Bâbü'l-Mesh	5	9
Kitâbü's-Salât	9	36
Bâbü'l-İmâmet ve mâ Yünâsibühü	2	9
Bâbü'l-Cuma ve'l-Îdeyn	1	14
Bâbü'l-Cenâiz	2	7
Bâbü'z-Zekât	1	15
Bâbü'l-Öşr ve'l-Harâc	-	1
Kitâbü's-Savm	-	10
Kitâbü'l-Hac	2	5
Kitâbü'n-Nikâh	11	17
Fî Nikâhi'l-Vekîl ve'l-Fuzûlî	2	12
Fi'l-Evliyâve'l-Ekfâ ve'l-Hıyâr	3	15
Bâbü'l-Muharremât	4	30
Fi'l-Mehr	8	11
el-İhtilâf fi'l-Mehr	-	1
Fîmâli'z-Zevc ve'z-Zevce	1	5
Kitâbü'r-Radâ'	8	34
Kitâbü't-Talâk	6	13
Kitâbü'r-Radâ' mâba'd ve İlaveler*	-	5
Bâbü'r-Ric'at	1	8
Bâbü'l-Kinâyât	-	6
Bâbü't-Ta'lîk	9	28
İlave-i Ehîra*	-	1
Kitâbu'l-Beynûne	-	8
Bâbü'l-Hul'	3	9
Bâbü'l-İdde	2	5
Kitâbü'z-Zıhâr ve'l-Innîn ve'l-Îlâ	-	2
Bâbü Sübûti'n-Neseb	1	5
Bâbü'l-Hıdâne	24	55
Bâbü'n-Nafaka	10	33

Bâbü'l-Itâk ve'l-Kitâb ve't-Tedbîr	2	4
Bâbü'l-İstîlâd	6	12
Bâbü'l-Velâ	8	16
Faslün fi't-Ta'zîr	2	3
Bâbün fîmâ Yekûnü Küfren mine'l-Müslim ve fîmâ Yekûnü İslamen mine'l-Kâfir	-	3
Kitâbü'l-Eymân	-	7
Kitâbü's-Siyer	5	17
Fî Sâiri Ahvâli'z-Zimme ve'l-Mürteddîn	1	4
Fî mâ Yete'allaku bi-Beyti'l-Mal ve't-Tımâr	1	1
Kitâbü'l-Lukata	1	1
Kitâbü'l-Mefkûd	3	9
Kitâbü'ş-Şerike	13	18
Kitâbü'l-Vakf	9	30
Fî mâ Yete'allaku bi'ş-Şart ve'l-Vakf ale'l-Evlâd	27	54
Fî Tasarrufâti'l-Mütevellî ve Damânihi	8	12
Fi'l-İstibdâl	1	2
Fi'l-Vezâif ve'r-Rakabe	3	4
Fi'l-İcâreti'l-Muaccele ve'l-Müeccele	21	32
Mesail Şettâ	9	18
Kitâbü'l-Büyû'	10	27
Fî Bey'i'l-Ebve'l-Vasîve'l-Fuzûlî	10	10
Bâbu'l-Bey'i'l-Fâsid ve'ş-Şürûtü'l-Müfside	10	17
Fi'l-Bey' ve't-Takrîrve'l-Gabn	3	3
Fi'l-Hıyârât	5	7
Bâbü'l-İstihkâk	4	5
Bâbü'l-İkâle	1	1
Kitâbü's-Sarf	2	3
Kitâbü'l-Müdayenât	9	13
Kitâbü'l-Kefâle	18	20
Kitâbü'l-Havâle	2	4
Kitâbü'l-Kazâ (ve'l-Kâdî)	2	8
Fasl fi'l-Habs	1	5
Kitâbü'ş-Şehâdât	7	17
Fi'ş-Şehâde bi't-Tesâmü' ve bi'ş-Şöhret ve't-Tevatür	14	16
Fi'r-Rücû' ani'ş-Şehâde	3	3
Fî Tercîhi'l-Beyyinât	17	19
el-Kavlü li men	2	5

Kitâbü'l-Vekâle fi'l-Kabz ve fi'l-Bey' ve'ş-Şirâ'	18	24
Mesâilu'l-Me'mûr ve fî Azli'l-Vekîl ve Nasbihi	11	12
Fî mâ Yadminu'l-Vekîl ve Ademihi	2	4
Kitâbü'd-Da'vâ	7	12
Fi'd-Da'va'l-İkrâr	7	17
Fi'd-Def' ve fî mâ Yekûnü Hasmen	22	27
Fî Da'va'n-Neseb	1	3
Fi't-Tahlîf	5	11
Fî mâ Yüsme'umine'd-Da'vâ ve mâ lâ	19	26
Fî mâ Yete'allaku bi Murûri'z-Zamân	15	33
Kitâbü'l-İkrâr	14	17
Kitâbü'l İkrar fi'n-Neseb	-	3
Kitâbü's-Sulh	4	8
Bâbü'l-İbrâ'	2	3
Kitâbü'l-Mudârabe	1	1
Kitâbü'l-Âriye	3	3
Kitâbü'l-Vedî'a	9	13
Kitâbü'l-Hibe ve mâ Yünâsibühü	19	43
Kitâbü'l-İcâre ve mâ Yünâsibühü	17	19
Fî Damâni'l-Ecîr ve Ademihi ve fi'l-İstiğlâl	10	19
Kitâbü'l-İkrâh	4	5
Kitâbü'l-Hacr ve'l-Me'zûn	5	5
Kitâbü'l-Gasb ve fî Gâsıbi'l-Gâsıb	20	36
Kitâbü'ş-Şuf'a	10	22
Kitâbü'l-Kısme	6	11
Kitâbü'ş-Şirb	10	15
Kitâbü's-Sayd ve'z-Zebâih	1	9
Kitâbü'l-Kerâhiyye ve'l-İstihsân	11	20
Kitâbü'l-Hîtân	14	24
Kitâbü'r-Rehn ve mâ Yünâsibuhu	4	6
Kitâbü'l-Cinâyât	4	4
Kitâbü'd-Diyât	18	30
Fî Cinâyâti'l-Behîme ve'l-Cinâye Aleyha	2	2
Kitâbü'l-Kasâme	-	2
Kitâbü'l-Vesâyâ	17	35
Fî Nasbi'l-Vasî ve Azlihi ve Muhâsebetihi	2	2
Fî Tasarrufâti'l-Vasî	5	9
Fî İstihlâsi't-Tereke	1	3

Kitâbü'l-Ferâiz	18	133
Fi'l-Haml	4	10
Tezyîl	4	12
Fi'l-Arâzî	-	127
Bâbü'l-Mer'a	-	4
Toplam	713	1681

* Bu bölümler eserin fihristinde belirtilmemiş olup, esere sonradan ilave edilmiş ve sayfa kenarlarında verilmiştir.

Tablo 2

Mecmua-i Cedide ve İlaveli Mecmua-i Cedide'de Yer Alan Şeyhülislamlar, Görev Tarihleri ve Mecmualardaki Fetva Sayıları

Şeyhülislam	Görev Tarihi	İMC'deki Fetva Sayısı	MC'deki Fetva Sayısı
Kemalpaşazâde Ahmed Şemseddin Efendi (d. 1468 - ö. 1533)	1526-1533	1	-
Ebussuud Efendi (d. 1490 - ö. 1575)	1545-1574	1	-
Dürrizâde Seyyid Mehmed Arif Efendi (d. 1740 - ö. 1800)	1785-10 Şubat 1786 (1. kez), 12 Temmuz 1792-30 Ağustos 1798 (2. kez)	4	4
Reiszâde Mustaşa Aşir Efendi (d. 1729 - ö. 1804)	1794-1800	1	1
Samanizâde Ömer Hulusi Efendi (1728-1812)	11 Temmuz 1800-21 Mayıs 1803 (1. kez) 13 Temmuz 1807-14 Temmuz 1807 (2. kez) 22 Eylül 1810-11 Haziran 1812 (3. kez)	3	1
Mehmed Ataullah Efendi (d. 1760 - ö. 1811)	11 Kasım 1806-13 Temmuz 1807 (1. kez) 14 Temmuz 1807-21 Temmuz 1808 (2. kez)	3	3
Dürrizâde Seyyid Abdullah Efendi (ö. 1828)	22 Kasım 1808-22 Eylül 1810 (1. kez) 12 Haziran 1812-22 Mart 1812 (2. kez)	10	8
Çelebizâde Seyyid Mehmed Zeynelabidin Efendi (d. 1749 - ö. 1824)	22 Mart 1815-27 Ocak 1818	43	43
Mekkizâde Mustafa Asım Efendi (d. 1773 - ö. 1846)	27 Ocak 1818-3 Eylül 1819 (1. Kez) 25 Eylül 1823-26 Kasım 1825 (2. kez) 8 Şubat 1833-20 Kasım 1846 (3. kez)	98	83
Hacı Halil Efendi (ö. 1821)	3 Eylül 1819-28 Mart 1821	23	21
Yasincizâde Seyyid Abdülvehhab Efendi (d. 1758 - ö. 1883)	28 Mart 1821-10 Kasım 1822 (1. kez) 6 Mayıs 1828-8 Kasım 1833 (2. kez)	30	26

Sıtkızâde Ahmed Reşid Efendi (d. 1757 - ö. 1834)	10 Kasım 1822-25 Eylül 1823	4	9
Kadızâde Mehmed Tahir Efendi (d. 1747 - ö. 1838)	26 Kasım 1825-6 Mayıs 1828	7	8
İsmetbeyzâde Ahmet Arif Hikmet Bey Efendi (d. 1786 - ö. 1859)	21 Kasım 1846-21 Mart 1854	69	58
Meşrebzâde Mehmed Arif Efendi (d. 1791 - ö. 1858)	21 Mart 1854-27 Aralık 1858	110	104
Seyyid Mehmed Saadeddin Efendi (d. 1798 - ö. 1866)	27 Aralık 1858-23 Kasım 1863	106	77
Atıfzâde Ömer Hüsameddin Efendi (d. 1799 - ö. 1871)	23 Kasım 1863-9 Temmuz 1866	30	32
Hacı Mehmet Refik Efendi (d. 1814 - ö. 1871)	9 Ağustos 1866-30 Nisan 1868	17	14
Hasan Fehmi Efendi (d. 1795 - ö. 1880)	30 Nisan 1868-17 Eylül 1871 (1. kez) 19 Temmuz 1874-11 Mayıs 1876 (2. kez)	59	39
Ahmed Muhtar Bey Efendi (d. 1807 - ö. 1882)	17 Eylül 1871-5 Kasım 1872 (1. kez) 18 Nisan 1878-4 Aralık 1878 (2. kez)	58	40
Hasan Hayrullah Efendi (d. 1834 - ö. 1898)	11 Haziran 1874-19 Temmuz 1874 (1. kez) 12 Mayıs 1876-26 Temmuz 1877 (2. kez)	32	25
Kara Halil Efendi (d. 1804 - ö. 1880)	26 Temmuz 1877-18 Nisan 1878	11	9
Uryânîzâde Ahmed Esad Efendi (d. 1814 - ö. 1889)	4 Aralık 1878-17 Ocak 1889	337	83
Bodrumlu Ömer Lütfi Efendi (d. 1817 - ö. 1897)	18 Ocak 1889-3 Eylül 1891	103	
Hâlidefendizâde Mehmed Cemaleddin Efendi (d. 1848 - ö. 1919)	4 Eylül 1891-4 Ağustos 1908 (1. kez) 5 Ağustos 1908-14 Şubat 1909 (2. kez) 22 Temmuz 1912-29 Ekim 1912 (3. kez) 29 Ekim 1912-23 Ocak 1913 (4. kez)	360	-
Mehmed Ziyaeddin Efendi (d. 1847 - ö. 1917)	14 Şubat 1909-13 Nisan 1909 (1. kez) 14 Nisan 1909-5 Mayıs 1909 (2. kez)	5	-
Pîrîzâde Mehmed Sahip Molla Bey Efendi (d. 1838 - ö. 1910)	5 Mayıs 1909-12 Ocak 1910	20	-

Hüseyin Hüsnü Çelebi Efendi (d. 1849 - ö. 1912)	12 Ocak 1910-12 Temmuz 1910	41	-
Musa Kazım Efendi (d. 1858 - ö. 1920)	12 Temmuz 1910-29 Eylül 1911 (1. kez) 30 Eylül 1911-31 Aralık 1911 (2. kez) 8 Mayıs 1916-3 Şubat 1917 (3. kez) 4 Şubat 1917-8 Ekim 1918 (4. kez)	55	-

Şekil 1

Mecmua-i Cedide'de Yer Alan Fetvaların Dağılımı

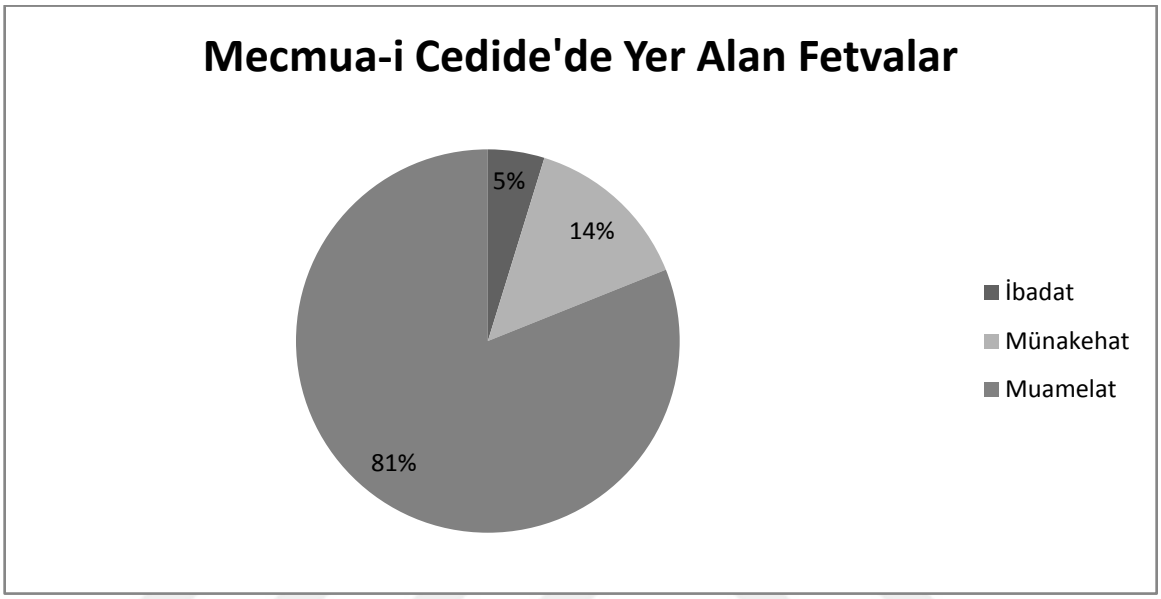

Şekil 2

İlaveli Mecmua-i Cedide'de Yer Alan Fetvaların Dağılımı

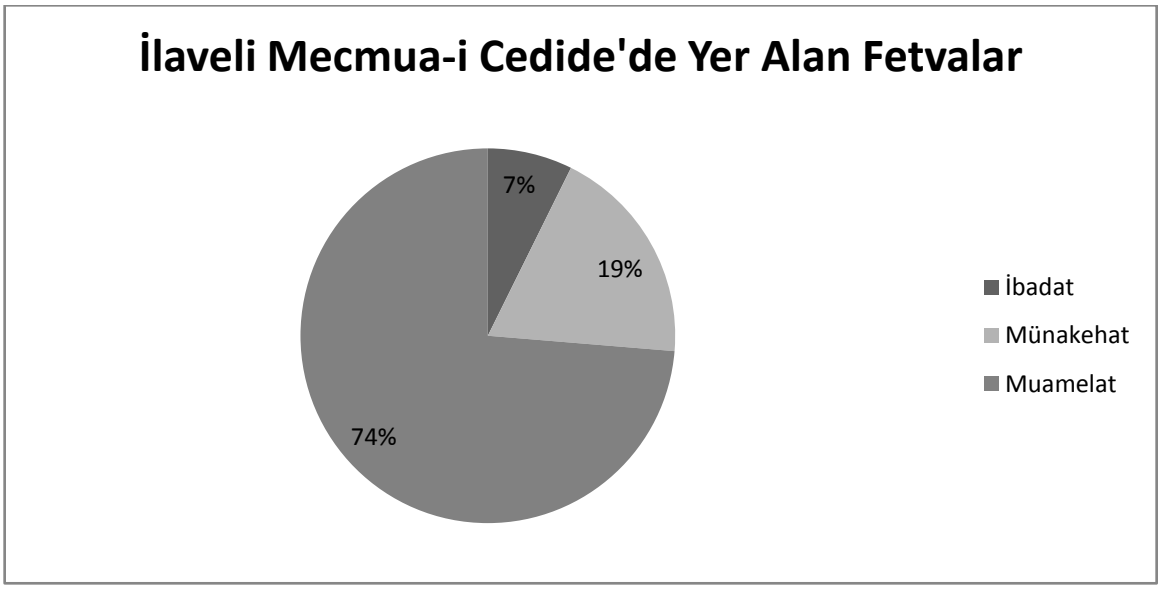

KAYNAKÇA

Kitaplar

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybani, **el-Müsned**, Sıdki Muhammed Cemil Attar (thk.), Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1991.

Akbaş, Rahmi "Osmanlı'nın Son Döneminden Cumhuriyet'e Türk Donanması ve Refah Faciası", **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Marmara Üniversitesi SBE, 2011.

Albayrak, Sadık, "İskilipli Mehmed Atıf Efendi", **DİA**, c. XXII, s. 583-584.

Altunsu, Abdülkadir, **Osmanlı Şeyhülislamları**, Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1972.

Arslan, Emine, "Nukûllü Fetvâ Mecmûaları ve Mehmed Fıkhî'nin el-Ecvibetü'l-Kâni`a Adlı Eserinin Bunlar Arasındaki Yeri", **Yayınlanmamış Doktora Tezi**, Marmara Üniversitesi SBE, 2010.

Ayar, Talip, "Osmanlı Devleti'nde Fetva Eminliği (1826-1922)", **Yayınlanmamış Doktora Tezi**, Ankara Üniversitesi SBE, 2011.

Birinci, Ali ve M. Sait Özervarlı, "İzmirli İsmail Hakkı", **DİA**, c. XXIII, s. 530-535.

Bolay, Süleyman Hayri, "Ahmed Hamdi Akseki", **DİA**, s. II, s. 293-295.

Bursalı Mehmed Tahir, **Osmanlı Müellifleri**, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1333.

Cebeci, İsmail, **Ceride-i İlmiyye Fetvaları**, İstanbul: Klasik, 2009.

_____, "Ceride-i İlmiyye'de Yer Alan Fetvalar", (**Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Marmara Üniversitesi SBE, 2001

Demir, Tanju, **Türkiye'de Posta, Telgraf ve Telefon Teşkilatının Tarihsel Gelişimi (1840-1920)**, Ankara: PTT Genel Müdürlüğü, 2005.

Düzenli, Pehlül, "İstanbul Müftülüğü Kütüphanesinde Bulunan Meşihat Fetvaları", **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Marmara Üniversitesi SBE, 1995.

Ebu Davud, Süleyman b. Eş'as b. İshak el-Ezdi Ebu Davud es-Sicistani, **Sünenü Ebû Davud**, Muhammed Avvame (thk.), Cidde: Darü'l-Kıble li's-Sekafeti'l-İslamiyye, 1998.

Efe, Adem, "Sebîlürreşâd", **DİA**, c. XXXVI, s. 251-153.

Eminefendizâde Küçük Ali Haydar Efendi, **Dürerü'l-Hukkam Şerhu Mecelleti'l-Ahkam**, Raşit Gündoğdu, Osman Erdem (çev.), İstanbul: Osmanlı Yayınevi, t.y.

Engin, Vahdettin, Ahmet Uçar, Osman Doğan (ed.), **Osmanlı'da Ulaşım: Kara-Deniz-Demiryolu**, İstanbul: Çamlıca Basım Yayın, 2012.

Gök, Nurşen, "Donanma Cemiyeti'nin Anadolu'da Örgütlenmesi", **Yayınlanmamış Doktora Tezi**, Ankara Üniversitesi SBE, 2007.

Gür, Muhammet, "Süleyman Nazif", **DİA**, c. XXXVIII, s. 92-94.

Hacı Hüseyin Hüsnü, **Bârika-i Hakikat: Zaruret Zamanında Diş Doldurtma ve Kaplatma Meselesi Hakkındadır**, Kayseri: Yeni Matbaa, 1927.

Işık, Hüseyin Hilmi, **İslâm Ahlâkı**, İstanbul: Hakikât Kitâbevi, 2014.

İpşirli, Mehmet, "Arapzâde Mehmed Ârif Efendi", **DİA**, c. III, s. 331.

_____, "Çerkez Halil Efendi", **DİA**, c. XV, s. 312.

_____,"Dürrîzâde Mehmed Ârif Efendi", **DİA**, c. X, s. 37

İskilipli Mehmed Atıf Efendi, **Frenk Mukallidliği ve Şapka**, İstanbul: Kader Matbaası, 1340.

Kahraman, Seyit Ali, Ahmet Nezih Galitekin ve Cevdet Dadaş (hzl.), **İlmiye Salnamesi: Osmanlı İlmiye Teşkilatı ve Şeyhülislamlar**, İstanbul: İşaret Yayınları, 1998.

Kaya, Süleyman, Betül Ilgın, Zeynep Trabzonlu ve Asuman Erkan (hzl.), **Behcetü'l-Fetâvâ**, İstanbul: Klasik, 2011.

Koca, Ferhat, **Şeyhülislam Musa Kazım Efendi'nin Hayatı ve Fetvaları**, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2002.

Mehmed Nuri (hzl.), **Mecmua-i Cedide**, İstanbul: Esad Efendi Matbaası, 1299.

Müstakimzâde Süleyman Sa'deddin Efendi, **Devhatü'l-Meşayih**, y.y., t.y.

Nesai, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Ali b. Şuayb, **Sünenü'n-Nesai**, Abdülfettah Ebû Gudde (thk.), Beyrut: Dârü'l-Beşairi'l-İslâmiyye, 1988.

Özcan, Burcu "Basına Göre Şapka ve Kılık Kıyafet İnkılabı", **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Marmara Üniversitesi TAE, 2008.

Süleyman Nazif, **İmana Tasallut: Şapka Meselesi**, İstanbul: Matbaa-i Tekfur, 1342.

Tirmizi, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre es-Sülemi, **Sünenü't-Tirmizi**, Ahmed Muhammed Şakir (thk.), Kahire: Mustafa el-Babi el-Halebi, 1978.

Ünver, A. Süheyl, **Türkiye'de Çiçek Aşısı ve Tarihi**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Tıp Tarihi Enstitüsü, 1948.

Vedi Karabay, **Şapka Giymek Haram Değil**, Antakya Matbaatü'l-İktisad, t.y.

Yakovalı Hacı Ali el-Murtaza (hzl), **İlaveli Mecmua-i Cedide**, İstanbul: Matbaa-i Hayriye, 1329.

Yazır, Elmalılı Hamdi, **Hak Dini Kuran Dili**, İstanbul: Eser Neşriyat, t.y.

Süreli Yayınlar

A.C. (Abdullah Cevdet Karlıdağ), "Donanmamız İçin Fedakarlığa Nemizden Başlamalı", **Tearüf-i Müslimin**, cilt I, sayı 22 (R. 4 Teşrinisani 1326), s. 354-355.

Aksekili Ahmed Hamdi, "Savm ve Fıtırda Telefon ve Telgraf ile Amel", **Sebilürreşad**, cilt XII, sayı 295 (H. 11 Cemaziyelahir 1332/ R. 24 Nisan 1330), s. 154-156.

Heyd, Uriel, "Some Aspects of the Ottoman Fetvā", **Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London**, c. 32, sy 1 (1969), s. 35-56.

Hikmet, "Fedakarlık Ne Demektir ve Donanmamız Nasıl Mükemmel Olur?", cilt I, sayı 23 (22 Eylül 1910), s. 3-4.

İzmirli İsmail Hakkı, "Diş Doldurmak Meselesi", **Sebilürreşad**, cilt XII, sayı 289 (H. 28 Rebiulahir 1332/ R. 13 Mart 1330), s. 42-44.

_____, "Yine Diş Doldurmak Meselesi", **Sebilürreşad**, cilt XII, sayı 302(H. 1 Şaban 1332/ R. 12 Haziran 1330), s. 278-280.

Karaca, Erdem, "Osmanlı Devleti'nde Birinci Dünya Savaşı Öncesi Şimendiferler (Demiryolları) Meselesi (1913 – 1914)", **OTAM**, sy. 27 (2010), s. 89-105

Küçük Hamdi, "Donanma İanesi Zekat Yerine Geçer mi?", **Beyanülhak**, cilt IV, sayı 88 (R. 22 Teşrinisani 1326), s. 1658-1669.

Mehmed Fatin, "Rü'yet-i Hilal Meselesi I", **Sebilürreşad**, cilt XXII, sayı 555-556 (H. 17 Muharrem 1342/ R. 30 Ağustos 1339), s. 69-72.

_____, "Rü'yet-i Hilal Meselesi II", **Sebilürreşad**, cilt XXII, sayı 557-558 (H. 24 Muharrem 1342, R. 6 Eylül 1339), s. 84-87.

_____, "Rü'yet-i Hilal Meselesi III", **Sebilürreşad**, cilt XXII, sayı 559-560 (H. 1 Safer 1342/ R. 13 Eylül 1339), s. 101-102.

Mustafa Sabri, “Kurban Paraları ve Donanma İanesi”, **Beyanülhak**, cilt IV, sayı 91 (R. 20 Kanunuevvel 1326), s. 1710-1717.

Osmanağaoğlu Karahasanoğlu, Cihan, “Mecelle-i Ahkam-ı Adliyye’nin Yürürlüğe Girişi ve Türk Hukuk Tarihi Bakımından Önemi”, **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, sayı 29 (2011), s.93-124.

Özen, Şükrü, “Osmanlı Döneminde Fetva Literatürü”, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, cilt III, sayı 5 (2005), s. 249-378.

Payaslı, Volkan ve Olcay Özkaya Duman “Şapka (İnkılâbı) ve Din Üzerinden Verilen Hat Ay Bağımsızlık Mücadelesi - Vedi Münir Karabay ve Risalesi: Şapka Giymek Haram Değil?”, **Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, sy. 9 (2013), s. 293-325.

Salih İhsan, “Donanma İçin”, **Sırat-ı Müstakim**, cilt III, sayı 72 (R. 7 Kanunısani, 1325), s. 312-313.

Sebilürreşad, “Şapka Propagandası Başladı”, cilt XXIV, sayı 616 (H. 11 Safer 1343/ R. 11 Eylül 1340), s. 287.

Sırat-ı Müstakim, “Donanmamız İçin Çalışalım”, cilt VII, sayı 168 (R. 10 Teşrinisani 1327), s. 191.

Sırat-ı Müstakim, “Osmanlı Donanmasının Takviyesi İçin (Siroz Askeri Kulübünden)”, cilt III, sayı 56 (R. 17 Eylül 1325), s. 63-64.

Sırat-ı Müstakim, “Zekatın Donanma İanesine Verilebileceğine Dair Fetva-yı Ali”, cilt V, sayı 127 (R. 27 Kanunısani 1326), s. 383.

Trabzonlu Hatipzâde Emin, “Donanmamızı Yapalım Dinimizi Yıkmayalım”, **Beyanülhak**, cilt IV, sayı 88 (R. 22 Teşrinisani 1326), s. 1669-1672.

Diğer Yayınlar

http://www.huseyinhilmiisik.com/hayat.htm (28.08.16)

İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA), Osmanlı Astronomi Literatürü Tarihi, 1977 http://sertoz.bilkent.edu.tr/turk/FatinGokmen.pdf (28.08.16), s. 720-725.